

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ
Əlyazması hüququnda

Kərimov Rölən Aslan OĞLU

“İnvestisiya banklarının fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri”

MÖVZUSUNDA

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifrəsi və adı:

060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma:

«Maliyyə bazarları»

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.d., prof. E.M. Sadıqov

i.e.n., prof R.A.Bəşirov

Kafedra müdiri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.d., prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKI-2017

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	3
FƏSİL I: İNVESTİSİYA BANKLARININ YARANMASI	9
1.1.İnvestisiya banklarının yaranmasının tarixi aspektləri.....	9
1.2.İnvestisiya banklarının fond bazarında fəaliyyəti.....	19
1.3. İnvestisiya fondlarının iqtisadiyyatda rolu.....	25
FƏSİL II: İNVESTİSİYA BANKLARININ ƏMƏLİYYATLARI	34
2.1.İnvestisiya banklarının əməliyyatlarının növləri.....	34
2.2. İnvestisiya banklarının kredit əməliyyatları.....	41
2.3. İnvestisiya banklarının riskləri.....	47
FƏSİL III: İNVESTİSİYA BANKLARININ FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	56
3.1. İnvestisiya bankları.....	56
3.2. İnvestisiya banklarının müştərilərə göstərdiyi xidmətlərin təkmilləşdirilməsi....	64
3.3. İnvestisiya banklarının strateji siyasətinin əsas istiqamətləri.....	69
NƏTİCƏ	77
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Xalqın ölməz lideri Heydər Əliyev giriş qoyduğu və prezidentimizin müvəffəqiyyətlə davam etdirdiyi siyasət nəticəsində indiki vəziyyətdə Azərbaycan dünya üzrə ən inkişaf etmiş ölkələr sırasına çevrilməyə başlamışdır. Hazırda Azərbaycan Prezidentinin iqtisadiyyatın idarə olunması və inkişafı sahəsində imzaladığı qanun və sərəncamlar, fərmanlar əsnasında yoxsulluğun aradan qalxması, sahibkarlığın inkişafı, antiinfilyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi və s. ölkədə demokratik iqtisadi şərait yaranmışdır. Azərbaycandakı bütün isiqamətlər üzrə lazımi proqramların olması və onların daha da peşəkar icrası ölkədəki inkişafı sürətləndirir. Bunları nəzərə alsaq, Azərbaycan 2009-cu ildən başlayan hələ də müəyyən vaxtdı davam edən böhrandan lazımi səviyyədə çıxdı. İqtisadiyyatdakı əsas rolü dövlət büdcəsi təşkil edilir. 2012-ci ildəki büdcə xərclərinin prioritetləri dövlətin müdafiəsini möhkəmləndirmək üçün konkret maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasını təmin etməkdən, sosial yardımın, regionlar üzrə iqtisadi-sosial inkişaf üzrə tədbirlərin, investisiya proqramlarının təminatından və s. ibarətdir. Azərbaycan MDB ölkələri üzrə adambaşına düşən xarici sərmayə həcminə görə qabaqcıl yerlərdən birini tutur.

Prezidentin yeritdiyi siyasət nəticəsində əsas məqsəd cəmiyyət daxilində tarazlıq-bərabərlik yaratmaq, əhalinin maddi gəlirləri arasında baş verən uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq idi. 2006-cı ildə Dövlət Investisiya Şirkətinin yaranması barədə sərəncam imzalanmışdır ki, bu qurumun da əsas hədəfi ölkəmizdə sənaye potensialının artırılmasına güclü təkan verməkdən ibarətdir.

Azərbaycanda uzunmüddətli dövr ərzində möhkəm və tarazlı inkişafın təmin olunması üçün investisiyanın rolü əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Ölkədəki bu sahə üzrə investisiyanın inkişafında əsas vəzifə ona olan həcm və keyfiyyətin lazımi səviyyədə təmin olunmasıdır. 2011-2014-cü illər üçün ölkədə investisiya siyasətinin əsas xəttini aşağıdakı mühüm prioritetlər təşkil etməliydi: ölkədə olan investisiya yatırımlarının regionların və qeyri-neft sektorunun inkişafına istiqamətləndirməsinin stimullaşdırılması; investisiya fəaliyyəti üzrə sosial mövqenin gücləndirilməsi; insan

infrastrukturu, kapitalına qoyulan investisiyanın potensiallığı; investisiya siyasətinin dürüst və şəffaflığının təmin edilməsi; dövlət müdafiəsi ilə əlaqədar qabiliyyətliliyin artırılması.

Özəl investisiya baxımından siyasətin vacib prioritetləri kimi bunları sadalamaq olar:

- ölkə müəssisələrinin investisiyaya cəlb edilməsini təmin edilməsi üçün tədbirlərin ardıcıl davam etdirilməsi;
- kompaniyaların texnoloji inkişafı ilə əlaqədar texniki avadanlığın Azərbaycana gətirilməsi üçün xarici ticarətin təkmilləşdirilməsi;
- daxili investisiya ilə yanaşı xarici investisiyaların da ölkə üzrə ixracyönümlü sahələrə yönləndirilməsi;
- beynəlxalq standartlar üzrə auditor xidmətinin və uyğun mühasibat uçotunun yaradılması prosesinin gücləndirilməsi.

Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin güclü inkişafı, biznes sahəsi mühitinin lazımi səviyyədə daha da artırılması və biznesə başlamaq üçün prosedurların yüngülləşdirilməsi üçün Azərbaycan Prezidenti "2007-ci il 25 oktyabr tarixli, 2458 sayılı Sərəncam " imzalamışdır. Belə bir sistemin tətbiq olunmasından sonra sahibkarlar biznesini qeydiyyatdan keçirtmək üçün əvvəllər olduğu kimi uzun müddət gözləməirlər, buna 3 gün tələb olunur və prosedurların sayı 15-dən 5-ə kimi azadılır. İntestisiya fəaliyyətində dövlət tənzimlənməsi elmi-texniki və sosial siyasət yerinə yetirilməsi məqsədilə həyata keçirilir və yerli, həmçinin respublika büdcələrinin köməkliyi ilə maliyyələşdirilər. İntestorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliy aktlarına əsasən güzəştlər tətbiq olunur. Dövlət hər hansı bir mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investisiyaların, bununla yanaşı xarici investisiyanın qorunmasına təminat verilir. İntestisiyanın qorunması dövlət qanunvericiliyi ilə yanaşı, başqa dövlətlərlə bağlanmış kontraktlarla da təmin edilir. Yerli və xarici investorlar bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar.

Rezidentin imzaladığı 2006-cı il 30 mart tarixili Sərəncama əsasən iqtisadiyyat üzrə qeyri-neft sahələrinin inkişafına, bu bölmədə olan kompaniyaların maddi-texniki

bazasının yeniləşdirilməsinə investisiyaların cəlb olunması məqsədilə Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti yaradılmışdır. Bu halda şirkət ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafında qarşıya qoyulmuş vəzifələri laiqincə yerinə yetirir. Bunu nəzərə alsaq qida məhsullarının emal edilməsi, sement zavodlarının inkişafı, gəmiqayırma kampaniyalarının yaradılması və başqa sahələrdə layihələrin yerinə yetirilməsi ilə bağlı konkret addımların atılmasını qeyd etmək olar.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə kiçik sahibkarlığın inkişafına, ölkə əhalisinin fəaliyyətinin artırılmasına maliyyə köməkliliyinin göstərilməsi məqsədilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi daxilində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu yaradılıb.

Beləliklə, prezidentin yürütdüyü sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin əsas istiqaməti Azərbaycanın dünya üzrə ümumi iqtisadi sistemində daxil olunmasının sürətləndirilməsinə istinad edilir.

Bank sistemi şəraitində resurs bazarının gücləndirilməsi və banklardakı investisiya prioritetinin artırılması aktual xarakter daşıyır. Resuslardan bir qismi vətəndaşlar tərəfindən qəbul edilir, digər resuslar xaricə çıxarılır, kollektiv investörlər üzrə vəsaitlərin bankdakı depozitlərdə yerləşməsinə təklif edilir və dövlətin qiymətli kağızlarına müsbət üstünlük verilir.

Yerli və xarici banklar içərisində vacib maliyyə sürətini yaratmış olan müştərilər uğrunda mübarizə əzmini artırır. Banklarda investisiya potensialının artırılmasının əsas məğzi ölkə daxilində investisiyaya olan tələbatın artırılması ilə əlaqədardır. Ölkənin bank sistemi daxili kapitalının miqyasına, təqdim olunan xidmətlərin keyfiyyətinə görə bunun kimi yeni tələblərə cavab verilməlidir.

Son zamanlar ölkə iqtisadiyyatına investisiyanın cəlb edilməsinin biraz zəifləməsinə və beynəlxalq səviyyədə birbaşa və portfel investisiyalarının axınlarının həcmində azalmasına baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatı üzrə investisiyaların təkrar bölgüsü funksiyasını təmin edən banklara olan maraqlar yetərinə güclüdür. Belə bir vəziyyətdə bankların üzərinə düşdüyü öhtəliklərdə real sektor kapitalının, həmçinin likvidliyin böhran vəziyyətində uzun müddətli maliyyələşmənin köməkliliyi ilə formalaşdırılması məsələsi durur.

Prosesin daha potensial həlli üçün bankların mövcud investisiya xidmətləri investorların tələbatlarına yüksək səviyyədə cavab verməsi vacib sayılır. Bu xidmətlərin hansı formada lazımı siyahısının təyin edilməsi, ancaq bankların investisiya prinsiplərinin yüksək səviyyədə elmə əsaslanmış qiymətləndirməsi əsasında mümkündür. Buna görə investisiya potensialının lazımı səviyyədə dəyərləndirməsi üzrə sistemin işlənərək hazırlanması, uzunmüddətli resusların təmin edilməsi probleminin həll edilməsi yollarının axtarılması tələb olunur.

İnvestisiya bankları peşəkar ixtisaslı kadrlara malik olmaqla, dövlət qanunvericiliyə və güclü dünya birjalasında listing əməliyyatlarını təhlil etmək yolu ilə, investisiyaların cəlb olunması istiqamətində emitentlərə yüksək səviyyədə ixtisaslı kömək göstərmək olar. Kapital bazarının rəqabət vəziyyəti indiki halda vacib tətbiqi nəzəri məsələ hesab olunur. Tədqiqat vəziyyətində iddia tərəfkeşləri banklar üzrə sistemin və banklardakı investisiya fəaliyyətinin irəliləməsi sahəsində elmi uğurlara əsaslanıb.

Hazırkı vəziyyətdə iqtisadiyyatın təşəkkül tapdığı bir vaxtda bu mövzunun aktuallığı danılmazdı. Çünki bir çox firmalara kapital qoyuluşları öz istehsalı üçün vacibdir. Bir çox hallarda müəssisələr investisiya olmaması səbəbindən rəqabət aparmaq üçün köhnəlmiş avadanlıqlardan da olsa istifadə edirlər, lakin bu kompaniyanın istehsal gücünü artırmır. Belə bir vəziyyətdə şirkət digər rəqiblərlə mübarizə apara bilməyəcək və nəticədə yerli istehsalçılar bu çətin vəziyyətdən sarsılmış kimi çıxacaqlar.

Dissertasiya işinin öyrənilmə səviyyəsi. Bu kimi bank sektorunun fəaliyyəti öz növbəsində müxtəlif zamanlarda müxtəlif ekspert və tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılaraq tətqiq olunmuşdur. Amma buna baxmayaraq hər il bu sahənin başdan-başa təzələnməsi ilə əlaqədar bank sektorundakı struktur ilbəlil olaraq öyrənilmişdir və bu baxımdan meydana çıxan problemlərin tətqiq olunması daima yeniliklərin olmasını tələb edir. Bütün bunların araşdırılmasına baxmayaraq son illərdə bankların yürütdüyü prosedurlardakı müasir problemlər tam olaraq öz həllini hələ də tapmamaqdadır. Belə bir problemlərin ortaya çıxması da öz növbəsində tədqiqat

işlərinin yüksək səviyyədə araşdırılmasına zəmin yaratmışdır. Məhz bu yönümdən qeyd olunan xarici tədqiqatçıların rolu daha çox olmuşdur: M.Fridman, R.Kotler, Timofeyev E., Balabanov N., Kormoş Y.İ. və başqaları, ölkəmizin alimləri içərisində isə aşağıdakıların adlarını çəkmək olar: Sadıqov E.M., Rzayev R.M., Bağirov D.A., Bəşirov R.A., Qəhrəmənov S., Kərimov A.M., P.Mustafayev və s.

Disertasiya mövzusunun məqsədi və vəzifələri iqtisadiyyatda investisiya banklarının əhəmiyyətinin hansı vəziyyətdə müəyyən olunması və bank sistemindəki investisiya quruluşuna təsiri normasının tətbiq olunması üzrə elmi tədqiqatların həllindən ibarətdir.

Tədqiqat işindəki məqsədləri müvafiq tutaraq aşağıdakı vəzifələri əsas götürmək olar:

- *investisiya banklarının fəaliyyətinin nəzəri və metodoloji əsasları;
- *ölkə daxilində investisiya banklarının tətbiqi inkişaf xarakteristikalarının öyrənilməsi;
- *investisiya bankları ilə ölkə iqtisadiyyatının arasındakı qarşılıqlı əlaqənin tətbiqi;
- *ölkə daxilində investisiya strukturunda idarəetmənin tam şəkildə öyrənilməsi.

Burada **tədqiqat obyekt** kimi investisiya banklarıdır, hansı ki, bu sahənin inkişafı ölkə iqtisadiyyatına lazımı qədər öz təsirini göstərəcək.

Disertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasları-Burada ölkəmizin və xarici tədqiqatçıların bank fəaliyyətləri, investisiya banklarının fəaliyyəti çərçivəsində praktiki və elmi dərəcəli əsərləri, Milli Məclis daxilində qəbul olmuş qərarlar, həmçinin Nazirlər Kabinetinin qərarları, ölkəmizin prezidenti tərəfindən qəbul olunmuş sərəncam və fərmanlardan istifadə olunmuşdur, bununla bərabər qrafik təsvirlər və elmi abstraktlar təsvir olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası-Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank və kommersiya banklarının daxili məlumatları, bu kimi qurumların internet sahələri və başqa mənbələr.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- *investisiya banklarının fəaliyyətinə təsir edən və həmçinin müasir təbii proseslərdən əmələ gələn amillərin müəyyənləşdirilməsi;

*investisiya banklarındakı fəaliyyətin iqtisadi inkişaf prosesləri ilə uyğunlaşdırılaraq təsirli yolların göstərilməsi;

*Azərbaycandakı investisiya banklarının xidmətlərinin təhlili;

*bu kimi bankların investisiya fəaliyyətində iştirak etməsinin vəzifələri və məqsədi.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə olunmuş nəticələrdən bankların, xüsusilə də investisiya banklarının fəaliyyət strategiyası baxımından və investisiya fəaliyyəti yöndən hazırlanmış materiallardan istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Burada əldə olunmuş nəzəri və praktiki əhəmiyyətli tərəflər investisiya banklarının yürütdüyü siyasətlərin təkmilləşdirilməsində, ümumən bu kimi bankların investisiya siyasətinin hazırlanıb təşkil olunmasında istifadə oluna bilər. Və bununla bərabər dissertasiya işinin hazırlanması zamanı əldə olunmuş nəticələr investisiya banklarının fəaliyyətinin təşkil olunmasında, tənzimlənməsində, portfelin təşkil olunmasında və başqa bu kimi proseslərin təşkil olunmasında vacib əhəmiyyət kəsb edə bilər.

İşin quruluşu və həcmi dissertasiya mövzusu giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən həmçinin istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından, kompyuter yazısı ilə yazılmış və 82 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya mövzusunun birinci fəslə "İnvestisiya banklarının yaranması" adlanır. Bu fəsildə ümumilikdə investisiya banklarının yaranmasından, inkişaf istiqamətlərindən söz açılır.

Dissertasiya mövzusunun ikinci fəslə "İnvestisiya banklarının əməliyyatları" adlanır ki, bu fəsildə də investisiya banklarının iqtisadiyyatda yerinə yetirdiyi əməliyyatların məcmusundan danışılır.

Dissertasiya mövzusunun üçüncü fəslə "İnvestisiya banklarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi" adlandırılır. Bu fəsildə isə həmin istiqamətdəki bankların hansı yöndə strateji məqsədə uyğun olaraq müştərilərə göstərilən xidmətlərdən bəhs edilir. Araşdırma və təhlilin sonunda nəticə və təkliflər çıxarılmış, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı tərtib olunmuşdur.

I FƏSİL. İNVESTİSİYA BANKLARININ YARANMASI

1.1.İnvestisiya bankalarının yaranmasının tarixi aspektləri

Dövlər ərzində yaşamış tədqiqatçılar,məmurular bankların yaranması haqqında hərə öz fikrini söyləmiş bankların iqtisadi təsərrüfat sahələri arasında çoxsahəli fəaliyyət ilə əlaqəli olduğunu qeyd etmişlər.

Qədim vaxtlardan xalq arasında banklar pul saxlamaq üçün bir anbar kimi təsəvvür edilirdi.Məhz bankların çoxsaxəli olmasına görə onun mahiyyətinin açılması və iqtisadi baxımdan ətraflı izah edilməsi asan məsələ deyil. Bankların həddən artıq əməliyyatlar yerinə yetirirlər ki, bu da iqtisadiyyatın bir çox sahələrində layihələrin maliyyələşdirilməsi,sığorta işlərinin aparılması,kredit əməliyyatları,əmlakın idarə edilməsi,qiymətli kağızların alqı-satqısı, ümumilikdə bu sahə üzrə işlərin aparılması və s. ilə əlaqədardır.Banklar müstəqil olaraq iqtisadi subyektlər kimi idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirirlər.

İnvestisiya fəaliyyəti – investisiya yerləşdirmə və yaxud kapital və investisiyanın reallaşdırılması üzrə təcrübi hərəkətlərin məcmusudur.¹

Bank sektoruna nəzər yetirsək banklar həm kreditor, həm borcalan, həm də onlar arasında vasitəçi kimi çıxış edir. Bank fəaliyyəti barədə fikirlər lap qədim dövrlərdən məlum idi. İlk bank təcrübəsi kimi pul dəyişən sərrafların və məbədlərin pul saxlanması fəaliyyətini misal göstərmək olar.Sonradan bu proses təkmilləşərək sələm kapitalının və sələmçilərin meydana gəlməsinə səbəb oldu.Orta əslərdə isə Şimali İtaliyanın şəhərlərində, daha sonralar Niderland və Almaniyada bank xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən müəssisələr yaranmağa başladı.Klassik xarakterli banklar isə XVII əsrin ortalarında İngiltərədə meydana gəlmişdi.

XIX əsrdə isə banklar iqtisadiyyatda daha özlərinə uyğun mövqe tutmuşdular. Bu vaxtlardan banklar sərbəst birja əməliyyatlarında iştirak edirlər və qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparırdılar.

---

¹Elnur Sadıqov Bank əməliyyatları Dərs vəsaiti Bakı 2010

Ümumilikdə götürsək bütün ölkələrin bank sisteminin əsasını Mərkəzi Bank təşkil edir. Hər ölkədə mərkəzi banklar müxtəlif illərdə yaranmışdı.

Birincisi təqribən üç əsr əvvəl İsveçrədə 1688-ci ildə yaranmışdı. İngiltərədə Mərkəzi Bank 1694-cü ilə, Fransada 1680-cı ildə, Almaniyada Raysbank 1875-ci ildə, İtaliyada 1893-cü ildə, Norveçdə 1816-cı ildə, ABŞ-da Federal Ehtiyatlar Sistemi 1913-cü ildə, Rusiya Dövlət Bankı 1860-cı ildə, Azərbaycan Milli Bankı 1992-ci ildə yaranmışdı.

Ölkələri müqaisə etsək inkişaf etmiş ölkələrdə mərkəzi bankların funksiya və vəzifələrini təsbit edən ayr-ayrı qanunlar mövcuddur. Eyni zamanda bu qanunların işləmə mexanizmi və tətbiqi metodları işlənilib hazırlanmışdır. Mərkəzi Bankın vəzifələri bəzi ölkələrdə konstitusiya ilə müəyyənləşir. Azərbaycan Respublikasında Milli Bankın funksiya və vəzifələri "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" qanunla müəyyənləşir. Hazırda fəaliyyətdə olan bu qanun 10 iyun 1996-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Bu formada mərkəzi bankların fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi akt rolunda ölkələrin əksəriyyətində Mərkəzi Bank haqqında qanun çıxış edir. Mərkəzi bankın bank sistemi ilə qarşılıqlı münasibətləri bank fəaliyyəti haqqında qanunda da tənzimlənir. Bu qanun ölkədə mövcud kredit institutlarının hüquqi və vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Mərkəzi Bankların müstəqilliyinin qiymətləndirilməsinin çoxsaylı obyektiv amilləri içərisində ən vacibləri bunlardır:

- Mərkəzi Bankın kapitalında dövlətin rolu;
- bankın rəhbərliyinin seçkisi;
- qanun çərçivəsində mərkəzi bankın məqsədinin əks olunması qaydası;
- iqtisadiyyatda pul-kredit siyasətinə dövlətin müdaxilə hüququ və s.

XVII əsrin sonlarında bankların yaranması ilə bərabər bank formasında səhmdar cəmiyyətlər də meydana çıxdı. Bankların hazırkı cari fəaliyyətini nəzərdə tutsaq, o ölkə konstitusiyası, Mülki Məcəllə və bank fəaliyyəti ilə əlaqədar qanunlarla tənzimlənir.

Bank sistemi ikipilləli olur və buna əsasən banklar üzərində müxtəlif mülkiyyət formaları mövcud olur. Bankların yaranmasında heç bir dövlət inhisarı yoxdur, istənilən hüquqi və fiziki şəxslər qanun çərçivəsində bank yarada bilər. Bankların təşkil olunması və onların nə formada idarə olunması bank şuraları tərəfindən müəyyənləşir, eyni zamanda şuranın qərarı ilə də ləğv edilə bilər. Məhz bu baxımdan çoxsaylı banklar siyasəti həyata keçirilir və qeyri-mərkəzləşdirilmiş yerli idarə sxemi yaranır. Buna görə də dövlət bankların öhdəliklərinə cavabdeh deyil, həmçinin banklar da dövlətin öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşımır. Bank sistemi şəraitində Mərkəzi Bankın rəhbəri prezident tərəfindən, kommersiya banklarının rəhbərləri isə təsisçilər tərəfindən təyin olunur.

Azərbaycan bank sisteminin birinci pilləsini Mərkəzi Bank, ikinci pilləsini isə müəssisə və şirkətlərə, həmçinin ölkə vətəndaşlarına müxtəlif növ xidmətlər-- kreditləşmə, hesablaşma kassa-valyuta və s. əməliyyatları göstərən çoxsaylı kredit təşkilatları və kommersiya bankları aid edilir. Tarixi mənbələrdə qeyd olunur ki, kredit münasibətlərinin ilkin forması-borcalan və kreditor arasında vasitəçinin iştirakı olmayan münasibətlərə əsaslanmışdır.²

Bank sistemi dedikdə, bir məqsədi yerinə yetirmək üçün müxtəlif hissələrin, elementlərin vəhdəti başa düşülür. Vəziyyətdən asılı olaraq banklardan biri öz fəaliyyətini dayandırarsa və ya ləğv edilərsə sistem öz fəaliyyət qabiliyyətini dayandırmır. Onun funksiyalarını başqa banklar yerinə yetirir və ya lazım bilinərsə yeni banklar yaranır, yəni sistem öz bütövlüyünü pozmur.

Bank sisteminin özəlliyindən biri də odurki, o həmişə dinamikdir. Burada diqqəti çəkən iki məqam var:

-bank sektoru daim hərəkət edir, inkişaf edir, yenilənir, təkmilləşir, banka məxsus komponentlərlə genişlənir;

-bank sistemində daim əlaqələr qaçılmazdır, bu əlaqələr həm Mərkəzi Bankla kommersiya bankları arasında, həm dəki kommersiya bankları ilə bir biriləri arasında

---

²M.F.Əliyev. Bankların inkişaf istiqamətləri.

yarana bilər.

Bütövlükdə bank sisteminin aşağıdakı əlamətlərini qeyd etmək olar:

- bank sistemi eyni fəaliyyəti yerinə yetirən elementlər məcmusudur;
- bank sistemi elementlərin daim qarşılıqlı dəyişdirilməsi imkanına malikdir;
- bank sistemi dinamik sistemdir;
- bank sistemi idarə sisteminə aiddir;
- bank sistemi sıx tipli sistemdir;
- o həmçinin özünü tənzimləyən bir sistem sayılır.

Mülkiyyət baxımından banklar---dövlət,səhmdar,kooperativ,qarışıq kapitalı banklar kimi sadalana bilər.Bankların dövlət forması bazar şəraitində daha çox Mərkəzi banklara aiddir.

Azərbaycanda Mərkəzi Bankın vəsaiti tam olaraq dövlətə məxsusdur,bura həmçinin Rusiya, Belçika, Fransa, Almaniya və Böyük Britaniyanın Mərkəzi Bankları da aiddir .Azərbaycan Respublikası banklarında xarici kapitalın limiti ümumi kapitalın 15%-dən çox olmamalıdır.Sonralar bu limiti Mərkəzi Bank 30%-ədək artırdı, buna nəzərən Kanada və Rusiyanı misal gətirsək onlarda da belə məhdudiyyətlər mövcuddur.Fransada isə heç bir limit məhdudiyyəti qoyulmayıb.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində həyata keçitilməsini təbliğ edən məktəbləri müqaisə etsək monetar konsepsiya bunun tərəfdarıdır. Bu təlimin tərəfdarları belə hesab edirlər ki, dövlətin idarəetmə sistemi bürokratiyadır, səmərəsizdir. Şəxsi təşəbbüskarlığa qarşı çıxmaqla, iqtisadiyyatın qeyri sabitliyinə səbəb olur.

Ümumiyyətlə, klassik nəzəriyyəçilər makroiqtisadi səviyyədə istehsalın həcminə, məşğulluq səviyyəsinə dövlətin hər hansı bir səbəbdən müdaxilə etməsini məqsəduyğun hesab etmirlər.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsasını 1923-1933-cü illər dünya iqtisadiyyatı böhranından sonra Keynes yaratmışdır.

İnvestmen banking-hər hansı bir bankın digər bir şirkət, dövlət və ya qurumlar üçün kapital yaradılmasını nəzərdə tutan hər hansı bir departamentdir. İnvestisiya bankları

müxtəlif növ müəssisələrin inkişafı üçün borc cəlb edilməsində, qiymətli kağızların emissiyasında köməklik göstərir, onların alqı-satqısında yardımçı tərəf kimi çıxış edir, kompaniyaların birləşdirilməsi, udulması, həmçinin yenidən qurulması işlərini gerçəkləşdirməyə köməklik edir, bununla bərabər həm institutlar, həm də şəxsi investorlara broker xidmətlərini təklif edir.

İnvestisiya bankları bununla bərabər emitentlər üçün səhmlərin yerləşdirilməsi ilə bağlı bələdçilik və konsalting xidmətləri göstərir.

1930-cu illəri müqaisə eləsək, bu illərdə ABŞ bankları depressiya səbəbindən investisiya və kommersiya banklarına ayrıldı. 1999-cu ildə Glass Steagall qanunu ləğv edildi və buna görə də kommersiya bankları yenidən investisiya ilə məşğul olaraq xidmət göstərmək hüququ əldə etdilər. 2007-2009-cu illərdən sonra bu məsələ təzədən gündəmdə oldu və iki böyük ölkə ABŞ və Böyük Briyaniya yenidən investisiya bankçılığının kommersiya bankçılığından ayrılması məsələsini müzakirə etdi.

Bəzi investisiya banklarını nəzərdə tutsaq onlardan bir çoxu ya iri bank şirkətlərinin tərəfdaşları, ya da hər hansı ixtisaslaşdırılmış törəmələrdir və müəyyən zaman çərçivəsində məşhurlaşmışdır. Onlardan ən böyükləri Goldman Sach, JPMorganChase, Morgan Stanley, Bank of America, Merrill Lynch və Deutsche Bank banklarıdır. Ümumiyyətlə investisiya bankları geniş və bununla yanaşı mürəkkəb maliyyə əməliyyatlarında iştirak edirlər. Bu əməliyyatlar konsalting əməliyyatından başlamış, investisiya banklarının müştərilərinə birləşmə, udulma və ticarət əməliyyatlarında yardımını da əhatə edir. Bununla bərabər vəsait cəlb etmək üçün qiymətli kağızlar emissiyasını o cümlədən şirkətin İPO keçirməsi üçün lazım olan sənədləşməsini və ya komissiya xərclərinin müəyyən edilməsini həyata keçirir.

Azərbaycana nə üçün investisiya bankları lazımdır ?

Bir çox vaxtdır ki, dünyada baş verən iqtisadi vəziyyət yenə də onu sübut edir ki, mövcud sektorun güclü olduğu və iqtisadi strukturun möhkəm olduğu ölkələr rəqabətə davam gətirə bilər. Ümumiyyətlə ölkənin iqtisadi artımını nəzərə alsaq

maliyyə və bank sektoru bu sahədə böyük rola malikdir. Bu sahədə Azərbaycan Respublikası real sektorda inkişafını yüksəltmək üçün bir çox islahatlar həyata keçirir, lakin burada bir çox çatışmamazlıqlar vardır. Bu məsələlərdən ən vacib ikisini qeyd etmək olar:

Biri kommersiya banklarında faizlərin yüksək olması , ikincisi isə maliyyə bazarının və birjanın yetərinə inkişaf etməməsidir. Bu isə özlüyündə uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarına mənfi təsir edir.

Birincisi investisiyanı qoyan şəxsi yüksək faiz ilə borclanmağa məcbur qalacaq və bunun nəticəsində həmin şəxs böyük məbələgdə faiz xərclərinə səbəb olacaqdır ki , bu da öz növbəsində investisiya qoyuluşundan imtinaya gətirib çıxaracaq. Başqa bir tərəfdən maliyyə bazarlarından xüsusi bir birjanın inkişaf etməməsi bu prosesə çəkilən xərclərin az olmasına köməklik etməyəcəkdir. Buna görə də Amerikada 1933-cü ildə qəbul olunmuş Glass-Steagall Akti, o vaxtlar Amerikada investisiya və kommersiya bankları arasında fərq yaratmışdır. Bu isə Amerikada investisiya banklarının inkişafına, kommersiya və investisiya bankları arasındakı rəqabət qabiliyyətliliyinin qorunub saxlanılmasına kömək olmuşdur. Bununla yanaşı Amerikada infrastruktur layihələrin inkişaf etdirilməsində və reallaşdırılmasında investisiya banklarının xüsusi payı olmuşdur.

Bu qanun həmçinin digər bank və maliyyə xidmətlərini də bir-birindən ayırmışdır. Misal olaraq kommersiya bankları dövlətin ixrac etdiyi qiymətli kağızların satışını da icra edə bilərdi.

Lakin şirkətlərin ixrac edəcəyi qiymətli kağız satışına və vasitəçilik fəaliyyətinə icazə verilmirdi. Bununla birgə kommersiya bankları daşınmaz əmlak və sığorta ilə bağlı fəaliyyəti həyata keçirə bilməzdilər. Bu deyilənlər investisiya banklarına aid edilirdi. Bu qanunun aradan qaldırılması üçün 1980-1982 illər də bəzi aktlar qəbul edilmişdir. Ən axırda isə 1999-cü ildə qəbul olunan Gramma-Learch-Bliley Aktının köməkliyi ilə Glass-Steagall Aktı aradan qalxmış və bununla da Amerikanın Mərkəzi Bank, kommersiya banklarına qiymətli kağızların və sığortanın satışına izn verilmişdir. Amerikanın ən böyük aktivə malik olduğu banklardan biri olan Citygrous bankla

bərabər qabaqcıl maliyyə institutlarına yeni maliyyə torəmələri yaratmaq və ona ticarətini etmək imkanını vermiş oldu.

Həmçinin 2008 -ci ildə dünya üzrə baş verən maliyyə böhranı zamanı bu qanunun aradan qaldırılmasını bir daha vurğulamışlar. Ona görə ki, o müddət ərzində kommersiya bankları verəcəyi ipoteka kreditindən sonra təminat aldığı zəmanətləri yığıb qiymətli kağız halına çevirərək, təzədən birjalarda satış üçün investisiya banklarının satışı ilə reallaşdırmışdılar. Bununla da bu prosesdəki problemlər riski ortaya çıxartmışdır.

Lakin 2010-cu ildə Glass-Steagall Qanun əvəzinə yeni və müasir forma olan Dadd Frank Qanunu-un 619-cu maddəsindəki Volcker Qaydası tətbiq olunmalıydı ki, bəzi səbəblərdən təsdiqini tapmadı.

Buna baxmayaraq kommersiya və investisiya bankları arasında hələ də müəyyən fərqlər qalmaqdadır və bu da onların rəqabət qabiliyyətlərinin sağlamlaşdırılmasına və ayrı-ayrılıqda inkişafına təkan verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, investisiya bankları ümumiyyətlə maliyyə bazarlarının inkişaf etdiyi ölkələrdə daha çox tərcih edilən sayılırlar. Bütün bunları düşünsək Azərbaycanda sənayenin inkişafı istənilən səviyyədə deyil, kommersiya bankları bank sektorunda tək deyil, onda respublikada belə bir investisiya banklarının yaranmasına böyük ehtiyac duyulur. Hal-hazırda dünya üzərində baş verən proseslər və neftin qiymətindəki sürətli enmə, bəzi inkişaf etmiş ölkələrin makro-iqtisadi davamlılığına daha da möhkəm və dayanıqlı olması, başqa dövlətlərin də birinə ciddi önəm verməsinə və real mövcud sektoru gücləndirməyə ehtiyac vardır. Respublikada real sektorun inkişafı üçün birinci bank sektorunda faiz və müddət problemlərinin, həmçinin birjanın inkişafına lazımı ehtiyac vardır. Buna görə şirkətin maliyyə ehtiyatlarının təmin edilməsi, daha az xərclərlə səhm və istiqraz yolu ilə müəssisələrin maliyyə ehtiyaclarının aradan qaldırması baxımından investisiya banklarının yaradılması vacib sayılır. Belə bir şəraitdə əmanətləri olan şəxslərlə maliyyə dəstəyinə ehtiyac olan şəxslərin və ya kompaniyalar arasında inam, güvən yaratmaq üçün investisiya banklarının üzərinə vasitəçilik kimi böyük missiya düşür. Bu halda digər məsələlər şirkətlərin maliyyə

hesabatlarının düzgün və standartlara uyğun olması nəzərdə tutulacaqdır.

Bununla yanaşı kompaniyalar daha ucuz kredit dəstəyi alacaqlar, istiqrazların köməyi ilə daxili və xarici bazarda ucuz və orta müddətli maliyyə ehtiyaclarını qarşılacaqqlardır. İnvestisiya bankları bu arada xarici və yerli müəssisələrə məsləhətləşmək üçün xidmətlər təklif edəcəklər.

Cədvəl 1

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyalar (mln. ABS dolları)³

	1995-2002	1995-2002	1995-2011 (ümumi)
Cəmi Xarici investisiyalar	9119,7	53804,5	62924,2
Maliyyə Kreditləri	1652,3	14684,4	16336,7
Ondan neft sektoruna kreditlər	0,0	727,8	727,8
Birbasa investisiyalar	7467,4	34264,2	41731,6
Neft bonusu	0,0	192,8	192,8
Portfel investisiyalar	0,0	781,7	781,7
Digər investisiyalar	0,0	3881,4	3881,4

Ən vacib şərtləri nəzərə alsaq şirkətin maliyyə ehtiyacını qarşıllayan bank böyük məbləğdə krediti vermək isdəmədiyində bu hazırki riski azaltmaq üçün sendikat krediti formalaşdıraraq bir neçə bank arasında bölüşdürə bilər.

Şirkətlərin edəcəyi investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün məsləhət xidmətlərini də təklif edə bilərlər, buna sənaye şirkətləri aiddir. Belə bir vəziyyət şirkətlərin uzun müddətli investisiya lahiyələrini daha az xərclə borclnaraq reallaşmasına köməkçi ola bilər.

³ Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri (2013). www.azstat.org.

Kommersiya bankları yüksək faizli kreditin verilməsini azalda bilər, bu son həddə, ölkədə mövcud olan real sektorun inkişafına, şirkətlərdəki maliyyə tablolarının aydınlığına, birjanın inkişafına təkan verəcək, vətəndaşların şirkətin buraxdığı qiymətli kağızları almağa sövq edəcək. İnvestisiya bankları bu sahədə şirkətlər və əhali arasında vasitəçi tərəf olaraq hər iki hissənin riskini daşımaqla onlarda güvən yarada bilər.

Doğrudur, bu gün Azərbaycanda bir sıra bankların investisiya departamenti fəaliyyətdədir, lakin kommersiya banklarında faizlərin yüksək dərəcəsi və paralel olaraq depozit qəbul etməsi, bununla bərabər birjanın zəif olması departamentlərin işində çətinlik yaradır. Türkiyədə hətdə departamentlər kommersiya banklarının nəzdindədir. Bunun əsas yaranma səbəbi isə kommersiya banklarının birbaşa alış-satışa vasitəçilik etməsidir.

Deyilənləri nəzərdə tutsaq, yaranan investisiya bankları Azərbaycanda olan maliyyə bazarlarının inkişafına, mühasibat və audit nəzərət sistemlərinin inkişafına, investisiyalarının toplum şəkilində artırılmasına, rəqabət şəraitinin yaradılmasına, kommersiya bankları üzrə kredit faizinin azalmasına, ölkə əhalisinin maliyyə bazarlarına olan inamının artmasına, sənaye strukturlu müəssisələrin inkişafına və digər vacib məsələlərin həllində köməklik edəcək.

Cədvəl 1

Ölkəiqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyalar (mln. ABS dolları)⁴

	1995-2002	2003-2011	1995-2011 (ümumi)
Cəmi Investisiyalar	12473,6	106247,8	118721,3
Daxili Investisiyalar	3353,9	52443,2	55797,1
Neft sektoru	902,5	9024,1	9926,5
Qeyri-neft Sektoru	2451,7	43419,2	45870,6
Xarici Investisiyalar	9119,8	53804,5	53804,5
Neft sektoru1	6105,3	31333	37438,3
Qeyri-neft sektoru2	3014,4	22471,5	25485,9

Həmçinin dünya ölkələrinin son vaxtlar önəmsədiyi məsələləri də diqqətdə saxlamaq olar. Bunlara məhsulun varlığı ilə bağlı kredit riski məlumatlarının verilməsindəki problemlərin aradan qaldırılması, risklər üzrə bankların idarəetmədə düzgün mövqe tutulması, birinci və növbəti bazar alətlərinin arasında strukturun möhkəmləndirilməsinin təmin olunması, nəzarət orqanlarının bazarları və maliyyə institutlarının izləmə istiqamətlərinin genişləndirilməsi üzrə məsələlər aiddir.

Kommersiya banklarının tərkibində olan investisiya departamentləri tam olaraq investisiya banklarının fəaliyyətini yerinə yetirmədikləri üçün formal xarakter daşımır. Buna görə də investisiya departamentlərini kommersiya bankları ilə müqaisədə birbaşa investisiya banklarının nəzdində yaradılması daha məqsədə uyğundur.

⁴Mənbə: Azərbaycanın statistik göstəriciləri (2013). www.azstat.org.

1.2. İnvestisiya banklarının fond bazarında fəaliyyəti.

İnvestisiya bankları hökumətlərə, korporasiyalara və başqa qurumlara iri layihələr hazırlamağa və onları idarə etməyə köməklik edir və bununla onların vaxtına və puluna qənaət etmiş olur və müştəriyə hər hansı bir qərar verməkdən əvvəl layihə ilə bağlı riskləri müəyyən etmək üçün şərait yaradır. Nəzəri görünüşə görə investisiya bankları öz işlərində mütəxəssis olmalıdırlar və hazırki investisiya mühitini nəzərdə saxlamalıdırlar. Elə buna uyğun olaraq da biznesmenlər və institutlar öz inkişaflarını daha da yaxşılaşdırmaq üçün investisiya banklarına müraciət edirlər və bununlada banklar cari vəziyyətə görə ən yaxşı strategiyaları tətbiq etmək gücünə malikdirlər. İnvestisiya banklarının məğzi investorlar və şirkətlər arasında vasitəçi kimi çıxış etməkdir, bu o zaman həyata keçir ki şirkət investisiya cəlb etmək üçün səhm və ya istiqraz emissiya edir. İnvestisiya bankları bu qədər prosesdə maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsində iştirak edir ki, gəlirləri yüksəlsin və qanunvericilik tələblərini araşdırsın. Kompaniya ilk dəfə bazara daxil olanda investisiya bankları təzə yerləşdirilən səhmlərin hamısını və ya müəyyən bir hissəsini bir başa olaraq şirkətdən alır. Bunun nəticəsində isə investisiya bankları şirkətlərdən aldıkları səhmlərə görə serverqismində çıxış edir və səhmlərin alqı satqısını bazar şəraitində həyata keçirir. Bu proses şirkət üçün işləri asanlaşdırır, ona görə ki, onlar uyğun qiymətə səhmlərini investisiya banklarına sata bilirlər.

İnvestisiya bankları özlərində bu sövdələşmədən müəyyən qazanc əldə etmək fikrindədirlər və buna görə də bank səhmləri elə qiymətləndirməlidir ki, sonradan onları bazarda yerləşdirəndə qiymət daha da yüksəlsin və bank alqı-satqı zamanı gəlirləri artırsın.

Beləliklə, bu sövdələşmə zamanı investisiya bankları üzərinə böyük risk götürmüş olur, çünki aldığı səhmlərin qiyməti bazar tərəfindən onun nəzərdə tutduğundan aşağı olma ehtimalı da var. Məhz buna görə də peşəkar investisiya bankları daha dolğun qiymətləndirmə aparmalıdırlar, çünki səhmlər öz dəyərinə uyğun qiymətləndirilməsə investisiya bankları itkilərlə üzləşəcək və onların sonradan qazanacağı mənfəət ilkin ödədiklərindən az olacaq.

Məsələn belə bir misal çəkə bilərik:

Piter adlı bir şəxs böyük bir şirkətin sahibidir və kompaniyasını İPO etmək istəyir. Yəni səhmlərini açıq bazarda yerləşdirmək fikrindədi. Bunun üçün müəssisə sahibi Piter, nəhəng investisiya şirkəti üçün işləyən investisiya bankri Paul ilə əlaqə saxlayır. Piter və Paul (kompaniyanın təmsilçiləri qismində), razılaşma əsasında müqavilə imzalayırlar. Bu sövdələşməyə əsasən Paul Piterin kompaniyasının 500 000 səhmini hər biri 25 dollardan almaq öhdəliyini öz üzərinə götürür. İntestisiya bankının peşəkar əməkdaşları dəqiq və hər tərəfli düşündükdən sonra bu qiymətin üzərində durublar. Bütün sənədləşmə işləri yekunlaşdıqdan sonra investisiya bankı bu səhmlərin hər birini 27 dollardan satışı buraxır. Amma bank ancaq səhmlərin 30%-ni istədiyi qiymətə sata bilər, bundan sonra belə olduğu halda səhmlərin satışını davam etdirmək üçün bank səhmləri satışı 24 dollara çıxartmaq məcburiyyətində qalır. Piter şirkətinin investisiya bankı ilə apardığı sövdələşməyə görə $\$1.245$ milyon dollar $[150.000 \times \$27) + (350.000 \times \$24)=\$405000 + \$840000=\$12450000]$ qazanmış hesab olunur, yəni bu sövdələşmədə Paul səhmləri yetərinə qiymətləndirmədiyi üçün itirmiş olur.

İntestisiya bankları bir çox hallarda İPO layihələrinin keçirilməsi üçün bir-biriləri ilə rəqabət aparırlar, bu da onların açıq bazara çıxaracaq şirkətlərə təklif etdiyi qiymətlərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Onlar sövdələşməni əldə etmək üçün bəzən səhmlərə daha çox qiymət təklif edirlər, bu arada rəqabət daha sərt olduqda isə mənfəət aşağı düşür, bununla yanaşı daşdığı risk yükü də azalır.

M və A nə deməkdir ? Birləşmə və udulma (satınalmalar)

M və A (Merger and Acquisitions) bunlar ingilis dilindən daxil olan terminlərdir və əsasən iki şirkətin birləşməsini nəzərdə tutur.

"Merger", bu termin iki kompaniyanın bir araya gəlib birləşməsini nəzərdə tutduğu halda "Acquisition" bir şirkətin başqa bir şirkət tərəfindən satın almasını nəzərdə tutur, lakin bu zaman heç bir yeni şirkət yaranmır.

Bəzi inkişaf etmiş ölkələr güclü maliyyə bazarlarına malik olur ki, burada birləşmə və udulmalar investisiya bankı üçün əksər hallarda gəlir mənbəyi kimi bir rol oynayır. Azərbaycandakı şirkətləri və maliyyə qurumlarını müqaisə etsək, hələ ki, bu inkişaf mərhələsinə daxil olmalar yoxdur, lakin müəyyən müddət ərzində investisiya banklarının birləşməsi və satınalma xidmətlərinə tələbatın yaranması gözlənilir. Artıq bir neçə vaxtdır ki, ekspertlər Azərbaycanın bank bazarında yaxın bir neçə ildə bəzi bankların birləşəcəyi və iri banklar tərəfindən kiçik bankların satın alacağı barədə fikirlər deyirlər, hazırkı vaxtda da bunun şahidi oluruq. Udulma və birləşmə zamanı investisiya bankının təklif edəcəyi xidmətlər aşağıdakılar ola bilər:

- birləşmə və satınalmaları yerinə yetirmək üçün maliyyə resuslarının cəlb edilməsi;
- müşərinin sifarişi əsasında bazarda mövcud olan iri səhm paketlərinin alınıb-satılması;
- bazarda fəaliyyətdə olan hər hansı bir kompaniyanın restrukturizasiyası və onun ayrıca hissələrinin satışı;
- müşərinin udulmalardan qorunması üçün lazımı müdafiə sisteminin qurulması;
- biznesin daha uyğun təşkilini həyata keçirmək üçün konsaltinq fəaliyyət.

Bəzi investisiya bankları:

- UBS : 1990- cı illərdə anqlo-amerikan investisiya kompaniyaları olan Warburg və Dollon Read tərəfindən alınmış İsveçrə bankıdır. Bu bank maliyyə böhranları zamanı dəhşət itkilərlə üzləşib və buna görə də İsveçrə hökumətinə hesabat verməli olmuşdür;
- Barclays: Britaniya bankıdır, öz gəlirlərinin əksəriyyətini beynəlxalq maliyyə sahəsində qazanır. Bu bank 2008-2009- cu illər böhranında elə də ağır çətinlik çəkmədi, həm də Britaniya hökumətinin köməyindən imtina etmişdir;
- Deutsche Bank: əsas sözü gedən alman bankı öz görkəmli pərakəndə bölməsini sıfırdan əmələ gətirdi və bankın baş qərargahı Frankurtda olsa belə onun əsas güc və gəlir mənbəyi Londondur;

-Bank of Amerika: bu nəhəng kommersiya bankı Merrill Lynch-in maliyyə böhranı zamanı dadına çatmışdır, amma sövdənin gedişatı prosesində Merrill Lynch-in itkilərinin həcmi bağlandıqdan sonra işığa çıxarılib;

-JPMorgan: Chase Manhattan pərakəndə bankı tərəfindən alınıb və maliyyə böhranını və onun siyasi cəhətdən nəticələrini bazar iştirakçılarının əksəriyyətindən daha yaxşı keçirib;

-Credit Suisse : 2008- ci ildə baş verən hadisələrdə bankın nüfuzu möhkəm zədələnmiş, bankın etibarlılığına ləkə dəymiş, lakin böhrandan sonra biraz da olsa möhkəmləndiyini demək olar;

-Morgan Stanley: Goldman Sachs kimi investisiya bankıdır və hər ikisi tədricən bank holdinqlərinə çevrilirlər ki, ABŞ hökumətindən lazım olduqca yardım ala bilsinlər;

-Goldman Sachs: bir çox vəziyyətdə ən ağıllı investisiya bankı sayılır;

-Citigroup: universal banka çevrildi və 2008-ci ildə özünü iflasdan qurtarmaq üçün köməyə ehtiyacı oldu. Bankın lazımdan artıq böyüklüyü və buna görə onun idarəedilməsi konkret olaraq ciddi tənqiddə məruz qaldı.

Kommersiya banklarının vəzifələrini müqayisə etsək onlara aşağıdakılar daxildir:

- müddətsiz depozitləri daxil edirlər;
- cari hesabları aparır;
- ona istiqamətlənmiş çeklərin dəyərini ödəyir;
- sahibkarlara kredit ayırır.

Kommersiya banklarını bir çox vəziyyətlərdə "maliyyə univərmaqları" adlandırırlar. Bunu onunla əlaqələndirmək olar ki, milli iqtisadiyyat səviyyəsində kredit təşkilatları da hesablaşmaları və pul tədavişünü həyata keçirirlər. Onların keçirdikləri əməliyyatlar prosesində kredit pulları yaranır.

İnvestisiya bankları təsis etmə-emissiya fəaliyyətini həyata keçirirlər. Yəni investisiya bankları fond bazarında yerləşdirilmək üçün qiymətli kağızların emissiyasını tətbiq edir və gəlir əldə edirlər. Onların özlərinin sahib olduqları səhmlərin satılmasına və depozitə qəbul olunmasına və ya kommersiya banklarının kreditləri ilə kapital cəlb etmək imkanları yoxdu. Bu zaman onlar uzun müddətlə kredit vermək məqsədi ilə öz

kapitallarından səmərəli istifadə edərlər.

Kredit sisteminin stukturunu nəzərə alsaq əsas yerlərdən birini də kiçik əmanətləri qəbul etmiş olan böyük əmanət kompaniyaları qurupu təşkil edir. Əmanət müəssisələrinin bir çox növləri vardır ki, bunlara əmanət kassası və banklarını, qarışıq əmanətli bankları, gizli-əmanət bankları, assosiosiyaları, borc-əmanət bankları və s. aid etmək olar.

İnvestisiya bankları öz öhdəliklərini səhmlərini bir çox sahibkarlar arasında geniş yayır və bu əldə etdiyi gəlirdən müxtəlif sahələr üzrə qiymətli kağızların alınması üçün səmərəli istifadə edirlər. Xırda investorlar isə bu səhmləri məmnuniyyətlə alırlar. Ona görə ki, olan vəsaitin bir çox hissəsini müxtəlif növ müəssisələrin səhmlərinin satın alınmasına sərf edilir, nəticədə mövcud olan əmanətin itirilməsi riskini minimuma çatdırırlar.

Azərbaycanda bank sektorunda yox dərəcədə olan "İnvestisiya bankçılığı"

Kommersiyalara, şirkətlərə və firmalara kapitalın yaradılmasında yaxından iştirak edib köməklik göstərən investisiya banklarıdır. Şirkətlərin qiymətli kağızların emissiyasında əvəzsiz rolu investisiya bankları tutur, onlar bir növ broker xidməti yerinə yetirir. Bununla yanaşı investisiya bankları konsolting xidmətlərini də həyata keçirirlər. İnvestisiya bankları daha çətin və mürəkkəb maliyyə əməliyyatlarında iştirak edirlər. İnvestisiya banklarının əsas vacib işlərindən qiymətli kağızların emissiyası, alqı-satqısı, İPO keçirtmə üçün lazımı sənədlərin həyata keçirilməsini misal göstərmək olar. İnvestisiya banklarının çatışmamazlığı da Azərbaycanda fond birjasının zəif fəaliyyət göstərməsinə səbəb olur.

Kompaniyalar əlavə kapital dəstəyi almaq üçün İPO etmək fikrinə düşdükdə, investisiya banklarına müraciət edir. Buna görə investisiya bankı şirkətin ümumi dəyərini qiymətləndirir və sonra da şirkət səhmləri buraxır, həmçinin onları sataraq mənfəət əldə edir. Bu prosesdə isə investisiya bankları daha dolğun qiymətləndirmə etməlidir ki, bunun üçün də ixtisaslı kadrlara ehtiyac lazım gəlir. Həmçinin banklar kompaniyaların səhm satışında da əsas rol oynaya bilərlər. Yeni investisiya bankları

şirkətin səhmlərini qiymətləndirdikdən sonra onları bir başa özü olaraq təzədən fond birjasına da sata bilər. Bu vaxt bank səhmlərin qiymətlərinin artıb və ya azalması ilə bağlı riskləri üzərinə götürmüş hesab olunur.

Bu sahələrin ölkəmizdə inkişaf etməməsi digər başqa sahələrə də təsirini göstərir. Kompaniyaların İPO əldə edə bilməməsi layihələrin hazırlanması üçün lazım olan vəsaitin əldə olunmasının çətinliyi, qiymətli kağızlar üzrə emissiya və satışın mürəkkəbləşməsi və s. bu kimi problemlərdəndir. Bu problemlərin aradan qaldırılması, investisiya banklarının inkişafı əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına yaxından kömək edər.

Məsələn şirkətlər İPO edər, səhmlərini bazara çıxarar və bununla da fond birjası fəaliyyət göstərməklə əhalinin pulunun şirkətdən səhm almaqla dəyərləndirmiş olurlar. Ölkə vətəndaşlarının bu yolla əlavə gəlir yeri olacaq, çünki həm kompaniyalar lazımi vəsait cəlb edər, həm də səhm alanlar səhmlərdən dividendi əldə etmiş olurlar.

Xarici investisiya banklarını müqaisə etsək, onlar ancaq öz dövlətlərinin layihələrinə uyğun olaraq lazımi investisiyalar qoyurlar, bizdə isə bu sahənin inkişafına təkan məqsədi ilə yerli investisiya banklarının yaradılması üzrə müəyyən güzəştlər tətbiq olunmalıdır ki, bu sahəyə güclü maraq oyansın və Azərbaycanın da yerli investisiya bankları yaranmış olsun.

İlk fond birjası isə 1611-ci ildə Amsterdamda təsis olunub. Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində qiymətli kağızlar bazarı yaranmış, ilk səhmlər isə 1913-cü ildə Bakı Tacir Bankının nizamnaməsi ilə təsdiq olunduqdan sonra buraxılmışdır. Bankın əsas səhmdarları H.Z.Tağıyev, N.Nağıyev, M.Muxtarov və digərləri olmuşdur. XX əsrin ilk iki onilliyində Bakıda fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərin əksəriyyəti neft istehsalı onun emalı və əsasəndə ticarəti ilə məşğul olurlar. XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda Rusiyanın iri banklarının Bakı flialları fəaliyyətdə olurdu.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk illərdəki böhranı nəzərə alsaq ölkə daxilində investisiya resusları yox səviyyədə idi. İqtisadi vəziyyətin qırılması çərçivəsində sənaye müəssisələri pis dönmə yaşayırdı. Bu proses ətrafında

istehsal kompaniyaları gəlir əldə edə bilmir və bununla da ölkədə milli valyutanın dəyərdən düşməsi yükdək infilyasiyanın templəri kompaniyaların amortizasiya fondlarının, ölkə vətəndaşlarının əllərində olan yığım və əmanətlərin dəyərdən düşməsi ilə nəticələnib. Bu vəziyyətdə respublikada daxili investisiya resurslarının yüksək həddə tükənməsi iqtisadiyyatın böhran vəziyyətindən çıxması lazım olduğundan xarici investisiya mənbələrinin cəlb olunması ehtiyac duyuldu. Bu səbəbə görə ölkədə ilk növbədə 1992-ci ildə "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" Qanun, sonra isə 1995-ci ildə isə "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Qanun qəbul edilib.

1.3 İnvestisiya fondlarının iqtisadiyyatda rolu

İnvestisiyanın fond bazarında rolu qaçılmazdır. Fond bazarı-kapital bazarında vacib bir hissə sayılır. Fond birjası ilə bazarı müqaisə etsək onlar arasında fərqlilik mövcuddur.

İnvestisiya fondları səhmdar cəmiyyətin mülkiyyətində olan fiziki və ya hüquqi şəxslərin ümumi payları, istifadəsində olan əmlak komplekslərinin, şirkətlərin təsisçilərinin etibarlı idarə edilməsi üçün lazımı vəsait sayılır. İnvestisiya fondları vətəndaşlar və hüquqi şəxslərin gəlir əldə etməsi məqsədi ilə idarəetmə sahəsində birləşdirilmiş vəsait kimi özünü göstərir. Xüsusi və borc kapitalının investisiya formasında mövcud istehsal sahələri, yeni texniki və təşkilati layihələrin regionlar üzrə əsas bazasını investisiya fondları təşkil edir. İnvestisiya fondlarının fəaliyyəti və investisiya kompaniyalarının fond bazarında fəaliyyəti "İnvestisiya fondların haqqında" əsasnamə ilə tənzimlənir.

” C.M. Keynsin fikrincə “investisiya – firma tərəfindən kapital ehtiyatını artırılmasına, avadanlığın alınmasına, bina və qurguların tikilməsinə sərf olunan vəsaitdir.”⁵

İştirakçıların maraqlarının müdafiəsi üzrə tədbirlər, investisiya fondları və şirkətlərinin anlayışı, yaranma qaydası və onların fəaliyyət şəraiti, dövlət nəzarətinin

⁵G.A.Əzizova Dövlətin İnvestisiya-İnnovasiya Siyasəti Dərs vəsaiti Bakı 2012

həyata keçirilməsi bu qanun ilə yerinə yetirilir.

İnvestisiya fondları açıq və qapalı olaraq iki hissəyə ayrılır.

-Açıq fondlar qeyri-müəyyən bir müddətə yaranır və bu vaxt ərzində investisiya fondu investisiya bəyannaməsi üzrə öz sertifikatlarının alınmasını həyata keçirir.

-Qapalı fondlar müəyyən olunmuş müddətə yaradılır və müddət bitdikdən sonra investisiya fondunun investisiya sertifikatı ilə bağlı hesablamalarını həyata keçirmiş olurlar.

İnvestisiya fondunun təsisçiləri fiziki və hüquqi şəxslər sayılır. Təsisçilər müvafiq nizamnamə fondu üzrə investisiya iştirakçıları qarşısında məsuliyyət daşıyırlar. Səhmlər depozitor tərəfindən saxlanılır və satış üçün təklif oluna bilməz.

İnvestisiya fondlarının yaradılması üçün onun təsisçiləri təsis müqaviləsi təşkil edir ki, bununla da səhmdar cəmiyyətlər müəyyən olunmuş qaydada investisiya fondunun qeydiyyatını aparırlar. Bu təsis müqaviləsi təsisçilərin birgə fəaliyyətini həyata keçirmək qaydalarını müəyyən edir, investisiya fondunun yaradılması ilə bağlı üçüncü şəxslər qarşısında məsuliyyət daşımalarını təsdiq edir.

İnvestisiya fondunun nizamnaməsində aşağıdakılar qeyd olunur:

- nizamnamə fondunun dəyişdirilməsi qaydası;
- investisiya fondunun miqdarı, növü, adı, yeri;
- onun yaradılması qaydası;
- təsisçilərin tərkibi;
- idarəetmə qaydasında dividend almaq qaydası;
- aksiyalar üzrə investisiya sertifikatının yenidən təşkili qaydası və s..

İnvestisiya fondunun nizamnamə fondu üzrə təsisçilərin minimum əmək haqqısı 2 mindən az olmamalıdır. Sertifikatlar iştirakçılara investisiya fondlarının ümumi dəyəri formasında verilə bilər.

İnvestisiya sertifikatının aşağıdakı rekvizitləri olmalıdır:

- investisiya fondunun firma adı, onun yeri;
- qiymətli kağızın adı və sıra nömrəsi;
- buraxılış tarixi, onun ümumi dəyəri;

- investisiya sertifikatının növü;
- mülkiyyətçinin adı;
- dividendlərin ödənilməsi müddəti;
- vəzifəli şəxslərin imzası;
- investisiya fondunun peçatı.

İnvestisiya sertifikatının birinin nominal dəyəri təsisçilərə aid olan digər bir səhmin nominal dəyəri ilə eyniləşdirilməlidir. İnvestisiya fondunun yuxarı idarəetmə orqanının təsisçilərinin səlahiyyətlərinə aiddir:

- təsis müqaviləsi və investisiya fondunun nizamnaməsinə dəyişikliklər və əlavələr;
- investisiya bəyəmnaməsinin təsdiqi;
- auditor forması ilə müqavilə üzrə dəyişikliklər və əlavələrin yerinə yetirilməsi;
- qərarların və verilən məlumatların təsdiq edilməsi.

Auditor yoxlanılması aparıldıqdan sonra investisiya fondunun illik fəaliyyətinin nəticəsi təsdiqlənir.

İnvestisiya fondlarının istiqraz və veksəl buraxmaq haqqı yoxdur. Birgə investisiya qoyuluşunu həyata keçirmək üçün investisiya fondlarını özündə birləşdirən şirkətlərin iştirakçıları arasında təşkil edilən investisiya sertifikatları buraxılır. İştirakçılar əldə olunmuş vəsaitləri açıq bazarda emitentlər üzrə investisiyalaşdırılır. Qapalı fondlar isə hissə və pay investisiya qoyuluşunu həyata keçirmək hüququna malikdirlər.

İnvestisiya sertifikatları açıq fondlarda-iştirakçıların vəsaiti hesabına, qapalı fondlarda isə özəlləşdirmə kağızları və iştirakçılar hesabına əldə oluna bilər.

İnvestisiya fondlarının gəlirləri dividendlər və onlardan daxilolmalar, fondun tərkibində olan qiymətli kağızların nəzdində təşkil olunmuş əməliyyatlardan təşkil olunur. Gəlir təsisçilər və iştirakçılar arasında dividend şəklində paylanaraq bölüşdürülməlidir.

İnvestisiya fondları və şirkətlərinin əsas funksiyası portfelin idarə olunması və investisiyanın diversifikasiyasıdır ki, bura da müxtəlif emitentlər üzrə qiymətli kağızlar və başqa fondların digər növləri aiddir. Bu maliyyə vasitəçiliyi ilə onlar qiymətli kağızların alqı-satqısını həyat keçirirlər və müəssisələr kapitalını daha

perspektiv sahələrə yönləndirmiş olurlar.

İnvestisiya fondlarının səmərəliyi daha çox onların təsisçiləri və iştirakçılarının mənafeyi üçün daha mütərəqqi hesab olunur. Onların səmərəliyi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından qiymətləndirilə bilər və əsas rol kimi ilk növbədə effekt göstəricisi təşkil edir.

Effekt göstəricisi-müəyyən olunmuş vaxt ərzində tətbiq olunmuş layihənin xərclərinin yüksək nəticələrlə qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Səmərəliyin qiymətləndirilməsi iki istiqamətdə tövsiyyə olunur:

- layihənin ümumi səmərəliyi;
- layihədə iştirak effektivliyi.

İnvestisiya siyasətinin mahiyyət və prinsipləri.

İnvestisiyalar iqtisadi artımın təhlükəsizliyini, ölkənin iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyini artımına, ölkə vətəndaşlarının həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Ölkələr üzrə iqtisadi artımı təmin etmək üçün investisiyaları iqtisadiyyatın lazımı sahəsinə yönəltməli, elm tutumlu istiqamətverici sahələrin payını artırılmalıdır. Bir çox sahələr üzrə investisiyaların artımını təmin etmək məqsədilə bazar infrastrukturunun artırılmasına və təkmilləşdirilməsinə önəm verilməlidir. Lakin investisiyanın ölkəmizdə mədudluğu iqtisadiyyat üzrə texnoloji bazanın yenilənməsinə, müasir şəraitə uyğun olmasına imkan vermir, bu da öz növbəsində iqtisadi geriləməyə gətirib çıxarır. Bir sözlə investisiya siyasəti-investisiya mənbələrini tapmaqla onların səmərəli sahələrə yönəldilməsidir.

İnvestisiya sahələri uzun və qısamüddətli olmaqla iki yerə ayrılır. İnvestisiyada uzunmüddətli siyasət siyasi-iqtisadi fəaliyyətin bir çox il qabağa işlənilib hazırlanmasını, qısamüddətli siyasətdə isə bir neçə ay və ya il müddəti nəzərdə tutur.

İnvestisiya fəaliyyətində dövlətin rolu aşağıdakı kimidir.

- 1) maliyyə-investisiya bazarının təşkilatçısı kimi;
- 2) maliyyə-investisiya bazarının iştirakçısı kimi;
- 3) investisiya proseslərinin meneceri kimi;

İnvestisiya üzrə əsas istiqamətlərə aiddir;

-investisiyaların həcmi və strukturunun müəyyən edilməsi;

-prioritetlərin seçilməsi;

-investisiya qoyuluşlarının səmərəliyinin artırılması.

İnvestisiya aktivliyi-konkret olaraq lazım olan məkanda investisiya fəaliyyəti, əsas kapital üzrə tətbiq olunmuş kapital qoyuluşu nəzərdə tutur. İnvestisiyanın aktivliyi investisiya riskləri və potensialı üzrə müəyyən olunur. İnvestisiya potensialı makroiqtisadi xüsusiyyətlərə malikdir. Ondan fərqli olaraq investisiya riskləri daim dəyişən siyasi, sosial, iqtisadi, ekoloji, kriminal və başqalarından asılıdır.

Potensiala isə aiddir: təbii resuslar, insan resusları, maliyyə resusları, təbii-texniki baza.

Fond bazarı qiymətli kağızların emisiyyasını və dövriyyəsinə təmin edən iqtisadi mexanizmlərin məcmusudur. Fond birjası isə qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə bağlı müqavilələrin hazırlanması, alıcıların və satıcıların rəqabət aparmaq üçün görüşdüyü məkandır.

İqtisadi sistemdə fond bazarı əsas yeri tutur və burada qiymətli kağızların alqı-satqısı yerinə yetirilir. Bu bazarın köməkliyi ilə pul kapitalı yaranır, öz növbəsində bu da investisiyaya görə istifadə edilir və ilkin olaraq kapitalın yaranmasına şərait yaradır. Fond bazarı ümumilikdə dünya irtisadiyyatında böyük əhəmiyyətə malikdir və bəzi funksiyaları yerinə yetirir:

- 1) Bu bazarın vasitəsilə pullar toplanır, bir yerə yığılır və ümumi istehsalın böyüməsinə yönləndirilir;
- 2) Fond bazarında informasiya funksiyası da vardır ki, onun köməkliyi ilə investorlar iqtisadi vəziyyətdən xəbərdar olurlar və hansı istiqamətlərə kapital qoyacaqlarını dəqiq müəyyənləşdirirlər;
- 3) İqtisadiyyatda mövcud olan pul vəsaitlərini toplayaraq daha səmərəli istiqamətlərə yönləndirilməsini təmin edirlər;
- 4) İqtisadi sistem üzrə qiymət və maliyyə risklərinin lazımı səviyyədə sığortalanmasını təşkil edirlər.

Hər bir fond bazarının aşağıdakı kimi tətbiq hissələri mövcud ola bilər:

- a) birbaşa bazar özü;
- b) bazarın subyektləri;
- c) dövlətin nəzarətəddici qurumları;
- d) özlüyündə daxildə özünü təmsirləyən kompaniyalar;
- e) bazarın infrastrukturunu;

Fond bazarının subyektlərinə aiddir;

*Emitentlər-qiymətli kağızlar vasitəsilə öhdəlikləri yerinə yetirən dövlətin rəsmi nümayəndələri, hüquqi və fiziki şəxslərdir;

*İnvestorlar-hüquqi və fiziki şəxslər sayılırlar, hansıki, qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə məşğul olurlar;

*Qiymətli kağızlar bazarının ixtisaslı kadrları diller və broker fəaliyyəti ilə məşğul olanlar.

Diller- qiymətli kağızların köməyi ilə öz adından öz hesabına əməliyyatlar aparan fond bazarının professional əməkdaşlarıdır. Dillerin qazandığı gəlir qiymətli kağızların alqı-satqısı zamanı qiymətlər arasındakı fərqdən hesablanan gəlir sayılır. Dillerlər vasitəçi olaraq fəaliyyət göstərmir, o qisimdə banklar və investisiya kompaniyaları çıxış edir.

Brokerlər-müştərilərin tapşırığı və onların malik olduğu vəsaitlə qiymətli kağızların alqı-satqısını həyata keçirən professional fond bazarı iştirakçılarıdır. Burada brokerlərin fəaliyyəti vasitəçi xarakteri daşımış sayılır və bu fəaliyyətdən onlar özlərinə qazanc əldə edirlər.

Fond bazarının bank və qeyri-bank olaraq 3 modelini fərqləndirmək olar:

-Qeyri-bank modeli: bu model ABŞ -da yayılıb və burada vasitəçi kimi qiymətli kağızlar üzrə qeyri-bank kompaniyaları çıxış edir.

-Bank modeli: Almaniyada yayılıb, burada vasitəçi kimi banklar fəaliyyət göstərir.

-Qarışıq model: burda həm bank, həm də qeyri-bank təşkilatları çıxış edir və bu model Yaponiyada daha çox istifadə edilir.

Bununla bərabər fond bazarları ilkin və sonrakı olmaqla 2 bazara ayrılır.

Bazarları digər meyarlara görə də müqayisə etsək aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- ərazi meyarlarına görə: milli, regional, beynəlxalq;
- müqavillələrin növünə görə: kassa, forvard;
- iqtisadi sahəsinə görə;
- qiymətli kağızların növlərinə görə;
- müddətinə görə.

Fond bazarının tənzimlənməsinin məqsədi aşağıdakılardır:

- 1) Cəmiyyətdəki vətəndaşların maraqlarının təmin olunması;
  - 2) Açıq və azad bazarın formalaşması;
  - 3) Daha dolğun, düzgün, mütərəqqi bazarın formalaşması. Bütün bunları müqayisə etsək tənzimlənmə 3 istiqamətdə daha dəqiq həyata keçirilə bilər.
- ictimai rəyə rəğmən fond bazarının tənzim olunması;
  - dövlətin nəzarəti altında normativ aktlar, lisenziya, qanunverici nəzarətin həyata keçirilməsi;
  - fond bazarının özünü tənzimləməsi.

Dünyanın maliyyə mərkəzi hesab olunan Nyu-York dünya səhmlərinin 1/3 hissəsini və fyuçers ticarətinin böyük bir qismini əhatə edir. Nyu-Yorkdakı ən iri birjalar: NYSE, NASDAQ, AMEX -dir. ABŞ-dakı iri fyuçers birjalari isə CBOT, CME və NYMEX aid etmək olar .

Avropada ən qabaqcıl fond birjalari Paris, Frankfurt və Londonda yerləşir.

Asiyada isə böyük birjalar Honkonq, Tokio və Seulda yerləşir. Dünya üzrə Çinin müəyyən dövrlərdə iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsi Asiya regionunun əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə səbəb olacaq.

Müasir şəraitdə ölkə iqtisadiyyatında diversifikasiya, regionlar üzrə inkişafın təmin olunması, yoxsulluq səviyyəsinin minimuma endirilməsi respublikada investisiya prosesinin aktivləşdirilməsindən çox asılıdır. İndiki vəziyyətdə ölkənin qarşısında duran əsas məsələlərdən ən başlıcası investisiya fəaliyyətinə bərabər mühitin

yaradılması və özəl qruplar üzrə investisiya fəallığının stimullaşdırılmasından ibarətdir. Bu məsələlərin daha səmərəli həlli üçün investisiya fəaliyyətindəki metodlardan daha perspektiv şəkildə istifadə edilməli, vergi, gömrük və digər sahələr üzrə həyata keçirilən proseslərin investisiya fəaliyyəti sahəsində qarşısına qoyduğu məqsədlərlə əlaqələndirilməlidir.

Dövlət tərəfindən tətbiq olunan investisiya qoyuluşlarının iqtisadi cəhətdən inkişafa və şəxsi bölmədə investisiya fəallığının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına təsirinin müəyyən edilməsi, bunun əsnasında dövlət investisiya proqramı üzrə sistemin tətbiq olunması tələb olunur. Bütün bu deyilənlər dövlət investisiya fəaliyyətinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu sübut etmiş olur.

Ölkədə iqtisadi sistemin qənaətbəxş fəaliyyətində və iqtisadi artımın təmin olunmasında investisiyanın strukturu və tutduğu həcm böyük rolunu oynayır, ona görə ki, uzunmüddət ərzində iqtisadi inkişafın daha da qabağa getməsi birinci növbədə investisiya qoyuluşlarından birbaşa asılıdır. İntestisiya mənfəət əldə etmək üçün sahibkarlığa qoyulan maliyyə vəsaitlərindən həmçinin maddi sərvətlərdən ibarətdir. İntestisiya bankları hüquqi şəxslərin, dövlətin və ölkə əhalisinin kapitalı reallaşdırmaq üçün praktiki cəhətdən fəaliyyətlərin məcmusu kimi başa düşülür. Bu fəaliyyət bir növ maliyyə, həmçinin maddi vəsaitlərin uzunmüddət istifadəsi üçün ayrılmasını nəzərdə tutmuş olur. Daha geniş mənada investisiya anlayışı gələcək planlarda lazım olandan daha çox əlavə mənfəət əldə etmək üçün pul vəsaitləri çərçivəsində müəyyən olunmuş vaxt ərzində və müəyyən risk həcmində serəncam hüququnun itirilməsi ilə əlaqədardır.

İntestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi nəticəsində çəkilən xərclər gələcəkdə mənfəət gətirməyə başlayırki, bu gəlirlər haqda məlumatlar əvvəlcədən məlum olmur. İntestisiyanın ölkə ərazisində artması və ya azalması məhsul və xidmətlərin buraxılışına bununla bərabər məşğulluq səviyyəsinə ciddi təsir edir. Bununla yanaşı investisiya ölkədə kapitalın yığılmasına öz təsirini göstərir, bu da öz növbəsində ölkə üzrə istehsalın potensialı naminə məhsul və xidmətlərin buraxılışını maksimumlaşdırır. İqtisadiyyatın artım tempinin əsas vasitəsi investisiya qoyuluşları

sayılır. Beləki, investisiya qısamüddətli dövrdə məcmu tələbin, uzunmüddətli dövrdə isə məcmu təklifin artmasına təsir edir.

Hər hansı bir sahə üzrə investisiya qoyuluşu aşağı fondtutumlu sahələrdə daha çox məhsul artımına səbəb olurki, nəinki yüksək fondtutumlu sahələrdə. Bazarın potensialını nəzərə alsaq burada investisiyalar əsasən daha böyük gəlirli sahələrə qoyulur. İntestisiya qoyuluşları maliyyə və real investisiyalara bölünürlər. Real investisiyalar maddi baxımdan hiss oluna bilən aktivlərə, misal üçün: torpaq, zavod, avadanlıqlara investisiya şəklində olur.

Maliyyə investisiyaları isə kağızda yazılmış müqavilələri, yani səhmləri və istiqrazları əks etdirir. Real investisiyaların payı primitiv iqtisadiyyatda daha geniş mövzunu əhatə edir, inkişaf etmiş iqtisadiyyatda isə maliyyə investisiyalarının payı daha da yüksək olur.

II FƏSİL.İNVESTİSİYA BANKLARININ ƏMƏLİYYATLARI

2.1. İnvestisiya banklarının əməliyyatlarının növləri

İnvestisiya dedikdə mənfəət əldə etmək məqsədi ilə ölkə daxilində və xaricində sənaye, kənd təsərrüfatı və iqtisadiyyatın digər sahələrinə uzun müddətli vəsait qoyuluşu başa düşülür. Kommersiya bankları sərbəst pul vəsaitinə malik olularla bu vəsaitə ehtiyacı olanlar arasında əlaqə yaradır. Kommersiya bankları ilə yanaşı bu prosesdə investisiya, pensiya fondları, sığorta kompanyalarında iştirak edirlər. Bankların investisiya əməliyyatları dedikdə isə bank resurslarının qiymətli kağızlara, daşınmaz əmlakə, müəssisələrin nizamnamə fonduna, qiymətli materiallara və digər obyektlərə yerləşdirilməsi (investisiyalaşdırılması) prosesi başa düşülür.

İnvestisiya əməliyyatlarının aparılmasında məqsəd:

Bankının gəlir bazasını möhkəmləndirmək;

Maliyyə möhkəmliyini yüksəldib bankın ümumi riskini aşağı salmaq;

Müştəriyə göstərilən xidmət növünü genişləndirmək;

Müştərilərin qiymətli kağızlarına nəzarət yolu ilə onlara təsiri genişləndirmək. Ssudalar adətən nisbətən qısa müddətdə onların qaytarılması şərti ilə verilməsi mənasını daşıyarsa, investisiyalar nisbətən uzun bir zaman kəsiyində vəsaitlərin axınını təmin etmək məqsədi ilə pul vəsaiti qoyuluşu mənasını verir. Bankların investisiya obyektlərinə müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların tikinti, istehsalın və sosial – məişət təyinatlı obyektlərin yenidən qurulması və yeni texnika ilə silahlanması, texniki avadanlıq və nəqliyyat vasitələri, bina və qurğuların alınmasına və habelə birgə müəssisələrin, elmi texniki məhsulların, intellektual dəyərlərin və digər mülkiyyət obyektlərinin yaradılması üzrə məsrəflər və s. daxildir. Banklar borc alanların ərizələrinə əsasən ilin bu və ya digər dövrlərində kreditə olan tələbatı müəyyət edir və mövcud resursların məbləğini müəyyənləşdirir. Müəssisələr uzun müddətə olan ehtiyaclarını cari mənfəət və ya qiymətli kağızların buraxılışı yolu ilə təmin edə bilmədikdə uzun müddətli borclardan istifadə etməli olurlar. Borc alan uzun müddətli ssudadan istiqrazların reallaşdırılmasından daxil olmalar hesabına

ödəməyi planlaşdırmaqla istifadə edə bilər. Uzun müddətli ssuda alınması istiqrazların buraxılmasına nisbətən daha əlverişlidir. Çünki borc alan qiymətli kağızların qeydiyyatı, yerləşdirilməsinin təminatı və onların bazarda satışına heç bir xərc çəkmir. Uzun müddətli kreditləşmə kredit müqaviləsi ilə rəsmiləşdirilir. Müqavilə bağlanmazdan əvvəl kreditləşən obyekt üzrə texniki iqtisadi əsaslandırma təqdim edilməlidir. Bu sənəddə kreditin məqsədi kredit hesabına ödənilməsi nəzərdə tutulan məsrəflərin hesablamaları (smetası) əlavə edilir. Müəssisdnin kreditləşdirilən tədbirlərin reallaşdırılmasından və ya bütün fəaliyyət növündən gözlənilən gəlirlərin hesablanması nəticələri texniki iqtisadi əsaslandırmanın ayrıca bölməsində əks olunur. Bir qayda olaraq bank ziyanla işləyən, aşağı rentabelli qeyri-kommersiya və ya müəyyən sosial yönümü olmayan layihələri kreditləşməyə qəbul etmir. Kredit hesabına həyata keçirilən iri investisiya proqramı ilə əlaqədar layihələr əvvəlcədən ekspertiziyaya verilə bilər. Uzun müddətli kreditdən istifadəyə görə faiz dərəcəsi, komission mükafatı və digər ödəmələr müqaviləyə əsasən müəyyən edilir.

Uzun müddətli kreditə görə faizlər müəyyən edilərkən nəzərə alınan amillər:

Cəlb edilən vəsaitlər üzrə xərclər;

Risk dərəcəsi;

Ssudanın müddəti;

Ssudanın rəsmiləşdirilmə xərcləri;

İstiqraz bazarı dərəcələri;

Bank ilə borc alan arasındakı münasibətlər.

Kreditdən istifadəyə görə faizlərin məbləği ssudanın verilməsi zamanı bir də dəfəlik və yaxud hissə-hissə tutula bilər və habelə ssuda alan tərəfindən kredit müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş müddətdə onlar hesablandıqca ödənilə bilər. Uzun müddətli ssudaların verilməsi bir dəfəlik və mərhələlər üzrə tikintiquraşdırma işləri yerinə yetirildikcə, maddi-material dəyərləri alındıqca, mal göndərənlərin və ya podratçıların hesablarının ödənilməsi və yaxud borc alanın cari hesabına vəsaitin köçürülməsi yolu ilə həyata keçirilir. Investisiyanın kapital qoyuluşundan fərqləndirmək lazımdır. Kapital qoyuluşu istehsal və qeyri-istehsal xarakterli əsas

fondların təkrar istehsalı üçün cəmiyyət tərəfindən ÜDM-dan ayrılmış vəsaitdir. Məzmun etibarlı ilə bu xərclər yeni fondların yaradılması, mövcud obyektlərin yenidən qurulması, genişləndirilməsi və moderləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Kapital qoyuluşu mülkiyyətin müxtəlifliyinə, sahə və ərazi xüsusiyyətlərinə, tikilən obyektlərin fərqli olmasına və maliyyələşmə mənbələrinə görə fərqləndirilir. Kapital qoyuluşlarının maliyyələşmə mənbələri iki əsas xüsusiyyətinə görə fərqləndirilir: 1. Vəsaitin qaytarılmaması (maliyyələşmə) şərti ilə verilməsi. 2. Vəsaitin qaytarılması şərti ilə (kreditləşmə) verilməsi. Vəsaitlərin qaytarılmamaq şərti ilə istifadəsi dedikdə kapital qoyuluşunun büdcə vəsaiti, investorların öz vəsaiti, cəlb olunmuş vəsaitlər və büdcədən kənar fondların vəsaitləri hesabına aparılması başa düşülür. Vəsaitin qaytarılmaq şərti ilə verilməsi və ya kreditləmə dedikdə - borca verilmiş vəsaitin müəyyən tarixdə və məbləğdə qaytarılmasını əvvəlcədən müəyyənləndirilməsi başa düşülür. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kapital qoyuluşunun uzun müddətli kreditləşmə qaydasında yerinə yetirilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilir. Kreditləşmə prinsipləri, borc alanın məsuliyyətini artırır. Borc alan hər an borcun, borca görə faizlərin müəyyən olunmuş vaxtlarda qaytarılması ilə yanaşı, borc vəsaitdən mənfəət əldə etmək haqqında fikirləşir.

Dövlət kapital qoyuluşunun maliyyələşmə mənbələri içərisində büdcədən maliyyələşmə aparıcı rol oynayır. Bu əsasən qeyri-istehsal xarakterli obyektlərin maliyyələşdirilməsində daha qabarıq nəzərə çarpır. Kapital qoyuluşunun sahə quruluşu dedikə vəsaitin makro və mikro iqtisadi sahələr arasında bölgüsü və onun ümumi yekunda xüsusi çəkisi - payı nəzərdə tutulur. Bu halda elə etmək lazımdır ki, kapital qoyuluşunun əsas hissəsi aparıcı sahələrin inkişafında istifadə olunsun ki, buna əsasən də digər sahələrin inkişafını təmin etmək mümkün olsun.

Kapital qoyuluşunun ərazi quruluşu dedikdə vəsaitin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü və bunun ümumi yekunda xüsusi çəkisi - payı başa düşülür. Kapital qoyuluşunun texnoloji quruluşu dedikdə vəsaitin tərkibində tikinti quraşdırma işlərinin, avadanlığın və s. xərclərin xüsusi çəkisi - payı başa düşülür ki, bu da vəsaitin yeni tikintiyə və mövcud obyektlərdə yenidənqurma və genişləndirmə işinə xərclənmə

nisbətini müəyyən edir. Kapital qoyuluşunun təkrar istehsal quruluşu dedikdə - ayrılmış vəsaitin yeni tikintiyə və mövcud obyektlərdə yenidənqurma və genişləndirmə məqsədlərinə yönəldilməsi başa düşülür. Yeni obyektlərin tikintisi, mövcud obyektlərin yenidən qurma, genişləndirmə və modernləşdirilməsi ilə əlaqədar işlər təsdiq olunmuş layihə - smeta sənədləri əsasında həyata keçirilir. Layihə smeta sənədlərinin tərtibi və maliyyələşdirilməsi kapitalqoyuluşunun maliyyələşdirilməsinin tərkib hissəsidir. Kapital qoyuluşunun proqnozları və planına təsdiq edilmiş layihə - smeta sənədi olan obyektlər daxil edib bilər. Layihələr bir tipli və fərdi ola bilər və müvafiq qaydada təsdiq edilməlidir. Layihə smeta sənədləri üzrə səmərəli layihə-variantlarının müqayisəsindən sonra daha ucuz variant seçim yolu ilə müəyyən edilir. Nəticədə daha ucuz başa gələn variant seçilərək tikintisinə başlanır. Banklar tərəfindən kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsi müxtəlif forma və ardıcılıqla aparılır. Bu zaman mülkiyyət forması, maliyyələşmə mənbələri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Tikintinin aparılma formaları--- Podrat üsulu.... Təsərrüfat üsulu

Yerinə yetirilən işlərin böyük əksəriyyəti podrat üsulu ilə -yəni ixtisaslaşdırılmış tikinti quraşdırma təşkilatları vasitəsi ilə aparılır. Sifarişçi təşkilat podratçı təşkilatla "podrat müqaviləsi" bağlayır. Müqaviləyə əsasən sifarişçi təşkilat layihə smeta sənədinin bir nüsxəsini podratçıya təqdim edərək, obyektin tikiləcəyi sahələrin icazəsini təmin etməlidir. Nisbətən sadə və kiçik obyektlərin tikintisi təsərrüfat üsulunda yerinə yetirilə bilər. Bu halda daim fəaliyyətdə olan podratçı təşkilat dəvət edilmədən, işləri sifarişçi təşkilat öz gücü ilə yerinə yetirir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsində uzun müddətli kreditin rolu artdığıdır. Kommersiya bankları uzun müddətli krediti öz vəsaitləri və cəlb etdikləri vəsait hesabına verirlər. Uzun müddətli kreditləşmənin rəsmiləşdirilməsi kommersiya bankı tərəfindən müvafiq sənədləri aldıqdan sonra mümkün olur. Bu sənədlər əsasında bank ilə müştəri arasında kredit müqaviləsi bağlanılır. Müasir şəraitdə kapital qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyi müstəsna əhəmiyyət kimi qeyd olunmalıdır .

Kapital qoyuluşunun səmərəliliyi əldə edilmiş gəlirin istifadə olunan kapital qoyuluşuna nisbəti kimi müəyyən edilir.

$$G_{\text{süm}} = Kq \quad 42$$

Süm -kapital qoyuluşunun ümumi səmərəliliyi G - illik gəlirin məbləği Kq - kapital qoyuluşunun məbləği Kapital qoyuluşunun ümumi səmərəliliyi ilə yanaşı vəsaitin geri qaytarılma müddəti də müəyyən edilir.

Kommersiya banklarının valyuta əməliyyatları.

Dünya iqtisadiyyatı üzrə əsas elementlərdənən vacibi kimi valyuta bazarının göstərmək olar. Buna uyğun olaraq valyuta bazarı maliyyənin rəsmi mərkəzi sayılır. Burada qiymətli kağızların və valyutaların alışı və satışı, xarici valyuta da aparılır. Bazardakı tələb və təklifə əsasən xarici valyutanın ölkə valyutasına nisbətində məzənnəsi müəyyən olunur. Amma digər başqa bazarları müqaisə etsək, valyuta bazarı özünə uyğun xüsusiyyətlərə malikdir. Valyuta bazarının xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- 1) Onun formal olaraq hər hansı bir sərhəddi və müəyyən olunmuş yeri yoxdur;
- 2) Bazarın fəaliyyəti bütün sutka ərzində davam edir;
- 3) Valyuta bazarının iştirakçılarna hər hansı bir məhdudiyət qoyulmur;
- 4) Bazar yüksək səviyyədə likvidliyə malikdir

Valyuta bazarının iştirakçıları isə bunlardır:

- 1) Banklar və başqa maliyyə üzrə müəssisələr;
- 2) Brokerlər və broker şirkətləri;
- 3) Başqa iştirakçılar.

1-ci qrupa daxil olan iştirakçılar həm özlərinin, həm də onların müştərilərinin valyuta əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Peşəkar broker və diller kompaniyalar 2-inci qrupa daxildir, onlar özlüyündə xüsusi valyuta əməliyyatlarını həyata keçirməklə vasitəçilik, bununla bərabər informasiya funksiyalarını yerinə yetirilir.

3-cü qrupa isə hüquqi və fiziki şəxslər aid edilir, bununla bərabər qeyri-bank maliyyə şirkətləri də daxil edilir. Özlüyündə onlar valyuta bazarında əməliyyatlarla

məşğul olurlar. Amma buna baxmayaraq bankın xidmətlərində bilavasitə istifadə edilirlər. Valyutada bazarlar bütövlükdə milli valyuta bazarlarında ibarətdir, bu başqa dərəcədə ümumiləşdirilir.

Banklararası bazar dedikdə, əsasən valyuta bazarlarını nəzərdə tutmaq olar. Xarici valyutalarda banklararası bazar iki sektor üzrə bölünür.

- 1) birjalı;
- 2) birjadan kənar.

Valyuta əməliyyatlarının valyuta birjası vasitəsi ilə birja sektorunda həyata keçirilir. Burada valyuta birjası qeyri-kommersiya kompaniyası olmaqla, birjadakı nizamnamə əsasında həyata keçirilir. Xarici valyutanın alqı-satqısı yolu müvəqqəti pul və valyutanın səfərbərliyinin təmin edilməsi və valyuta kursunun müəyyən olunmasını, valyuta birjasının əsas funksiyası kimi saymaq olar. Xarici valyutalar üzrə alış və satışın həyata keçirilməsi ilə bağlı müqavilələr birjadan kənar valyuta bazarlarında bilavasitə banklar ilə müştərilər arasında və həmçinin bankların özləri arasında valyuta birjasından kənar aparılır.

Fyuçerslər və oppsionlar üzrə sövdələşmələr valyuta bazarlarında meydana çıxmışdır.

Valyuta vasitələrində satış və alış.

Valyuta fyuçersləri müddətli müqavilə hesab olunaraq valyuta vasitələrinin satışı və alışını həyata keçirirlər. Müqaviləyə əsasən kontraktın bağlanması vaxtında, qeyd olunması kurs ilə sövdələşmə kursu ilə aralıqdakı morjanın ödənməsi tələbi və öhdəliyi ortaya çıxır. Razılaşdırılma yolu ilə kursun hər hansı bir valyuta məbləğini başqa bir gələcəkdə müəyyən olunmuş tarixdə satın-almaq hüququnu opsiyon verir. Bunun vasitəsilə həm birjada, həm də birjadan kənar bazarlarda alqı-satqı aparıla bilər.

Valyuta bazarlarında banklar böyük əməliyyatlar və kontraktlar həyata keçirirlər:

- 1) Valyuta bazarının aparılmasında müştərilərə köməklik edir ;
- 2) Valyuta üzrə kreditlər verilir ;
- 3) Kontraktlar həyata keçirirlər ki, hansı ki, banklar arasındakı bazarlarda valyutaların alınıb-satılmasını aparırlar ;

4) Dövlətin agenti kimi çıxış edir (valyuta nəzarəti kimi)

Xarici valyuta isə aşağıdakıları nəzərdə tutur :

- hər hansı bir xarici dövlət məcmusunda və ya dövlətin dövriyyəsində olan sikkələr, xəzinə biletləri, banknotlar, əsaslı pul nişanları;

-xarici dövlətlərin hesablarında olan beynəlxalq pul və ya hesablaşma vahidləri.

Aşağıdakıları isə valyuta qiymətlilərinə aid etmək olar:

a) Qiymətli metallar, qızıl,platin, gümüş, platina daxil olan metallar;

b) Xarici valyuta;

c) Almaz, mirvari, aleksandrit, zümrüd, rubin, soqfir, işlənmiş və xam təbii qiymətli daşlar;

d) Borc öhdəlikləri, fond qiymətliləri, hesablaşma sənədləri xarici valyutada olan qiymətli kağızlar;

I. Rezidentlər isə bunlara şamil olunur:

1) Fiziki şəxslər, hansı ki ölkədə daima yaşayırlar;

2) Dövlətdən kənarada olan rezidentlərin nümayəndəlikləri və flialları;

3) Qanunvericilikdə təyin olunmuş hüquqi şəxslər;

4) Hüquqi baxımından yaradılan müəssisə və kompaniyalar, hansı ki, şəxs sayılırlar;

II. Qeyri-rezidentlər aşağıdakılardır:

- Yaşayış yeri daimi xarici dövlət olan fiziki şəxslər;

- Qeyri-rezidentlər üzrə ölkədə olan fliallar;

- Ölkə ərazisində mövcud olan xarici diplomat nümayəndələri;

- Xarici ölkənin qanunvericiliyi ilə yaradılan və orda yaşayan hüquqi şəxslər;

- Xaricdə olan qanunlarla yaradılan hüquqi şəxs sayılmayan kompaniyalar və şirkətlər ;

Valyutanı nizamlayan ən vacib orqan kimi Azərbaycan Respublikasında Mərkəzi Bankdır.

Mərkəzi Bank ölkə ərazisində xarici valyutanın, valyutada təşkil olunmuş qiymətli kağızlar üzrə tədavil sferasını və qanunvericiliklərini təyin edir, müəyyən olunmuş bütün növ valyuta əməliyyatlarını həyata keçirilir, həmçinin rezident və qeyri-rezident xarici valyutada təşkil olunmuş qiymətli kağızların aparılması qayda-qanunlarını müəyyən edilir.

Kommersiya bankları isə valyuta əməliyyatlarını həyata keçirmək məqsədilə ancaq Mərkəzi Bankdan lisenziya ala bilər. Bunu yerinə yetirmək üçün qanunvericiliklə müəyyən olunmuş sənədləri Mərkəzi Banka təqdim etməlidir.

2.2 İntestisiya banklarının kredit əməliyyatları

Bankın passiv əməliyyatları

Passiv əməliyyatlar bank resuslarının yaranması ilə əlaqədar olaraq hər bir kommersiya bank üçün yetərin qədər böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bank resursu dedikdə isə bank daxilində olan aktiv və passiv əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan pul vəsaiti məcmusu başa düşülür.

Bankın tərkibindəki bank resuslarının təşkili mənbəyi:

- bankın xüsusi kapitalı;
- borc vəsaiti;
- cəlb olunmuş vəsait ola bilər.

Ayrılıqda bankın xüsusi kapitalına isə aşağıdakılar aiddir:

- 1) Nizamnamə fondları;
- 2) İl ərzində bölüşdürülməmiş gəlir;
- 3) Gəlirin gücünə yaradılmış başqa fondlar;
- 4) Ehtiyat fondları.

-Bir neçə iştirakçının xüsusi vəsaiti gücünə yaradılan fond nizamnamə fondunu təşkil edir. Yeni bank yaradılan zaman nizamnamə fondu bir tək pul vəsaitləri və aktivlər hesabına formalaşır. Nizamnamə fondunun ən aşağı həcmi Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyənləşdirir.

-Mənfəətdən ayrılmalara gücünə yaradılan fond isə ehtiyat fond sayılır. Bu fondun həcmi isə nizamnamə kapitalı ilə müqaisədə müəyyən edilir.

Bankda mövcud olan aktiv əməliyyatlar ilə baş verə biləcək itkilərin qarşısını almaq məqsədilə ehtiyat fondu yaradılır.

Səhmdarlara məxsus dividendlər və mənfəətin çalışmayan hissəsinin ödənilməsi üçün də bu fondun vəsaitlərindən səmərəli dərəcədə istifadə edilir.

Bununla bərabər nizamnamə kapitalının çoxalmasını əsas mənbəyi kimi ehtiyat fondu çıxış edir. Bankın tərkibində ehtiyat kapitalı ilə bərabər gəlir hesabına əsas təyinatlı dividendlər üzrə maddi fondlar yaradılır.

Xüsusi vəsaitlərin əsas çəkisinin çox aşağı olması, bank passivlərini qeyri-maliyyə şirkətlərindən müəyyən səviyyədə fərqləndirir. Xüsusi çəkiyə malik olan xüsusi vəsaitlər bankın passivləri ilə müqaisədə bankın fəaliyyətində daha mühüm rola malikdir. Buna uyğun olaraq funksiyalardan üçü əsas yer tutur.

1) Əməli;   2) Nizamlaşdırıcı;   3) Mühafizə.

Mühafizə funksiyasının köməkliyi ilə xüsusi kapital bankın kreditör, əmanətçilər qarşısında bərkliyini, möhkəmliyini təmin etmiş olur. Bu vasitələr zəmanət və sığorta fondu mövzusunda çıxış edir. Xüsusi kapitalların mühafizə funksiyası vəsaitin dolğunluq anlayışı ilə əlaqədardır. Yəni, bu o anlama gəlir ki, banklar maliyyə itkiləri üz verən zaman onları öz vəsaitləri hesabına təmin etmiş olur.

Bankın əsasən xüsusi kapitalı bankın maddi bazasının inkişafı üzrə maliyyə resursu rolunu əmək funksiyası tutur. Başlanğıc üçün hər hansı bir kapital olmadan banklar ilk olaraq fəaliyyətini həyata keçirə bilməz. Bu sadalanan vəsaitlərdən bankların şöbələri və fliallarının genişləndirilməsində daha ətraflı istifadə etmək olar. Mərkəzi Bankların kommertiya bankları üzrə fəaliyyəti onlardakı xüsusi vəsaitlərin

idarə edilməsi kimi nizamlaşdırılır, bu da xüsusi kapitalların funksiyaları arasında nizamlaşdırıcı funksiyanın payına daha çox düşür. Bankları əsas kapitalın həcmi, yaranma tərkibi və düzəlişdirilməsi bankın nizamnamə fondu ilə təyin olunur, bununla da onun əsas fond kimi təşkil olunmasını əsas götürmək olar.

Banklarda, xüsusi ilə də kommersion banklarındakı resursların əksəriyyəti cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına təşkil edilir. Passiv əməliyyatlardan istifadə etməklə banklar fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə resurslarının cəlb edilməsi imkanı əldə edirlər. Bura aşağıdakılar aid edilə bilər:

- Əmanət və depozitlər hansı ki, fiziki və hüquqi şəxslərə məxsusdur;
- Bank hesablarının vəsait qalıqları.

Depozit dedikdə isə hər hansı pul vəsaiti sayılır ki, bu da banklara müəyyən vaxtlarda və lazımi şərtlərlə geri qaytarılmağı nəzərdə tutaraq bankda saxlamağa köçürülmüş sayılır.

Hüquqi şəxslər üçün hesabların açılması və fiziki şəxslərdəki pul vəsaitlərinin əmanətlərə cəlb edilməsi kimi əməliyyatların köməkliyi ilə lazımi vəsaitlər banklara cəlb olunur.

Depozitlər isə özlüyündə müddətinə görə iki yerə ayrılır: bura istənilən vaxtda geri qaytarılan depozitlər və müddətli depozitlər aiddir.

Borc vəsaitlərdən istifadə etməklə banklar likvidliyini təmin edirlər. Bu vəsaitlərə satılmış qiymətli kağızlar (geri qaytarılması şərti ilə) və banklar arasındakı kreditlər aiddir.

Hər iki tərəfin müəyyən qaydada mənfəət əldə edilməsi üçün müvəqqəti sərbəst resursları olan banklar özlərinə məxsus olduqları resursları banklar arasındakı kredit qaydasında başqa banklara satışa çıxara bilərlər.

Kommersion banklarının aktiv əməliyyatları dedikdə, müəyyən gəlir almaq üçün öz vəsaitlərini və cəlb edilmiş vəsaitləri kredit formasında istifadə etməsi nəzərdə tutulur.⁶

---

⁶ M.M.Bağirov- Banklar və bank əməliyyatları, Bakı-2003

Əlavə vəsaiti olan ehtiyacını ödəmək məqsədi ilə kommersiya bankları Milli Bankın kredit bazasından istifadə edə bilirlər.

Qanunun 46.4 maddəsinə görə bankların sonuncu instansiya kreditörü kimi Mərkəzi Bank ola bilər.

Ümumi götürükdə bankların passivlərini aşağıdakıları aid etməklə formalaşdırmaq olar:

I.Xüsusi vəsaitlər;

Həmçinin: bankdakı fondlar və mənfəətq

II.Banklar müştərilərinin hesablarındakı vəsaitlər;

Həmçinin: əhalidəki vəsaitlər;

kompaniya və şirkətlərin vəsaitləri;

büdcədəki vəsaitlər;

dövlətə məxsus fondlardakı vəsaitlər.

III. Banklardakı müxbir hesabların vəsaitləri;

IV.Milli Bankın kreditləri;

V.Kredit və depozitlər (banklararası);

VI.Veksellər, istiqrazlar, qiymətli kağızlar,depozit sertifikatları;

VII. Və başqa passivlər.

Banklardakı vasitəçilik əməliyyatları.

Maliyyə xidmətləri kommersiya banklarının passiv və aktiv əməliyyatları içərisində xüsusi yerlərdən birini tutur.Trast, lizing, faktoring və forfeiting bu xidmətlərdən sayılır. Bu kimi maliyyə xidmətləri tam olaraq xalis bank əməliyyatları sayıla bilməz. Belə əməliyyatlar daha çox ixtisaslaşdırılmış kredit şirkəti olmayan təşkilatlar yerinə yetirirlər. Banklar üçün isə bu əməliyyatlar daha çox vasitəçilik əməliyyatları formasında həyata keçirilir.

Ona görə ki, banklar bu kimi əməliyyatlardan mənfəəti faiz formasında deyil, komission mükafat kimi əldə edirlər.

Maliyyə xidmətləri içərisində əsas rollardan birini lizing əməliyyatları tutur. Bu

əməliyyatları bir çox mənada işlədilə bilər, lakin ən geniş mənada avadanlıqların icarəyə verilməsi kimi başa düşülür və həm dar, həmçinin də geniş mənada nəzərdə tutulma ehtimalı daha çoxdur.

Bu əməliyyatlar müddətinə görə üç yerə ayrılır:

- 1) Qısa müddətli (1 gündən tutmuş və 1 il aralığınadək)- reyting;
- 2) Orta müddətli (bir ildən üç ilədək)- xeyring;
- 3) Uzunmüddətli icarə (3 ildən iyirmi ilədək)-xüsusilizing.

İcarə verən aldığı məşin və ya avadanlığı icarə götürənə uzun müddətli verirsə, bu lizing əməliyyatlarının dar mənada olduğu deməkdir. Bütün bu proses ərzində müqavilə müddətində icarə üçün verilmiş əmlak üzərində mülkiyyət hüququ icarə verən üçün saxlanılır. Əməliyyatın nəticəsində icarə götürən avadanlığı, icarə verən isə icarə haqqını əldə etmiş olur.

Binalar, qurğular, avadanlıqlar, şirkətlər və digər daşınan və ya daşınmaz əmlaklar lizing obyektini kimi çıxış edə bilər.

Bütün bu lizing əməliyyatları prosesində üç obyekt çıxış edir:

- Lizing verən tərəf_bura lizing şirkətləri və ya banklar aiddir, həmçinin fərdi olaraq lizing əməliyyatları ilə məşğul olan şəxslər də ola bilər;
- Lizing alan_hər hansı bir hüquqi biri lizing kontraktı əsasında icarəyə əmlak ala bilər;
- Satıcı lizinglə müəyyən bir əşyanı satan biri.

Lizing əməliyyatlarının ardıcılığı elə də çətin bir proses deyil. Bir çox hallarda lizing alan tərəf alacağı avadanlığı özü müəyyən edir, lakin lazım olan avadanlığı almaq üçün müəyyən olunmuş imkana malik olmadığından banka və ya lizing kompaniyasına müraciət edir. Bank da öz növbəsində həmin avadanlığı alaraq qeyd olunmuş müddətdə müvəqqəti lizing alana verir.

Sxemin ardıcılığı isə belə qurulur:

İstehsalçı-avadanlıq-lizing verən-avadanlıq-lizing alan-lizing ödənişi-lizing verən

Bu gedişat isə kontraktla müəyyən olunur. Verilən əmlakın təsadüfdən belə olsa nasaz olması və ya məhf olması, yani baş verə biləcək risk lizinq verənin avadanlığı lizinq alana təqdim etdiyi gündən hesablanır. Avadanlığın orta və hazırki təmiri, ona edilən hər hansı bir texniki təmir lizinq alan tərəfindən həyata keçirilir.

Əməli və maliyyə lizinqin formalarından sayılır. Lizinqin maliyyə formasında lizinq verən lizinq alana avadanlığı müəyyən olunmuş şərtlə və müvəqqəti müddətə istifadə üçün verilən öhdəliyi qəbul etmiş olur. Bu zaman lizinqin müddəti avadanlığın tam olaraq amortizasiya müddətinə uyğun və ya ondan yüksək olmalıdır. Kontraktda müəyyən olunmuş müddət bitdikdən sonra predment **lizinq alanın mülkiyyətində qalır.**

Digər lizinq formasında, yani əməli lizinqdə isə lizinq verən xüsusi olaraq öz hesabının köməklili ilə avadanlığı satın alır və onu müəyyən olunan müddətə və lazımı şərtlərlə, haqla lizinq alana verir. Bununla lizinq bir formada investisiyaya şamil olunur. Müqaviləyə əsasən lizinq alan pul şəklində investisiya xərclərini yerinə yetirməklə bərabər əlavə olaraq mizd da verməlidir.

Hər iki formanı (əməli və maliyyə lizinqi) müqaisə etsək aşağıdakı fərqləri görmüş olarıq:

1) Avadanlığı verən tərəfindən predmentin necə əldə edilməsi təşəbbüskarlığı:

-lizinq alanın öz göstərişi ilə, (maliyyə lizinqi)

-sərbəst özünün riskiylə; (əməli lizinq)

2) Müqavilə müddəti:

-bütöv amortizasiya müddətiylə və ondan yuxarı, (maliyyə lizinqi)

-götürülmüş avadanlığın amortizasiya müddətindən yüksək dərəcədə aşağı; (əməli lizinq)

3) Kontraktın bitməsi:

-sonda lizinq obyektini lizinq alanın mülkiyyətində qalır, (maliyyə lizinqi)

-avadanlıq lizinq verənə qaytarılır, bu prosesi yalnız alış-satış yolu ilə aparmaq olar; (əməli lizinq)

4) Lizinq sövdələşməsi əsnasında hüququn lizinq alan tərəfindən digər bir şəxsə (

üçüncü) verilməsi:

-mümkün, (maliyyə lizinqi)

-mümkün deyildir;(əməli lizinq)

5)Müqaviləyə görə öhdəliyin 3-cü şəxsə verilməsi:

- mümkün deyil, (maliyyə lizinqi)

- mümkün.(əməli lizinq).

Ümumilikdə götürsək lizinq əməliyyatları kommersiya krediti və kredit əməliyyatlarına uyğun gəlir, amma lizinqin kreditlə müqaisədə bir neçə üstün cəhətləri var.

-kreditdə predmentin bir hissəsi kreditləşirsə, lizinqdə yüz faiz kreditləşir;

-kreditləşmədə ödənişlər hər ay ardıcıl olaraq aparılır, lakin lizinqdə ödənişin müəyyən olunmuş müddəti müəyyən qədər uzadıla bilər və lazım gələrsə şirkət ödənişini mənfəətini əldə etdikdən sonra da ödəyə bilər;

-müəyyən qədər lizinq əməliyyatlarında vergidə güzəştlər vardır ki, lizinq üzrə nəzərdə tutulmuş ödənişlər kreditlə müqaisədə kreditdən deyil mənfəətin vergiyə cəlb edilmiş hissəsindən azaldılır.Maliyyə lizinqində köhnəlmiş predmentə görə sövdələşmənin sonunacan ödəmək gərəklidir, məhz buna görə lizinq kreditdən bahadır.

2.3İnvestisiya banklarının riskləri

Kommersiya banklarının fəaliyyət növləri içərisində investisiya riskləri bank likvidliyinin təmin olunmasına və bununla bərabər qiymətli kağızların aktiv əməliyyatlar üzrə gəlirliliyin təmin olumasına əsaslanır. Bankların investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşu ilə müqaisədə gəlir həmişə risklə düz mütənasibdir. Yəni investor özü də həmişə hər hansı bir gəliri əldə etmək üçün buna hazır hesab olunur. Bankda investisiya siyasətinin əsas məğzi likvidliyin əldə olunması, gəlirin təmin olunması və həmçinin gəlir əldə olunması üçün likvidliyin qurban edilməsinə hazır olmaq və ya bunun əksi. Bu proses də bankın müəyyən baxımdan kiçik və ya böyük riskə getməsi deməkdir.

Xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində iştirak etmək müxtəlif növ risklərin - kommersioniya, siyasi, valyuta və digər risklərin yaranması deməkdir.⁷

Bankda idarəetmə heyəti investisiya siyasətini həyata keçirən zaman böyük məsuliyyət daşıyır. Bu siyasət yürüdüln zaman sənədlər tətbiq olunmalıdır ki, buna da aşağıdakılar daxildir:

- investisiya portfelinin tərkib hissəsi;
- siyasətdəki əsas istiqamətlər;
- lazımi qiymətli kağızlar;
- kompyuter proqramları;
- dəyərli kağızların seyflərdə saxlanması;
- alqı-satqı vaxtı qiymətlilərin təchiz edilməsi;
- əldə olunmuş itirmələr üzrə uçot;
- ticarət qaydaları, hansı ki, qiymətli kağızlarla tətbiq olunur.

Dünya təcrübəsində bankın yürüdülyü investisiya siyasətində iki növ fərqləndirilir: passiv- gözləmə və aqressiv növ.

Passiv strategiyadan banklar çox zaman qiymətli kağızlarla ödəmə müddətinin müəyyən strukturu zamanı istifadə edilir ki, buna da qiymətli kağızların pilləlilik strukturu kimi də adlandırmaq olar. Bu strategiya ilə banklar investisiyadan əldə olunan gəlirlə mənfəəti daha da maksimumlaşdırırlar. Belə formada istiqamət investisiya elastikliyinə malik olmuş olur və bəzi qiymətli kağızlar bəzən nağd pulla ödənilir.

Praktika müddətində banklar bir çox hallarda tətbiq olunan yanaşma formasını dəyişir, yəni proqnoza əsasən faiz dərəcəsi gələcəkdə gəlir götürməyə işarə edirsə, bu vaxt ödənilmə müddətinə dəyişiklik edilir- bununla da ya zərərdən yayınmaq ya da gəlir əldə etmək imkanı yaranır. İntestisiyanın müxtəlif qiymətli kağızlar arasında bərabər formada bölüşdürülməsini buna misal göstərmək olar. Bu kimi metodu investisiya imkanları daxilində bir çox müddətli qiymətli kağızların alınmasına əsaslandırmaq olar. Bu vaxtı ümumi portfel müddətinə uyğun olaraq qiymətli

---

⁷Elnur Sadıqov Bank Əməliyyatları Dərs vəsaiti Bakı 2010

kağızları bərabər formada paylayır. Təcrübə zamanı bu strategiya daha asan həll edilir. Adətən investisiyanı vəsaiti daha gec ödəmə müddəti olan qiymətli kağızlara yatırılır, bu da bir çox hallarda qiymətli kağızın müddəti bitdikdə baş verir. Bu formadan istifadə etməklə banklar daha çox öz portfelindən orta gəlirlilik normasını əldə edirlər və bununla bərabər bank investisiya hesabı üzrə aktiv minimuma endirmiş olur. Bu baxımdan aşağıdakı iki deyimi misal göstərmək olar:

Qısamüddətli siyasət. Kommersiya banklarını müqaisə etsək onlar arasında daha geniş yayılmış strategiya növü bir tək qısamüddətli qiymətli kağızların alqısı və investisiyaların bu qısa vaxt çərçivəsində onlar arasında yerləşdirilməsindən ibarətdir. Bu cür yanaşma investisiya portfelinə mənfəət əldə etməkdən daha çox likvidlik gətirir.

Uzunmüddətli siyasət. Bu siyasətdə isə bankdakı investisiyanın rolu gəlir mənfəət əldə etmək kimi qəbul olunur. Belə istiqamətdə yönləndirilmiş banklarda daha ödəmə müddəti müxtəlif olan bir çox illik istiqrazlara investisiya qoymaq kimi qəbullana bilər.

Qısamüddətli və uzunmüddətli yanaşmaların birləşdirilməsi investisiya zamanı daha bir strategiya ortaya çıxır. Bu cür yanaşma passiv strategiya adlandırılır. Bir çox banklar vəsaitlərinin çox cüzi bir qismini ortamüddətli kağızlara qoyur, bununla müqaisədə portfelinin daha çox hissəsini uzunmüddətli və qısamüddətli kağızlara yatırmasını məqsədə uyğun hesab edir. Bu zaman investor iki müddət arasında olmuş olur, qısamüddətli qiymətli kağızlar bankın likvidliyini təmin etdiyi halda uzunmüddətli kağızlar banklara yüksək gəlir gətirmiş olur.

Bir sıra banklar vardır ki, onlar daha böyük portfelə sahibdirlər və bununla portfeldən maksimum dərəcədə qazanc əldə etmək istəyən banklar sayılır. Bu kimi siyasət aqressiv strategiya adlanır. Belə formada siyasətin həyata keçirilməsi üçün böyük vəsait tələb olunur ki, bununla da qiymətli kağızlar bazarının və bütünlükdə iqtisadiyyatın qiymətləndirilməsinə böyük ehtiyac duyulur.

Bank sektoru tərəfindən müəyyən növləri özündə birləşdirən qiymətli kağızların alqısı və ödənilmə müddətinə qədər olan mənfəətin hərəkət qrafikliyi qiymətli kağızların gəlirlilik əyrisi sayılır. Öz aralarında ödənilmə müddətinə görə bunları ayırmaq olar. Qiymətli kağızlarda gəlirlilik əyrisi daima dəyişikliyə məruz qalır. Bu əyri qrafiklər müxtəlif növ qiymətli kağızların qiymətinin və mənfəətinin müəyyən müddət ərzində proqnozlaşdırılmasını təsvir etmiş olur.

Əsasən gəlir əyrisinin istiqamətləndirilməsi gələcək vaxtlarda bazarın fazi dərəcələrindəki dəyişiklikliyin bankların maraqlarına uyğun olaraq istifadə edilməsinə yönləndirilməsidir. Bu vaxtlarda bank menecerləri-mütəxəssisləri pul bazarındakı vəziyyəti araşdırır və ona uyğun olaraq qiymətli kağızların portfelinə tarazlayır.

Faiz dərəcələrindən uzunmüddətli qısamüddətli üstələyirsə, gəlirlilik qrafikində əyri müsbət meyilli artan sayılır. Bu proses əksinə olarsa əyri mənfə meyilli azalan olur. Bu əyri özlüyündə gələcəkdə faiz normalarının proqnozlaşdırılmasına yüksək səviyyədə imkan verir.

İnvestisiya üzrə siyasətin hazırlanması və icra olunması üçün kommersiya bankları müxtəlif növ investisiya proqramlarına, həmçinin bir çox işçilərdən təşkil olunmuş investisiya bölməsinə malik olmalıdırlar. Belə mütəxəssislərin üstünlüyü özü özlüyündə sərbəstliyi bacarmalarıdır. İnvestisiya şöbəsi kommersiya bankları daxilində tabeçilik xarakteri daşıyır. İqtisadi vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar kommersiya banklarının investisiya siyasətində də özünə məxsus dəyişiklik olur və burada üstünlük ən çox kredit və ilkin ehtiyat şöbəsinə verilir.

Banklardakı investisiya siyasətinə təsir edən iqtisadi faktorlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- ölkənin iqtisadi və siyasi vəziyyəti;
- bazarlar üzrə vəziyyət (investisiya və maliyyə);
- struktur və sabitlik, bura vergi siyasəti və bank sistemi aiddir;
- qanun çərçivəsində bank fəaliyyəti kompleksi.

Bank portfelinəki əsas funksiyaları sadalasaq aşağıdakıları seçmək olar:

- *Gəlirlərin stabilləşdirilməsi, iş prinsipindən aslı olmayaraq. Qiymətli kağızlar üzrə gəlirin orta olması borclar üzrə gəlir azalan zaman ola bilər;
- *Banklar kreditləri verən zaman riski normada saxlayıb tarazlamaq üçün yüksək keyfiyyətə malik olan qiymətli kağızları əldə edib saxlaya bilər;
- *Bank kreditlərinin obyektləri ilə müqaisədə qiymətli kağızlar digər regionlarla daha çox bağlı olur ki, bununla da banklar gəlirliliyin diversifikasiyası baş verir;
- *Qiymətli kağızlar hər hansı bir müddətdə pul lazım olduğu təqdirdə satıla bilər;
- *Vergi yükünün aşağı salınması;
- *Banklarda saxlanılan depozitlərin istifadə edilməsi;
- *Banklar üzrə faiz dərəcəsində baş verən dəyişiklik zamanı üzə çıxan zərərin sığortalanması;
- *Riskin azaldılması metodlarından biri də diversifikasiya hesab olunur, bank portfelində yetərin qədər qiymətli kağız növü var.

Qiymətli kağızların formalarında asılı olaraq bankların investisiya siyasətinin məqsədlərini müəyyən etmək olar. Diversifikasiyanın məqsədi qiymətli kağızların keyfiyyəti ilə münasibətdə riskin minimuma endirilməsidir.

İnvestisiya üzrə təşkil olunmuş risklərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ~kursda olan dəyişmə riski;
- ~kredit riski;
- ~işidə olan risk;
- ~təcili olaraq geri çağırılma riski;
- ~likvidlikdəki balanssızlıq riski.

Qiymətli kağızlar üzrə əsas borcun və faizin ödənilməsi zamanı kredit riski baş verə bilər. Bu zaman dövlət kredit riskindən azad olunmuş hesab olunur və bununla dövlət vəsait ayırır ki, kreditlər qarşısında öz borcunu və öhdəliyini ödəyə bilsin.

Bir qayda olaraq banklar investisiya səviyyəsində olan qiymətli kağızların alınması ilə kifayətlənir. Bunun üçün də qiymətli kağızların alınması prosesində kredit riski elə də böyük problem hesab edilmir, ona görə ki, dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızları riskdən azad hesab olunur.

Qiymətli kağızlarda kursun dəyişməsi ilə əlaqədar olan risk, burada qiymətli kağızların kurs qiyməti aşağı düşür və ya artır, bu da fazi dərəcələrinin artması və ya azalması ilə əlaqədardır. Belə olduqda isə bankda ciddi problemlər yaranmış olur. Kommersiya banklarının gəliri ilə qiymətli kağızların bazar qiyməti bir qayda olaraq bir-birlərinə əks olur: qiymətli kağızlarda qiymət aşağı olduqda gəlir artıq olur və ya əksinə. Ona görə də investorlar faiz dərəcələri aşağı olduğu vaxtda qiymətli kağızları almış olsa, qiymətli kağızların bazar qiymətinin aşağı düşməsi riski ilə üzbəüz qalmış olur.

Beləliklə, qiymətli kağızlardakı faiz dərəcələrinin artmasının özünün müsbət və ya mənfi cəhətləri vardır. Kommersiya bankları üzrə daha çox gəlirlilik gətirilməsi üçün isə onlar daha yeni investisiya vasitələri cəlb etməlidirlər.

Likvidlik riski hansı ki, balansla salınmış hesab olunur. Banklar likvidliyə malik olan iki mənbəylə : daxili və xarici likvidliyi təmin etmiş olurlar.

Təcili olaraq qiymətli kağızların geri çağırılma riski. Bu formada banklar gəlirin itirilmə riski ilə üzbəüz qalır və fazi dərəcələrinin aşağı düşməsi nəticəsində baş verir. **İşin itirilmə riski.** Bu cür risklər bazar iqtisadiyyatı şəraitində bankların xidmət göstərdikləri satış həcmnin, işsizliklik və müflisləşmə səviyyəsinin tənəzzülə uğraması nəticəsində baş verir.

İnvestisiya bankları cəmiyyətin uzun və ya qısa müddətlər üçün istifadə etmədikləri əmanətlərinin köməkliyi ilə kompaniya və dövlətlərin uzun müddətli kreditlərin istifadəsi üçün ona olan ehtiyacların qarşısının alınmasında köməkçi rolunu oynayır, bu ən çox kapital banklarının inkişaf etdiyi dövlətlərdə baş verir.

İlkin olaraq investisiya bankları 1852-ci ildə Fransada yaradıldıqdan sonra Avropa ölkələrinə doğru yaranmağa başladı.

Müəssisələr tərəfindən ixrac edilmiş qiymətli kağızların bir qisminin satılmaması nəticəsində investisiya bankları özü bu satınalmanı qəbul edə bilər. Bu formada qəbul olmaya əməliyyatın öhdəliyinin qəbul olunması-satışı deyilir. Bunu yerinə yetirməklə bank bir növ kompaniyanın ixrac etdiyi qiymətli kağızları sığorta etdirmiş olur.

Bu cür banklar iki formada gəlir götürür. Birincisi banklar burada qiymətli kağızlar üzrə sığorta əldə etmiş olur. İkincisi isə qarantı olaraq komissiyon alır. Bunu isə satış nəticəsində qarantılənən sənədlərin dəyəri üzrə alınır.

Fond alətlərinin bazarda müəyyən formada birinci yerləşdirilməsinin təmin edilməsi qiymətli kağızların əsas növlərindən sayılır. İnvestisiya banklarının əksəriyyəti bu kimi fəaliyyətlə, bazar iqtisadiyyatının inkişaf etmiş ölkələrində məşğul olur. Bu formada investisiya banklarının əksəriyyəti maliyyə xidməti kimi fəaliyyət göstərir, böyük kompaniyalar kimi təmsil olunurlar. Bir çox hallarda ikinci bazarda investisiya bankları broker rolunda çıxış edir.

İnvestisiya Bankçılığı ənənəvi kredit ilə bir sıra müxtəlif fərqli üstünlüklər və cəhətlərə malik olur ki, buna da bank kreditini və istiqraz buraxılışını misal göstərmək olar.

İnvestisiya riskinin qiymətləndirilməsi hüquqi və fiziki şəxslərin kapital qoyuluşlarının fərqləndirilməsi vaxtı əsas sayılır.

* Mikro - səviyyədə risk (sistematik risk);

* Qiymətli kağızlar və mikro ilə bağlı olan bütün növ risklərin məcmusu.

Qiymətli kağızlarla aparılan əməliyyatlar çox vaxt riskli olduğundan yuxarıda deyilənləri riskin əsas növləri adlandırmaq olar.

Aşağıdakıları sistematik risk qurupuna aid etmək olar:

* Dərəcələrin dəyişməsi üzrə risk (faiz)

* Bazarda valyut riskinin dəyişməsi riski

* İnvestisiya riski və bazar qiymətlərinin aşağı düşməsi riski.

Dünyada baş verən ümumi iqtisadi - siyasi vəziyyət əmtəələrin qiymətinin artması, maliyyə aktivləri üzrə qiymətin bazarla müqaisədə aşağı düşməsi sistematik risklə bağlıdır.

Faiz dərəcələri üzrə baş verən risklər infilyasiya vaxtı daha çox aktiv hesab olunur. Bu dərəcələrin bazarda aşağı düşmə riski həmin bazarda eyni zamanda dövr edən qiymətli kağızların qiymətinin enməsi ilə bağlı olur. Aksiyalarla aparılan əməliyyatları bu risk növü ilə ələqələndirmək olar. İnvestisiya riski pulda alıcılıq riski

kimi qiymətləndirilir və bu kimi risk növü bütün dünya üzrə mövcud olur.

* Qeyri - sistemətik risk isə maliyyə vəziyyəti ilə əlaqədar olan konkret qiymətli kağızlara aiddir. Bu risk növünə kommərsiya, sahəvi, likvidlik və maliyyə riskləri aid edilə bilər.

- Bazardaki qiymətli kağızların realizasiyası zamani gecikmələrlə bağlı olan likvidlik riskini aid etmək olar;

-Qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarının hər hansı bir fəaliyyəti nəticəsində gəlirin əldə olunması və ya zərər olması kimi halları sahəvi riskə aid edilir.

Ayrılıqda kommərsiya riskinə aşağıdakı xüsusiyyətləri aid etmək olar:

1) Lazımi səviyyədə informasiyanın investorda olması;

2)İdarəetmənin yüksək keyfiyyətliliyi, alıcılıq səviyyəsi, emitent üzrə maliyyə səviyyəsi.

Maliyyə üzrə riski isə qiymətli kağızların infilyasiyası və gəlirsizliyi ilə bağlı olan qeyri - müəyyənliyi aşağıdakı kimi göstərilə bilər.

* kəmiyyət riski - yuxarı, aşağı və orta :

* gəlir üzrə əldə olunan mənfəətin müəyyən hissəsinin itirilməsi ehtimal olunma riski:

* kritiklik riski - bu vaxt gəlir tam olaraq itirilir;

* katastrofik risk - tam formada əmlakın itirilməsi;

* hər hansı bir obyektlərlə bağlı risk - şirkət, bank, sığorta kompaniyalarının riski;

* müəyyən fəaliyyət növləri üzrə risk;

* həyata keçirilən əməliyyatlar üzrə risk, bu kimi risklərə menecerlərin riskləri aiddir.

İnvestisiya riski ~ maliyyə riskinin müxtəlifliyi ilə bağlı olan korporativ qiymətli kağızlar bazarında mövcud olan risk sayılır. Bu kimi risk siyasi, sosial, iqtisadi, ekoloji, kriminal səviyyələrin vəziyyətindən asılı olur. Qiymətli kağızlar bazarında bu kimi investisiya riskinin metodologiyalarının qiymətləndirilməsi müxtəlif olur. Statistik təhlil, faktor kimi təhlil və mütəxəsislərin qiymətləndirilməsi metodları kimi bir metod olmadığından müxtəlif növ qiymətli kağızların investisiya güvənliyinin araşdırmaq və investisiya riskini qiymətləndirmək çətin proses sayılır. Statistik təhlil

üzrə risk səviyyəsi dispersiya (orta gözlənilən əhəmiyyətli və variasiya (tərəddüdü) olaraq iki kriteriyaya bölünür.

Son vaxtlar mütəxəssislərin daha da aktiv istifadə etdiyi metodlardan əsası da **qiymətləndirmə** metodu sayılır.

Modelləşdirmə metodu maliyyə riskinin qiymətləndirmə iqtisadi - riyazi metodlarından biri sayılır. Bu metodun köməkliyi ilə hər hansı bir konkret vəziyyəti praqnozlaşdırmaq və maliyyə riskini ehtimalını dəqiqləşdirmək mümkündür.

- Sosial - iqtisadi eksperiment modelini də əsas vacib perspektiv metodlardan sayılır. Bu kimi model müəyyən maliyyə formalarının ayrı - ayrı təcrübələrinin icrasını nəzərdə tutur. Təcrübədə maliyyə riski qiymətləndirilərkən analogiya metodundan daha çox istifadə edilir. Bu metodun köməkliyi ilə bir çox şirkətlərin maliyyə taktikası və strategiyası hazırlanır.

Dünya ölkələri üzrə investisiya riskinin azaldılması üçün bir sıra fəaliyyət növləri həyata keçirilir. Bu kimi investisiya qərarlarının düzgün formada qəbul olunması üçün sosial, ekoloji, iqtisadi proseslər və dövlət səviyyəsindəki ekspertlər tam olaraq və bütüncükdə informasiyalar tələb edir. İnvestorların əksəriyyəti üçün bu cür informasiya daha vacib sayılır. Bu prosesdə maliyyə riskinin qiymətləndirilməsi daha vacib sayılır. Qiymətli kağızların korporativ bazarında risk səviyyəsinin azaldılması onun iş fəaliyyətinin düzgün təşkil olunmasından daha çox asılı olur.

III FƏSİL. İNVESTİSİYA BANKLARININ FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1.İnvestisiya bankları

Pul vəsaitlərinin uzun müddətli qoyuluşu dedikdə investisiya nəzərdə tutulur. İnvestisiya fəaliyyətinin birinci mərhələsi investisiya resusları hesab edilir. İkinci mərhələ kimi "vəsait qoyuluşu investisiyanın nəticəsi" icra olunan xərcləri və istifadə olunma nəticəsində investisiyadan əldə olunan gəlir nəzərdə tutulur. Elə buna görə də resuslar üzrə qoyulmuş və gələcəkdə gəlir əldə etmək kimi proseslərin məcmusu kimi investisiya fəaliyyətini müəyyən etmək olar.

İnvestisiya obyektinin istifadəçiləri və investorlar əsas subyektlər sayılaraq investisiya fəaliyyətinə aid edirlər. Həmçinin investisiya fəaliyyətinə əmanətçilər, alıcılar, sifarişçilər və kreditorlar digər iştirakçılar kimi çıxış edə bilirlər. Bu tip fəaliyyətin obyektinin istifadəçiləri hüquqi və fiziki şəxslər, xarici dövlətlər, beynəlxalq birlik və təşkilatlar, dövlət və bələdiyyə orqanları ola bilirlər.

Obyektlərin ikili xarakter daşması isə investisiya fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bir baxımdan investisiya resusları kimi çıxış etdikləri qismində, digər tərəfdən isə sahibkarlıq obyektlərinin qoyuluşu kimi nəzərdə tutulur.

Aşağıdakıları isə investisiya resuslarının tərkib hissəsi kimi aid etmək olar:

- 1) maddi dəyərlər (daşınan və daşınmaz əmlak) ;
- 2) maliyyə vəsaitlər və alətlər ;
- 3) mülki, intellektual və başqa hüquqla aid olan pul qiymətliləri ;

Ölkələr üzrə iqtisadiyyatın inkişafı və gücləndirilməsində investisiyaların rolu böyükdür. Ümumilikdə məcmuistehsalı, məşğulluğa və struktur dəyişliyinə investisiyalar böyük təsir göstərir.

Ümumi vəsait obyektlərinə görə investisiya real və maliyyə investisiyalarına ayrılır.

Maddi və qeyri - maddi aktivlər: real investisiya vəsaitin real iqtisadi aktivlərə qoyuluşunun cəmi kimi müəyyən rola malikdir. Vəsaitlərin müxtəlif maliyyə aktivlərinə yatırım maliyyə investisiyalarını əks etdirir.

* Məqsədinə görə investisiyaları portfel və birbaşa investisiyalara ayrılır. İnvestisiya qoyulan obyekt üzrə idarə etməni və nəzarəti həyata keçirtmə üçün şirkətin nizamnamə kapitalına qoyulan investisiya birbaşa investisiyaya aid edilir. Gəlirin qazanılması və risklərin diversifikasiya məqsədləri portfel investisiyasına aid edilir.

* Müddətinə görə investisiyaları qısamüddətli, orda müddətli və uzun müddətli olaraq iki yerə ayrılmaq olar.

* Mülkiyyət formalarına görə investisiyaları dövlət, şəxsi xarici və müştərək investisiyalara ayrılmaq olar.

* Ölkədaxili və xarici olaraq investisiyalar regional göstəricilərə bölünür. İnvestisiyaların ölkədaxili qoyuluşu ölkə daxilində obyektlərə yatırılan yatırımlar sayıldığı halda, ölkəxarici investisiyalar. Ölkədən xaricdə həyata heçirilir.

* Bəzi göstəricilər kimi sahəvi investisiyalar da fərqləndirilir ki, bunlara rabitə və nəqliyyat, tikinti, kənd təsərrüfatı və s. aid edilə bilər.

* Risk səviyyəsinə görə isə investisiyaları konservativ, aqresiv və mülayim olaraq 3 yere ayırmaq olar.

Realizasiya prosesi investisiyanın maliyyə mənbələri üzrə hesabatın müəyyən edilməsi və onların səmərəli formada istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar olan qərarlar üzrə axtarış ilə bağlı olur. İnvestisiya üzrə əməliyyatların əksəriyyəti investisiya resusları üzrə həyata keçirilir.

İnvestisiya riskləri isə özlüyündə investisiya qoyuluşları üzrə cəlb olunmuş bütün növ maliyyə əməliyyatlarını özündə əks etdirir. Bazanın mövcudluğu ərəfəsində investisiyaların resuslarının mənbələrinin formalaşdırılması da müxtəlif formada olur. İnvestisiyada maliyyə mənbələri kimi daxili və xarici mənbələri misal çəkmək olar. Bu kimi daxili mənbələrə maliyyə resusları, vətəndaşların əmanətləri, kompaliyaların özünün vəsaitləri, büdcə investisiya təxsisatı aid edilir. Xarici investisiya kreditləri və istiqrazlar isə xarici mənbələrə daxil olur. İnvestisiyadan xarici və daxili mənbələrin təhlili mikro - makro səviyyədə aparılmalıdır.

- Makro səviyyədə investisiyanın maliyyələşdirilməsinin daxili mənbələrinə qeyri - dövlət pensiya fondu, büdcə maliyyələşdirilməsi, əhəlinin əmanətləri, investisiya

fondları, sığorta müəssisələri, kommersiya bankları və başqaları aid edilir. Xarici mənbələrə özündə xarici borc öhdəlikləri və investisiya kreditlərini birləşdirir.

- Mikro səviyyədə isə investisiya maliyyələşdirilməsinin daxili mənbələrinə amortizasiya, gəlir, kompaniya sahibkarlarının investisiyası aid edilmiş olar. Bunun xarici mənbələrinə isə investisiya kreditləri, dövlət maliyyələşdirilməsi, şəxsən özlərinin qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi yolu ilə cəlb olunan vəsaitlər aiddir.

İnvestisiya resusları üzrə istifadə edilmə qaydaları. Borc vasitələri investisiya fəaliyyətində maliyyə mənbələri kimi çıxış edir. İstiqraz buraxılışı üzrə əldə olunmuş vəsaitlər, başqa borc öhdəlikləri, dövlətin, həmçinin bankların və başqa kredit şirkətlərinin kreditləri borc vəsaiti kimi adlandırmaq olar. Borc vəsaitlərinin istifadə olunması müxtəlif cür vasitələrlə həyata keçirilə bilər ki, bunlara da daha çox cəlb olunmuş borc vəsaitləri aid olunur. Bu vasitələrə də ən çox aşağıdakılar şamil olunur:

- kapital üzrə qiymətli kağızlar bazarı;
- dövlət maliyyələşməsi köməyi ilə;
- kredit resusları bazarı;

Kapitalın qiymətli kağızların köməyi ilə cəlb olunması. Bu kimi cəlb olunma bazar iqtisadiyyatında vacib rol oynayır. İnvestisiya maliyyələşdirilməsinin mühüm mənbələrindən biri qiymətli kağızların emissiyası və yerləşdirilməsi zamanı əldə olunan vəsaitlərdir. İqtisadi mahiyyət cəhətdən maliyyə bazarlarındakı qiymətli kağızları 2 əsas növə ayırmaq olar:

* mahiyyət etibarlı ilə real mülkiyyətləri payı özündə əks etdirən –pay

* sərt formada diskont edilmiş faiz dərəcələrini əks etdirən –borc

Kredit bazarının köməkliyi ilə kapitalın cəlb olunması. İnvestisiya fəaliyyətindəki maliyyələşmə zamanı borc mənbələri arasında əsas rol kimi bankların kreditləri vacib əhəmiyyətə malik olur.

Məsələn, əgər kompaniya öz şəxsi gücü, vəsaiti hesabına və qiymətli kağızların köməkliyi ilə öz tələbatlarını ödəmə gücünə malik deyilsə, o zaman bank kreditləri investisiyanın ən yaxşı maliyyələşdirilmə metodu kimi qiymətləndirilir.

Kreditdən istifadə olunmanın əsas marağı onun səmərəli maliyyə vasitəsi kimi

dəyərləndirilməsi ilə bağlıdır. Bəzi müəssisələr vardır ki, öz vəsaitlərinin rentabelliyyənin borc vəsaitlətinin qarşılıqlı münasibətləri əsasında artırma bilirlər.

İnvestisiya kreditinin həyata keçirilməsi bank kreditinin bir növü olaraq investisiya məqsədləri üçün təmzidlənir. Kreditin verilməsi aşağıdakı prinsiplərə görə həyata keçirilir.

- qaytarılma;
- müddətlilik;
- ödəniş təminatı;
- məqsədli istifadə.

Uzunmüddətli bank ssudalarının alınması istiqrazlarının buraxılmasından əvvəl baş verərsə, onun aşağıdakı müsbət cəhətləri var:

- * faiz dərəcələrinin fərqi uduş şansı;
- * daha üstün maliyyə sxemi;
- * qiymətli kağızların yerləşdirilməsi ilə bağlı olan xərclərin olmaması;

İnvestisiya kreditlərinin verilməsi müxtəlif cür ola bilər. Daha çox müddətli ssudalardan istifadə edilir. Konkret müddətə məqsədli istifadə üçün müddətli ssudalar təqdim olunur. Müddətli ssudalar konkret olaraq müəyyən olunmuş limit və zaman daxilində avtomatik kreditin təqdim olunması və geri qaytarılmasını nəzərdə tutulur. Ümumilikdə götürsək kredit xətdi formal olaraq etibarlı borc olanlara verilir. İnvestisiya kreditləri isə əsas etibarlı ilə müəyyən olunmuş layihələrin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan məqsədli kredit xətləri kimi təqdim oluna bilər. Kreditlərin verilməsinin əsas şərti onun qaytarılmasının təminatıdır. Bank sektorunda ən əsas təminatın növləri zəmanət, kredit risklərinin sığortalanması, girov, zəmanət hesab olunur. Girov forması kimi ipoteka kreditini əmlakın girov qoyulması kimi maliyyələşmənin əsas növlərindən hesab etmək olar

Dövlət maliyyələşməsi. Dövlət və regional səviyyədə sahibkarlığa kömək məqsədilə dövlət proqramı çərçivəsində dövlət maliyyələşməsinin dörd əsas növü var.

- * pay iştirakı;
- * məqsədli kreditləşmə;

* dotasiya və qrandlar;

* kreditlər üzrə zəmanətlərin verilməsi.

- Pul vasitələrinin əvəzsiz olaraq verilməsi dotasiya və qrantların köməkliyi ilə həyata keçirirlər.

- Konkret kompaniyalara və müəyyən olunmuş investisiya layihələrinə uyğun olaraq təqdim edilən kreditlərə birbaşa kreditlər aid edilir.

- Dövlət pay iştirakçıları zamanı o öz strukturlarının köməkliyi ilə pay əmanətçiləri kimi çıxış edir.

Kreditlər zamanı zəmanətin verilməsi vaxtı kompaniya kommersiya strukturlarından kreditlər alır ki, şirkət tərəfindən kredit qaytarılmadığı təqdirdə dövlət verilən kreditin qaytarılmasına görə zəmanət verir.

Digər vasitələrlə investisiya resuslarının səfərbər edilməsi. Bazar iqtisidiyyatı şəraitində investisiya fəaliyyətinin xarici maliyyələşmə mənbəyi öz müxtəlifliyi ilə fərqləndirilir. Müasir investisiyanın xarici maliyyələşdirilməsinin müxtəlif növləri mövcuddur.

Paylar. Kompaniyalar vardır ki, hansı ki, aksional cəmiyyətə malikdir onlar üçün investisiyada kapitalın istifadə edilməsinin ən lazımı mənbəyi əlavə ödənişlər hesabına nizamnamə fondunun böyüməsidir.

Xarici investorların cəlb edilməsi. Xarici investisiyaların rolunun artmasının əsas səbəblərindən ən vacibi dünyada baş verən qloballaşma prosesi ilə bağlıdır.

Bu cür investisiyalar müxtəlif formalarda icra oluna bilər. Bu formaları ümumiləşdirsək obyektlər üzrə bölünmə məqsədinə görə qoyulma müddətindən, mülkiyyət formasından, risk və başqa göstəricilərdən istifadə olunma ehtimalı var. Müştərək, şəxsi və dövlət olaraq xarici investisiyaları mülkiyyət formalarından asılı şəkildə fərqləndirilir. Həmçinin xarici investisiya istifadə olunmaya görə ssuda və sahibkar investisiyalarına ayrılır.

Birbaşa və portfel investisiyalarını xarici investisiyanın təhlilində daha çox istifadə olunur. İndiki vaxtda beynəlxalq maliyyə bazarlarında beynəlxalq təsərrüfat əlaqələrində Şimali Amerika, Avropa və Asiya - Sakit okean qütbləri çıxış edir.

Ümumiyyətlə, xarici investisiyaların cəlb olunduğu dövlətlərdə xarici investisiya üçün yaradılmış şərtlər və investisiya xarakteristikasının olması böyük əhəmiyyətə malikdir. İntestisiyaların lazımi səviyyədə qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı şərtlər vacib hesab olunur:

- * iqtisadi vəziyyət baxımından;
- * dövlətin yürütdüyü investisiya siyasəti;
- * hüquqi bazaya malik olan investisiya fəaliyyəti;
- * investisiya fəaliyyətini özündə qiymətləndirən informasiya və məlumatlar.

İntestisiyanın vaxtında qiymətləndirilməsi investisiya riskinin hansı səviyyədə olmasını müəyyən etməyə imkan verir.

Xarici investisiyada dövlət təminatı. Bu kimi xarici investisiyaların cəlb edilməsində ən mühüm şərtlərdən biri xarici investorların hüququnun dövlət zəmanəti sayılır. Aşağıdakıları bunlara aid etmək olar:

- ~ müəyyən normativ aktlar əsasında (xüsusi və konstitusiya);
- ~ xarici investisiyanın təhlükəsizliyinin qorunması və qiymətləndirilməsi haqqında 2 tərəfli və çox tərəfli dövlətlər-arası müqavilələr əsnasında;
- ~ dövlətlər daxili və digər ölkələrin vətəndaşlarının investisiya toqquşmalarının tənzimlənməsi məqsədi ilə konversiyalarda iştirak etmək.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mikro və makro funksiyaları icra edən fond bazarı maliyyə bazarının bir hissəsi sayılır. İntestisiya fəaliyyəti qiymətli kağızlar bazarının vacib funksiyalarından əsası sayılır. İntestisiyanın bu kimi fəaliyyəti investisiya cəlb edilməsi, yatırılması və istifadə olunması üzrə istiqamətlənmiş fəaliyyət sayılır.

İntestisiyalara aşağıdakı sturukturları aid etmək olar:

- * kapital qoyuluşu;
- * maliyyə investisiyası;
- * əmanət və yığım;
- * maddi investisiya.

İstiqraz, veksəl, aksiya və digər qiymətli kağızlar alətlərinə qoyulmuş investisiyaları maliyyə investisiyalarına aid etmək olar. Bu cür investisiyalar gəlir gətirmək

imkanına malik olsa da, real kapitalın artmasına imkan vermir. Həmçinin maliyyə investisiyaları əsas və dövriyyədə olan kapitalın artımını təmin edə bilməz, lakin əmanət və yığım kapitalı rolunda çıxış edə bilər. Maliyyə investisiyanın real investisiyaya çevrilməsi prosesində qiymətli kağızların alınması real kapitalı yaratmır, lakin bu kimi kağızlardan əldə olunan pul istehsalat, tikinti sahəsinə və başqa təsərrüfat sahələrinə qoyula bilər.

Portfel investisiyası da maliyyə investisiyaları arasında mövcud olur. Qiymətli kağızlar portfeli diversifikasiya qoyuluşu məqsədilə yaradılır. Fərqləndirici əlamətlərinə görə maliyyə investisiyalarını aşağıdakı xarakteristikalara görə bölmək olar.

- yığım xarakterli;
- portfel xarakterli;
- spekulyar xarakterli.

İnvestisiya resuslarına olan tələbat bir çox vaxtlarda çox həcmli olur. Bu kimi tələbatın belə çox olmasına səbəb kompaniyaların inkişaf etdirilməsində investisiyanın rolunun böyük olmasıdır. Ümumiyyətlə investisiyaları daha çox gəlir gətirən sahələrə yatırmaq daha məqsədə uyğun sayılır. Lakin qiymətli kağızlara qoyulan kapital-investisiya heç də hər zaman yüksək gəlirli hesab olunmur.

İnvestisiya fəaliyyətinin məqsədləri qiymətli kağızlar bazarında aşağıdakılarla şərtləndirilir:

- * investisiya prosesindəki kütləvilik xarakterinin təmin edilməsi;
- * məcmu halda sosial-iqtisadi, siyasi və başqa sahələrdə baş verən dəyişiklikləri əks etdirmək;
- * investisiya modelləşdirilməsi yolu ilə burdakı siyasəti müəyyən etdirmək;
- * dövlət investisiya siyasətinin hansı istiqamətdə həyata keçirilməsi;
- * dövlət strateji siyasətinin realizasiyası.

Qeyri - rezidentlərin, təsərrüfat subyektlərinin, əhəlinin, dövlətin investisiyasını təşkil edən prosesə investisiya potensialı deyilir. Bu kimi potensialın səviyyəsinin qiymətləndirilməsi sistemi göstəriciləri ilə xarakterizə olunur. Ayrı-ayrılıqda investisiya

imkanları, investisiyaya tələbat strukturu və region üzrə investisiya mühiti bu kimi göstəricilərdən sayılır.

Aşağıda qeyd olunanları investisiya mühitinə aid etmək olar

- * investisiya üzrə onun növləri;
- * region daxili və xarici investisiya mənbələri;
- * xüsusi potensiala malik investorların varlığı;

Bunlar əsas etibarlı ilə investisiya riskindən və investisiya potensialından asılıdır. Təkcə investisiya potensialına və investisiya riskinə baxmaqla investor investisiya qərarlarını qəbul etməməlidir. Çünki, investisiya riski olmadığı halda, ola bilsin ki, investisiya potensialı da olmasın və bu o demək deyil ki, o sahə üzrə investisiya yatırmaq lazımdır və ya əksinə investisiya potensialı baxımından region lazımi səviyyədə olsa belə, bu regionun siyasi vəziyyətinin sahib olması demək deyil, həmçinin ətraf mühit çirkli də ola bilər, bu baxımdan bu istiqamətdə investisiyanın yatırılması məqsədə uyğun sayılır.

Qiymətli kağızlar bazarında ən çox perspektivli investorlar kimi vətəndaşlar da sayılır.

Belə növ investorların müsbət cəhətləri mövcuddur:

- investisiya obyektləri üzrə seçimlərin sərbəst azad olması;
- müvəqqəti sərbəst maliyyə resurslarının mövcudluğu;
- sürətlilik;

İnvestorların bir vətəndaş kimi çatışmamazlıqları vardır:

- ictimai fikir asılılığı;
- müəyyən nisbətdə kiçik investisiya imkanlarının olması;
- öhdəliklər üzrə əmanətin alınmasına can atmaq;

İnvestorlar kimi vətəndaşların investisiyanı tam şəkildə sürətləndirmək vasitələrinə aşağıdakılar aiddir:

- * zəmanət öhdəliklərinin qiymətli kağızlar üzrə inkişafı;
- * kommersiya xarakterli istiqrazların daxili bazarda yerləşdirilməsi, hansı ki, investisiya imkanına malikdir;
- * aksiyalar üzrə 2-ci bazarın aktivləşdirilməsi.

Qiymətli kağızların təyinatına görə aşağıdakı qaydaları təsnifləşdirmək olar;

- a) borc xarakterli qiymətli kağızlar;
- b) lizinq əməliyyatlarında qiymətli kağızlar;
- c) investisiyalar.

- Bu kimi qiymətli kağızların alınmasında məqsəd müəyyən olunmuş faiz gəlirlərinin götürülməsidir, lakin bu proses ödəniş müddəti tamamlanana qədər saxlanılmalıdır.

- Lizinq əməliyyatları üzrə qiymətli kağızların alınmasında əsas məqsəd isə bu qiymətli kağızların alqı - satqı dəyərinin arasındakı fərqdən gəlir əldə olunmasıdır.

-Kompaniya fəaliyyətindəki payından asılı olaraq investisiyalar müəyyən xarakteristikalara uyğun olaraq təsnifləşdirilir. Ümumi portfəldə olan qiymətli kağızlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Mərkəzi Bankın müvafiq aktlarına əsasən təsnifləşdirilə bilər. Qiymətli kağızlarda olan yenidən təsnifləşdirmə balans dəyərində görə aparılır.

3.2. İnvestisiya banklarının müştərilərə göstərdiyi xidmətlərin təkmilləşdirilməsi.

Müəssisələrin maliyyə ehtiyaclarının təmin olunması baxımından bir çox vəziyyətlərdə imkan yaradan və bu baxımdan lazımi əhəmiyyət kəsb edən investisiya bankçılığı bu fəaliyyət tempində yüksək əhəmiyyətə malikdir. Aşağıdakı xidmətlərə əsasən İnvestisiya Bankları təklif edir.

- Banklar Kompaniya səhmlərindəki buraxılış və onların idarə olunması prosesinin təşkil olunması bu kimi xidmətləri təmin etmək olur:

- * İstiqrazlar üzrə burxılış;
- * İstiqrazların buraxılması ilə bərabər, alınması və idarə olunması;
- * Anderroytinq və Marketmeytinq;
- * Maliyyələr üzrə məsləhətlərin verilməsi.

Qiymətli kağızların dövriyyəyə buraxan şirkət tərəfindən çıxış edən bankın investisiyaları cəlb etməsi və qiymətli kağızların bazarda yerləşdirilməsi anderraytinq adlandırılır. Bankın anderraytinq xidmətləri aşağıdakı proseslərdən ibarətdir:

- 1) Müəssisənin özəl tələblərinin müəyyən olunması;
- 2) Kompaniyanın maliyyə proseslərinin və imkanlarının icra olunması;
- 3) Təhlillər və məsləhətləşmələrin həyata keçirilməsi, hansı ki, bununla buraxılmış səhmlərin həcmi və satış qiyməti müəyyən olunur;
- 4) Səhmlərin buraxılması üçün lazımi sənədləşmənin icra olunması və bu prosesin izlənməsi;
- 5) İmkan daxilində tələbin yığılması və yerləşdirilməsi üçün onun həyata keçirilməsi;
- 6) Yerləşdirilmiş emissiyaların nəticələri üzrə təhlil, vacib olan hesabatların tərtibi, gələcəkdəki addımların təyin olunması üçün məsləhətləşmələrin təqdim edilməsi.

Anderrayting tərəfindən olan müsbət meyliklər:

- Kompaniyalar səhmlərin köməyi ilə daha az faizlə böyük kapitallar əldə edə bilirlər ki, bu da kapital bazarlarına çıxış nəticəsində baş verə bilər.
- Bankın müştəriləri qiymətli kağızların buraxılışı nəticəsindəki hər bir mərhələdə PAŞA Bankın ixtisaslaşdırılmış həyatının məsləhətlərindən yararlanma bilər.

Fond bazarında bankların müştərinin qiymətli kağızlarının idarə olunması prosesi marketmeyker adlanır. Fond bazarında maksimum gəlir əldə edilməsi üçün bank müştərinin adından çıxış edərək, qiymətli kağızların idarəçiliyini təmin etmiş olur. Marketmeyker (bank) xidmətləri aşağıdakı prosesləri təşkil edir.

- 1) Bazar tələbinin yaradılması ilə səhm satışının icra olunması;
- 2) Yerləşdirilmiş səhmlərin nəticələri üzrə təhlil, lazımi hesabatların tətbiqi, həmçinin növbəti addımların müəyyən olunması üçün məsləhətləşmələrin tətbiq olunması;

Marketmeykerin müsbət cəhətləri:

- * Kompaniyanın səhmlərinin likvidliyi yüksəlir;
- * Bank Fond Birjasında yerli bazardakı qiymətli kağızların alqı - satqısı gündəlik olaraq əks olunur;
- * Bloomberg və ya Reuters sistemləri daxilində beynəlxalq bazar tərkibindəki qiymətli kağızların gündəlik şəkildə əks olaraq təmin olunması.

Bazar şəraitində istiqrazların alınması, idarə olunması və buraxılması. Broker müəssisəsinin ixtisaslaşdırılmış kadrları kompaniyaların istiqrazlarının idarə

olunması və buraxılışın təmin edilməsi, bu qapalı yerləşdirməyə aiddir. Bu yönümdə kompaniyanın tələblərini həyata keçirmiş olur və müştərilərin imkanlarını təhlil edir. Qapalı yerləşdirmə xidməti dedikdə, qiymətli kağızların maliyyə bazarlarına çıxarmazdan əvvəl birdəfəlik investora satışının təmin olunmasıdır.

Bank yerləşdirmənin təmin olunması üçün tələbi bir başa cəmləşdirir və qiymətli kağızları bazara çıxartmadan əvvəl başqa alıcılara satışını həyata keçirmiş olur.

Məsləhətləşmələrin maliyyə üzrə verilməsi - Banklar onların maliyyə ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün verilmiş kreditlərlə bərabər İnvestisiya Bankçılığı tərkibində xidmətlərin və məsləhətləşmələrin təklif edilməsini həyata keçirir. Bankdakı ixtisaslaşdırılmış kadrlar müştərilərin qiymətli kağızların idarə olunması və buraxılması ilə bərabər aşağıdakı qeyd olunmuş məsləhətləşmə xidmətlərini təqdim edir:

- * Yerləşdirilmiş qiymətli kağızlar üzrə nəticələrin təhlili;
- * Lazımı hesabatların tərtib edilməsi və gələcəkdəki atılacaq addımların təyin olunması üçün məsləhətləşmələrin təqdim edilməsi;
- * Beynəlxalq və yerli səviyyədə maliyyə bazarlarının qiymətləndirilməsi üçün lazımı məsləhətləşmələrin təqdim olunması.

Valyutanın mübadiləsinin təklif edilməsi. Burada bank müştərilərə müəyyən olunmuş həcmdə xüsusi şərtlərlə valyuta mübadiləsi üzrə xidmətlərin təklifini təşkil edir. Və bank hər bir müştərinin fərdi formada yanaşmasına görə tələblərini müəyyən edir. Belə olduğu halda vəsaitin məbləğindən, yəni həcmdən və valyutasından asılı olaraq müxtəlif məzənnə mübadilələri təklif olunur.

Törədilmiş maliyyə alətləri. Yəni derivativlər birja platformasında tərkib hissə kimi və 2-ci növ qiymətli kağızlar adlandırılır, hansı ki, fond bazarında yerləşir.

Bu kimi xidməti bank istiqrazlar və valyutalar üzrə müştərilərə təqdim etmiş olur. Beynəlxalq və yerli səviyyədə valyuta bazarlarında bank maliyyə alətləri üzrə alqı - satqı əməliyyatlarının aşağıdakı xidmətlərini təklif edir.

- * Forward;
- * SWAP;

* Option.

Bu kimi sazişlərin icra olunması üçün birjadansa, bazar iştirakçılarının özləri məsuliyyət daşıyırlar. Müqavilələrdə razılaşmaların idarə edilməsi və təşkil olunması bank tərəfindən müştərilərə təklif edir.

~ Gələcəkdə qeydə alınmış qiymətlərlə valyutaların və qiymətli kağızların satışı və alışı üçün olan öhdəliyə forward deyilir Həmçinin tərəflərin üzvləri arasındakı birjadan kənar bağlanan müqavilə forward adlandırılır.

Buna misal gətirərək onu demək olar ki, kompaniya kontrakta əsaslanaraq qarşı tərəflə razılığa gəlir ki, növbəti təyin olunmuş günlər ərzində valyuta və istiqrazın aralarındakı razılaşdırılmış alqı - satqısını həyata keçirəcək gündə qiymətdə yaranacaq hər hansı bir fərq sazişə təsir etməyəcək, çünki, qiymətin dəyişikliyindən asılı olmayaraq alqı - satqı razılaşdırılmış qiymətə görə həyata keçiriləcək.

SWAP razılaşmasında isə satıcıdan müəyyən olunmuş qiymətli kağızları və valyutaları razılaşdırılmış qiymətə olan alıcı, bunları razılığa gəlmiş digər gündə və başqa qiymətə qarşı tərəfə geri satış edir.

Bu prosesdə hər 2 tərəflər gələcək zamanlarda yarana biləcək qiymət fərqinə görə dəyişikliyə səbəb qalmadan sazişi ilə razılaşdırılmış qiymətlərə əsaslandırılaraq əməliyyatları həyata keçirirlər.

SWAP və Forward üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsini müqaisə etsək SWAP - da 2 əməliyyatın həyata keçirilməsi nəzərdə tutmaq olar. Buna misal olaraq Forward sazişinə əsasən istiqrazların satışının 2 ay sonra razılaşdırılmış qiymətə də həyata keçirtmək olar. Həmçinin SWAP kontraktına görə iki aydan sonra istiqrazların satqısını və 3 ay sonra isə başqa təyin olunmuş qiymətə onun geri alqısını həyata keçirə bilər.

Növbəti günlərdə təyin olunmuş qiymətə qiymətli kağızların və valyutaların alqı və satqısı kimi öhdəliyə option deyilir. Bu həmçinin iki tərəf arasında bağlanmış birjadan kənar saziş sayılır. Burada seçim satıcı və alıcı arasında həyata keçiriləcək razılaşdırılır.

Forward sazişi ilə müqaisədə Option müqaviləsinə əsasən kompaniya müəyyən

olunmuş gündə alış - satışı bu kimi əməliyyatı həyata keçirməyə bilər. Alqı - satqı zamanı əməliyyatı həyata keçirilərsə, təyin olunmuş qiymətlər tətbiq olunur və gələcəkdə yarana biləcək qiymət fərqləri əməliyyata heç bir təsir göstərmir.

Qiymətli kağızların alqı - satqısının həyata keçirilməsi - Bankdakı ixtisaslı profesional kadrlar qurupu müəssisələrin qiymətli kağızlarının alış və satışı üzrə əməliyyatların icra edilməsi kimi xidmətləri təqdim edir.

Bu kimi prosesdə bank kompaniyaların özünə uyğun tələblərini müəyyən edir, müştərilərin və maliyyə bazarının yüksək səviyyəli təhlilini həyata keçirir. Həmçinin bank müştərilərin tələblərinə uyğun beynəlxalq və yerli valyuta bazarlarında mövcud olan qiymətli kağızların alqı - satqısını həyata keçirir.

Belə alınmış qiymətli kağızların təhlili aparılır, lazimi hesabatlar icra olunur və gələcəkdəki baş verə biləcək addımların müəyyən olunması üçün məsləhətlər təqdim olunur.

Qiymətli kağızlarda alqı - satqı zamanı əqdlər - Bank qiymətli kağızların alış və satışı sahəsində fond bazarlarında müştərilərə Repo və Əks Repo xidmətlərini təqdim edir.

REPO əməliyyatı - qiymətli kağızlar üzrə geri alınmaq öhdəliyi üzrə bağlanmış satış əqdi sayılır. İstiqraza sahib olan şəxsin qısa müddətlik əlavə hər hansı bir vəsaitə ehtiyacı yarandıqda, portfelindəki mövcud olan istiqrazların başqa yönə satış barədə, təyin edilmiş müddətdə və qiymətlə geriə alınmış öhdəliyi ilə, bağlanmış öhdəlikdir.

Repo əməliyyatından müsbət cəhətlər:

- * Likvidlik dərəcəsinin yüksəkliyi;
- * Faizdən gəlirliliyin əldə olunması;
- * Mövcud portfeldəki istiqrazların girov formada qoyularaq vəsaitlərin cəlb olunması;
- * Kredit faizləri ilə müqaisədə daha ucuz maliyyələşmə imkanlarının mövcudluğu;
- * 1 investordan olan asılılığın olmaması;
- * Likvidlik kimi ehtiyacın qarşılınması, hansı ki, istiqrazların satışından istifadə olunmur.

Əks REPO isə qiymətli kağızlardakı qeyri satılma öhdəliyi ilə təyin olunmuş əqddir. Əlavə vəsaitə ehtiyac olan tərəfin şəxsin təklifi ilə istiqrazlara investisiya edərək təyin olunmuş müddətdən sonra və həmçinin faizlə geri alaraq satılma öhdəliyi ilə bərabər bağlanmış alış əqdidir, bu yalnız qısa müddətli izafi likvidlik yarandıqda mümkündür.

Habelə Əks REPO əməliyyatlarındakı müsbət cəhətlər:

- *Arzuya uyğun olaraq planlaşdırma və təyin olunmuş vəsait axınının tənzimlənməsi;
- *Əvvəlcədən müəyyən olunmuş gəlirliliyin müəyyən olunması;
- *Hər hansı bir qiymətdəki dəyişikliliyin gəlirliyə təsirinin olmaması;
- *Müəyyən 1 iştirakçıdan asılılığın olmaması;
- *Korporativ və bununla bərabər dövlət istiqrazlarla aparılması.

3.3. Investisiya banklarının strateji siyasətinin əsas istiqamətləri.

Avropa İnvestisiya Bankı investisiyanı maliyyələşdirmək üçün 1958-ci ildə Roma Müqaviləsi ilə həmin birliyin hədəflərini icra etməyə yönləndirilmiş bank olaraq yaradılmışdır. Həmçinin bu bank maliyyə və hüquqi muxtariyyətə məxsusdur.

Avropa İnvestisiya Bankının iştirakçıları Avropa Birliyi üzvləri olan ölkələrdir.

Həmin bu bankın mərkəzi Lüksemburq sayılır. Avropa İnvestisiya Bankı 1994-cü illərdə qabaqcıl beynəlxalq maliyyə qurumları siyahısında idi, hansı ki, həmin illərdə bu bank 19.9 mlyrd həcmində kredit vermişdir. Bankın əsas məqsədi Avropa Birliyinin inkişafında əsas rollardan birini oynamaqla ona kömək etməkdir. Bununla bərabər telekommunikasiya və həmçinin Transavropa nəqliyyat sahələrinin yüksəldilməsinə, ətraf mühitin qorunmasına, enerji mənbələrinin güclüliyünün təmin edilməsi, kompaniyaların və sənayə xarakterli müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin beynəlxalq səviyyədə artırılmasına istiqamətləndirilmiş layihələri maliyyə ehtiyatı ilə təmin edir.

Bununla yanaşı xaricdəki birliyin üzvü olmayan digər dövlətlərə istiqamətlənmiş əməkdaşlıq siyasətinin icra olunmasına köməkliyi Bank Avropa Birliyi əsirgəmir.

AİB əldə etdiyi mənbələrin bir çox hissəsini sərmayə kimi bazarlardan əlavə borc

kimi əldə edir. Bu kimi bazarlarda Avropa İnvestisiya Bankının böyük reytingə sahib olması, ona bu bazar daxilində daha uyğun perspektivli şərtlər çərçivəsində böyük həcmdə mənbə əldə edə bilməsini təmin etmiş olur. Avropa İnvestisiya Bankı bu baxımdan maddi maraqlı güdməyən kredit qurumu sayılır və o sadəcə maliyyələşdirilmiş bazardakı vəziyyətin müsbət cəhətlərindəki təşəbbüskarlıqlardan yararlanır.

1958-ci ildə AİB-in yaranmasına əsas səbəb zəif regionların və həmçinin Avropa İttifaqının iqtisadi baxımdan dəstəklənməsi idi. Burada əsas məğz iqtisadi baxımdan zəif-gücsüz regionların uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi idi. Bununla bərabər bu kimi məqsədlərə qırx il zamanında onların kreditlə təmin edilməsi aid idi.

Belə ki, başqa banklarla müqaisədə effektiv faiz dərəcəsi gözlə görsənəcək dərəcədə aşağılara düşmüşdür. Bu isə özlüyündə gücsüz olan ölkələrə iqtisadi baxımdan yüksəlməsinə səbəb olur.

Mövcud bankdakı idarə strukturu isə İdarə Heyəti tərəfindən icra olunurdu. Bu strukturun daxilinə üzv ölkələrin maliyyə nazirlikləri daxildir. Bankın rəhbəri isə AİB-nin prezidenti sayılır və bu prosesdə bu şəxsə onun bir neçə müavini dəstək olaraq köməklik edir.

Almaniya, İtaliya, İngiltərə və Fransa kimi ölkələrdə bu bankın nizamnamə kapitalının çox hissəsi yerləşir.

AİB-i bu arada istiqrazların emissiyası ilə ciddi məşğul olur ki, başqa dövlətlərin diqqətini cəlb etmiş olsun. Avropa İnvestisiya Bankının istiqrazları isə İsveçrə frankı, Almaniya markı və ABŞ dolları ilə buraxılır. Bu bank tərəfindən verilmiş kreditlər ən çox energetika, nəqliyyat, səhiyyə və başqa sahələrin inkişafına xərclənir. Avropa İnvestisiya Bankının özəlliklərindən biri də budur ki, hər hansı bir şəxs kredit almaq üçün bu banka müraciət edərsə, ona köməklik məqsədi ilə məbləğ böyük olsa belə, istədiyi məbləğdə kredit verərdi.

Bu baxımdan bank da özlüyündə hər hansı bir məqsədlər üçün tələb olunmuş məbləğin əlli faizindən çoxunu verəcəkdir.

Bu kimi kreditlərə müraciəti ən çox Fransa, İtaliya, İrlandiya və İngiltərə kimi

ölkələr edir. Kreditlərdəki verilən valyuta özlüyündə müxtəlif ola bilər. Bankdakı İdarə Heyəti kredit üzrə faiz dərəcəsini və onun müəyyən olunması kimi amilləri şərtləndirir.

Bir çox vaxtdır ki, AİB-i energetika sahəsinə yetərincə sərmayə yatırır. Böyük kompaniyaların layihə işlərinin maliyyələşdirilməsində yaxından iştirak edir və bu müəssisələr də özü-özlüyündə lazım gələrsə, bu kimi almış olduqları vəsaitləri qarşılıqsız istifadəyə verə bilər. Bankın inkişaf etməkdə olan ölkələrə maraq dairəsi genişdir və həmçinin bu ölkələrdə kreditlərin verilməsi güzəştli şərtlərlə icra oluna bilər.

Ticarət strukturu sayılan bu kimi institutlar, bankların iqtisadi maraqlarının onların likvidliyə və etibarlılığa riayət etmə vaxtı bank əməliyyatlarının gəlirliliyinin artmasına təminat vermiş olur. Banklar əsasən şəxsi olaraq işləmirlər, əksinə cəlb edilmiş borc resursları ilə məşğul olurlar ki, elə buna görə də onlar öz müştərilərinin vasitəsilə risk edə bilmirlər və əldə etmiş olduqları vəsaitləri böyük həcmli investisiya layihələrinə qoymuş olurlar.

Elə buna görə də öz investisiya siyasətinin hazırlanması və təkmilləşdirilməsi zamanı kommərsiya bankları riskin real qiymətinə əsaslanmağa məcburdurlar. Bununla bərabər mövcud sistemlə birgə investisiya bankın yalnız daxili işi sayılmır. Nəzarətin istənilən sisteminin ayrılmaz hissəsi kimi sayılan bank fəaliyyətinin nizama salınması baza prinsiplərinə uyğun olaraq müstəqil formada keçirilir.

Beləliklə, kommərsiya bankları təşkilatı və investisiya xarakterli fəaliyyətləri idarə etməyə, həmçinin əhəmiyyətli tədbirləri formal olaraq möhkəmləndirməyə bir mənalı olaraq məcburdur. Əsasən burada söhbət hazırlanmış və əsaslandırılmış investisiya siyasətinin reallaşdırılmasından gedir.

İnvestisiya bankları siyasətinin anlayış və elementləri. Kommərsiya banklarının investisiya siyasəti investisiya fəaliyyətinin məqsədli oriyentirlərinin sisteminin formalaşdırılmasını və onların nəəliyyətlərinin ən effektiv formada seçimini təşkil edir. Təşkilatı aspekt baxımından o optimal həcmərin təminatına və investisiya aktivlərinin strukturlarına, investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinə yönəldilmiş

tədbirlər sistemi kimi çıxış edir və riskin mümkün səviyyəsi vaxtı onların gəlirliliyinin artması müşahidə olunur.

Bankın investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin strateji və taktiki prosesləri investisiya siyasətinin ən əhəmiyyətli qarşılıqlı əlaqəli elementi sayılır. Investisiya strategiyası dedikdə, investisiya fəaliyyəti və onların uzunmüddətli nəəliyyət yollarının daha tam formada öyrənilməsi başa düşülür. Onun sonrakı detallaşdırılması və qısamüddətli dövrlərdə reallaşdırılması vasitələri, operativlərin hazırlanmasına daxil edilən taktik investisiya aktivləri idarəetmə gedişatında öz perspektivlərini həyata keçirir, beləliklə investisiya fəaliyyətinin idarəetməsi prosesinin başlanğıc nöqtəsi qoyulur.

Investisiya taktikasının formalaşması investisiya strategiyasının verilmiş istiqamətləri çərçivəsində baş verir və onların icrasına yönəldilmiş olur. Bununla da o investisiya həcmi müəyyənləşdirməyi nəzərdə tutur, konkret olaraq investisiya qoymalarının tərkibini, onların həyata keçirilməsi üzrə tədbirlərin hazırlanması, lazımi hadisələrdə ümumi investisiya layihələri və qərarların reallaşdırılmasının konkret mexanizminin hansı qərarlar üzrə qəbul olunmasının tətbiqi modellərini tətbiq etmiş olur.

Bankın investisiya siyasətinin hazırlanması kifayət qədər mürəkkəb prosesdir. Hər şeydən əvvəl investisiya siyasəti fəaliyyətinin müddətinə görə dəqiq perspektivli analiz əsasında həyata keçirilməlidir, xarici şəraitin vəziyyəti və investisiya iqlimi, investisiya bazarının və onun ayrı-ayrı seqmentlərinin, vergiqoymanın xüsusiyyətlərinin və bank fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin şərtlərini hər tərəfli araşdırması gərəklidir.

Bundan başqa, investisiya fəaliyyətinin əsas istiqamətverici təyinatı və investisiya qərarlarının alternativ qiymətləndirilməsi onların genişmiqyaslı problemləri ilə bağlıdır. Investisiya siyasətinin dövrü düzəlişi kimi ehtiyacını müəyyən edən bankların fəaliyyətinin xarici mühit dəyişkənliyi investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir və həmçinin bu sistemə operativ münasibətin göstərilməsinin hesab sxeması hazırlanır. Elə buna görə də

bankların investisiya siyasətinin formalaşdırılması inkişaf edən iqtisadiyyatın möhkəmliyi ilə sıx bağlıdır.

Bankın inkişafının ümumi işgüzar siyasəti investisiya siyasətinin ilkin şərti kimi xidmət edir, hansı ki, onun burada əsas məqsədi investisiya fəaliyyətinin strategiyasının prioritet istiqamətdə hazırlanmasından söhbət gedir.

İnvestisiya fəaliyyətinin hədəflərinin dürüst ifadə edilməsi. Bankın investisiya fəaliyyətinin əsas məqsədi investisiya qoymaları zamanı riskin qarşısının maksimum dərəcədə alınması və investisiya gəlirliliyindən lazımi səviyyədə artım əldə etməkdir. Ümumi məqsədlərdən başqa, bank seçilmiş iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq investisiya siyasətinin və həmçinin, spesifik hədəflərin hazırlanması kimi mexanizmlərin tətbiq edilməsini nəzərdə tutur:

~ bank resurslarının tamlığının təminatı;

~resurs bazasının genişlənməsi;

~qoymaların diversifikasiyası, hansı ki, onun həyata keçirilməsi bank fəaliyyətinin ümumi riskini azaldır və bankın maliyyə sabitliyinin artmasına gətirib çıxarır;

~likvidliyin saxlanılması;

~qısamüddətli investisiyalarla onların hissəsinin əvəzlənməsinin hesabına aktivlərin, gəliri gətirməyənlərin, pul vasitəsi ilə müqaisə edilə bilən likvidliyin dərəcəsinə malik olanların, amma bu halda bəzi gəlir gətirən payın minimallaşdırılması;

~yeni bazara nüfuzetmə vasitəsi ilə bankın təsir sahəsinin genişlənməsi.

İnvestisiyasıyasətinin əsas istiqamətlərinin hazırlanması. Strateji reallaşdırmanın optimal üsullarının təyini, investisiya fəaliyyəti ilə əsas investisiya istiqamətlərinin və maliyyələşdirilməsinin formalaşdırılması, həmçinin prinsiplərinin qurulmasını güman edir. Bu meyarlara uyğun olaraq investisiya siyasətinin növbəti istiqamətlərini seçmək olar:

*faizlər şəklində gəlirin alınması məqsədi ilə investisiya, dividendlər, gəlirlərdən ödəmələr;

*investisiya aktivlərinin bazar qiymətinin artması nəticəsində kapitalın artımı şəklində gəlirin alınması məqsədi ilə investisiya;

*gəlirin alınması məqsədi ilə investisiya, hansı ki, təşkil olunmuş cari gəlirlər kimi çıxış edirlər, həm də kapitalın artımı kimi özünü göstərir;

*Göstərilən istiqamətlərdən birində oriyentasiya investisiya obyektlərinin tərkibini müəyyən edən investisiya siyasətinin formalaşdırılmasının əsas əlaqəsi kimi sayılır.

Bank resurslarının müxtəlif növlərinin hərəkətinin spesifikasiyasının analizi əsasında sabitliyin dərəcəsinə əsaslanaraq növbəti üç qrupu seçmək olar:

-ən sabit (bankların şəxsi vəsaitləri və uzunmüddətli öhdəliklər) ;

-sabitlər (təcili və əmanət depozitləri, başqa banklarda borclar);

-qeyri-sabitlər (meyillilər tərəddüdlərə depozitlərin qalıqlar tələb olunana qədər).

Bankların investisiya siyasətini müəyyən edən amillər. Kommersiya banklarında investisiya siyasətinə təsir edən makroiqtisadi amillər:

~ölkədəki iqtisadi və siyasi vəziyyət;

~investisiya və maliyyə bazarlarının vəziyyəti;

~ bank fəaliyyətinin qanunverici və normativ əsaslarının kompleksi;

~vergiqoyma siyasəti;

~bank sisteminin strukturu və sabitliyi və s.

İnvestisiyanın imkanlarının qiymətləndirilməsi üçün analitik informasiyanın aşağıdakı xarakteristikalarını təqdim etmək olar:

- makroiqtisadi vəziyyət və investisiya iqlimi;

-əsas göstəricilər, bütövlükdə investisiya bazarının makroiqtisadi inkişafını xarakterizə edənlər;

-investisiya bazarının ayrı-ayrı segmentlərinin inkişafının əsas göstəriciləri;

-iqtisadiyyat sahələrinin investisiya cazibədarlığının göstəriciləri;

-regionların investisiya cazibədarlığının göstəriciləri;

-ayrı-ayrı investisiya alətlərinin dinamikası haqqında məlumatlar;

-ayrılıqda təsərrüfatçılıq edən subyektlərin fəaliyyəti haqqında məlumatlar;

-qanunverici və normativ aktlar, bankların investisiya fəaliyyətinin rejimini müəyyən edənlər;

-bank fəaliyyətinin müxtəlif növlərinin vergi qoyulması haqqında vəziyyətlər.

Baxılan, bütün bu sadalanan göstəricilərin qiymətinin nəticələri investisiya qərarlarının qəbulu zamanı əhəmiyyətli dərəcədə oriyentir kimi öz təsirini göstərir. İlk informasiyanın keyfiyyəti bir çox şeydə investisiya analizinin səviyyəsini müəyyən edir.

İnvestisiya siyasətinin formalaşmasına təsir edən əsas makroiqtisadi amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- resurs bazasının strukturu və həcmi müəyyən edən miqyaslar və investisiya fəaliyyətinin növləri;
- bankın ümumi motivasiyasının xarakteristikası, strateji məqsədləri və investisiya siyasətinin seçilmiş şərtləri;
- bankın həyat dövrəsinin mərhələləri;
- bankın ölçülən, təşkilati və funksional strukturu;
- müqaisə edilə bilən aktivlərin gəlirliliyi;
- investisiya portfelinin idarə edilməsinə və formalaşdırılmasına xərclənən miqyas.

Analiz, qiymət və investisiya siyasətinin monitorinqi. Analiz və hazırlanmış investisiya siyasətinin qiyməti aşağıdakı meyarlar üzrə həyata keçirilir:

- investisiya siyasətinin daxili və xarici balansı;
- investisiya siyasətinin reallaşdırılmasının dərəcələri;
- investisiya siyasətinin effektivliyi;
- investisiya siyasətinin hədəflər, istiqamətlər üzrə ümumi iqtisadi vəziyyətə uyğunluğu.

Nəticədə isə investisiya prosesində bankların iştirakının aktivləşməsi bütövlükdə bank sisteminin və iqtisadiyyatın effektiv inkişafının qarşılıqlı siyasətində özünü əhəmiyyətli dərəcədə göstərir.

Bankın investisiya fəaliyyəti ikili təbiətə malikdir. Maliyyə vasitəçiləri kimi bankların rolunun reallaşdırılması ilə bağlı makroiqtisadi aspektlərdə bankların investisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın investisiya ehtiyaclarının təmin olunmasına yönəldilmiş fəaliyyət kimi başa düşülür.

Kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin formalarının təsnifatı bir sıra

meyarlar üzrə həyata keçirilə bilər, xüsusi halda bura aid edilə bilər, qoymaların obyektini; investisiyanın hədəfləri; qoymaların təyinatı; investisiya üçün vasitələrin mənbələri; müddətləri; riskləri və s. görə bank fəaliyyətinin spesifikasiyası üzrə bəzi xüsusiyyətlərin müəyyən olunması.

Maliyyə-kredit institutları kimi banklar üçün də real olmayan deyil, daha çox tipik maliyyə investisiyaları sayılır. Investisiya banklarının maliyyəsinə qiymətli kağızlar üzrə qoymalar, başqa banklardan depozitlər, investisiya kreditləri, paylar və fərdi paylar daxildir. Real iqtisadiyyat sektorunun müəssisələrinin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün banklar xüsusi istehsal investisiyasına malik olur. Onlar investisiya kreditlərinin verilməsi və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin müxtəlif üsulları yolu ilə keçirilirlər.

Cədvəl 3⁸

İqtisadiyyata kredit Qoyuluşları (ilin axırına, mln. manat)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları (ilin axırına, mln. manat)	9163,4	9850,3	12243,7	15422,9	18542,6	21730,4	16444,6

* min manat

Investisiya banklarının fəaliyyət növlərindən biri də qiymətli kağızlar üzrə maliyyə analitikasının verilməsidir, hansı ki, bank bununla ticarət edir. Bu fəaliyyət bir qayda olaraq gəlir gətirmir, əksinə, o investisiya banklarında ən bədxərclərdən biri sayılır. Buna görə də fəaliyyətin bu növü investisiya bankının xarici və daxili növləri arasında aralıq kimi təsnif olunur.

Fəaliyyətin zahiri görünüşünün icrası üçün investisiya bankı o bölmələr üçün fəaliyyətin normal şəraitini təmin edən fəaliyyətin daxili növlərini inkişaf etdirir, hansı ki, xarici fəaliyyəti həyata keçirməklə gəlir gətirmiş olur.

⁸Dövlət Statistika Komitəsi

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Artıq son vaxtlar dünya üzrə baş vermiş iqtisadi proseslər onu sübut edir ki, rəqabətə tab gətirən ölkələr daha çox real sektorda müəyyən gücə malik olmalı və həmçinin iqtisadi struktur baxımından daha da sağlam olmalıdırlar. Belə olduğu təqdirdə dövlətin iqtisadi artımında maliyyə və habelə bank sektorunun bununla müqaisədə nə qədər önəmli olması ortaya çıxır. Buna əsasən son vaxtlar real sektordakı artım üçün Azərbaycanda bir sıra islahatlar həyata keçirilmişdir. Bu islahatlara baxmayaraq tam olaraq investisiya bankları üzrə konkret olaraq qanun qəbul edilməmişdir.

Glass-Steagall Akt-nın o vaxtlar 1933-cü ildə Amerikada qəbul olunması orada komməriya və həmçinin investisiya bankları arasında fərqi görsətmişdir. Bu isə özlüyündə xarici ölkədə investisiya banklarının inkişafına və habelə investisiya və komməriya bankları arasında fərqli rəqabət sahəsinin qorunub uzunmüddətli saxlanmasına köməklik etmişdir. Bununla bərabər o zamanlar Amerikada investisiya banklarının rolu daha çox infrastruktur sahələrinin inkişafına və reallaşdırılmasına daha yaxından dayağı olmuşdur.

Qeyd olunan bu qanun həmçinin bank və başqa maliyyə xidmətlərinin bir-birindən ayrılmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, dövlət tərəfindən ixrac olunmuş qiymətli kağızların təşkilini komməriya bankları həyata keçirə bilərdi. Lakin müəssisələrin vasitəçilik fəaliyyətinə və qiymətli kağızların satışına izni yox idi. Bununla qarşılıqlı olaraq daşınmaz əmlak və sığorta fəaliyyətini həyata keçirməkdə komməriya banklarının icrası mümkün deyildi. Bu deyilənlərin hamısı komməriya bankaları üçün idi. Bu kimi qanunun aradan qaldırılması üçün 1980-82ci illərdə müəyyən aktlar qəbul olunmağa başlanmışdır. Bu aktlardan ən sonuncusu sayılan Gramm-Leach-Bliley, Glass-Steagall Akt-nı aradan qaldırmış və bu da Amerika Mərkəzi Bankının komməriya banklarına qiymətli kağızların buraxılmasına icazə vermiş olmuşdur. Belə olduğu halda Amerikada daha böyük maliyyə törəmələrinə malik olan institutların və bu kimi sahələrə aid olan aktiv sahibkarların ticarət etmələrinə köməklik etmiş olmuşdur.

Belə desək 9-10 il əvvəl dünyada yaşanmış olan maliyyə böhranı zamanı bu kimi qanunun aradan qalxmasında bir səbəb olaraq qeyd olunmuşdur. Ona görə ki, o zaman kommertiya banklarının vermiş olduğu ipoteka kreditləri sonradan təminat olaraq aldığı zəmanətləri paket halına salınaraq qiymətli kağız halında döndərərək təzədən birjalarda satqısı üçün investisiya bankları onları kommertiya banklarından alaraq birjalarda satışını həyata keçirmişdir. Belə ki, bu kimi problemlər müəyyən risk ünsürlərini ortaya çıxarmışdır.

Lakin 7 il əvvəl Volcker Qaydası irəli sürülmüşdür, hansı ki, Dodd Frank Qanununun 619cu maddəsindən ayrılmışdır. Bu kimi qanunun qəbul olunması Glass-Steagall Qanununun təzə versiyası sayılsa da öz təsdiqini tam olaraq tapmamışdır. Lakin kommertiya bankları ilə investisiya bankları arasında hələ də müəyyən fərqlər qalmaqdadır və bu kimi fərqlər onlar arasında müəyyən mənada inkişaf edən qaydalar sırasına daxil olmuş olur. Bütün bunları nəzərə alsaq investisiya bankları daha çox maliyyə bazarlarının və sənayenin inkişaf etdiyi ölkələrdə tərcih edilir.

Azərbaycanda isə bu kimi sahənin inkişafını təmin etmək üçün ilkin olaraq bank sistemindəki kreditlərin faizini və müddətinin müəyyən olunmasına və həmçinin birjanın inkişafına ehtiyac vardır. Bunu icra etmək üçün əsasən investisiya bankalarının yaranmasını təmin edərək müəyyən qədər müəssisələrin maliyyə təminatının təşkil olunmasında daha da az xərclərlə istiqraz və səhm yolu ilə kompaniyaların çatışmamazlıqlarını aradan götürmək olar. Aydın məsələdirki, burada investisiya bankları əmanətə malik olan şəxslərlə maliyyə dəstəyinə ehtiyacı olan müəssisələr arasında vasitəçilik rolunu oynayacaq. Və həmçinin bu prosedura başqa bir məsələ kompaniyaların maliyyə hesabatlarının daha müvafiq həll olunması məqamında beynəlxalq standartlar daxilində uyğunlaşmalar ortaya çıxmış olacaq.

Bunun qarşılığında kompaniyalar nisbətən daha ucuz kredit köməyi almış olacaqlar. İstiqrazların köməkliyi ilə xarici və daxili bazarlardan uzun və orta müddətli maliyyə ehtiyacını qarşılımış olacaqlar. Bütün bu deyilənləri nəzərə alsaq maliyyə ehtiyacını qarşılıyan kompaniya bu proses zamanı, bank böyük həcmdə kredit verməkdən

boyun qaçırırsa, bu riski azaltmaq məqsədi ilə sendikat krediti formalaşdırır ki, bununla da banklar bir neçə riski aralarında bölüşdürmək imkanına sahib olurlar.

Həmçinin müəssisələrin investisiya layihələrinin icrası üçün xüsusi xidmətlər də təklif etmək olar. Bu proses kompaniyaların uzunmüddətli investisiya layihələrinin daha az xərclə reallaşdırılması üçün yüksək səviyyədə yardımçı olmasına yaxından köməklik edir. Və bununla bərabər kommersiya banklarının kredit verilmə imkanları maksimum azaldıla bilər. Bu da öz növbəsində dövlətin real formada inkişafının və kompaniyaların maliyyə şablonlarının şəffaflığının artırılmasına, ölkə vətəndaşlarının firavanlığının artmasına və birjanın inkişafına gətirib çıxara biləcək, dövlətdəki cəmiyyətin müəssisələrin ixrac etdiyi qiymətli kağızların alqısına təkan verə bilər. Bununla da investisiya bankları bu tempdə müəssisələr və ölkə əhalisi arasında vasitəçi kimi rol oynayaraq iki tərəf arasındakı riski qəbul etməklə onlarda güvən hissini oyatmaq imkanına sahib ola bilərlər.

Bütün bu dediklərimi nəzərə alsaq, Azərbaycanca investisiya banklarının yaradılması aşağıdakı məsələlərin həllinə yaxından köməklik etmiş olacaq:

- maliyyə bazarlarının inkişafına;
- audit və mühasib sisteminin artmasına;
- investisiyaların yüksəldilməsinə;
- maliyyə şəffaflığının artırılmasına;
- özlüyündə rəqabət mühitinin yaradılmasına;
- kredit faizlərinin kommersiya banklarında aşağı salınması;
- ölkə əhalisinin maliyyə bazarların olan güvəninə azaldılması;
- həmçinin sənaye sektorundakı inkişafın artırılmasına yaxından kömək edə bilər.

Ümumi bank sektorundakı investisiya proporsiyasının inkişafı və formalaşdırılması bu prosesdə investisiya banklarındakı rolunun müəyyən olunması ilə bağlı olur.

Əsasən bankların investisiya potensialındakı normativlərin saxlanması zəruriyyəti daxili investisiya tələbatının artırılması ilə sıx bağlıdır, çünki, bu baxımdan iqtisadiyyat qarşısında innovativ istehsalatın yaradılması kimi perspektiv proseslərin maliyyələşdirilməsi məsələləri durur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2009.
2. Dövlət maliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2010.
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı haqqında Qanunu.
4. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2009-cu il.
5. Z.F.Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
6. Abdullayev Ş., R.Əsgərova. Bank işi. Bakı, 2010.
7. Bağırov M. Bank işi, Bakı, 2003.
8. Bəşirov R.A. Bank işi. Dərs vəsaiti, Bakı, 2007.
9. İbrahimov Z.H. Qlobal maliyyə böhranı: səbəb və nəticələr// Maliyyə və uçot. 12. - 2009.
10. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar. Bakı, 2009.
11. Kərimov A. İbrahimov Z. Bank marketinqi və menecment. Bakı, 1996
12. Məmmədov Z. F. Pul, kredit və banklar. Dərslik. Bakı, 2010.
13. Məmmədov Z. F. Finans iqtisadiyyat.-Bakı: Qanun, 2003.
14. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010.
15. Шарп, У. Ф. Инвестиции. М. ИНФРА-М, 2006-2013
16. Рынок ценных бумаг, под ред. Н.И.Берзона, 3-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт. 2013.
17. Бабурина Н. А. Эффективность кредитно-инвестиционной деятельности коммерческого банка. — дисс. . канд. экон. наук. — 08.00.10. - Тюмень, 2007.
18. Бакланова Е. А. Совершенствование инвестиционной стратегии коммерческого банка. — дисс. . канд. экон. наук. 08.00.10. — Ставрополь, 2007.

19. Банки на развивающихся рынках: В 2 т.: Пер. с англ. Т. 2. Интерпретирование финансовой отчетности // К. Дж. Барлтроп, Д. МакНотон. — М.: Финансы и статистика, 2001.
20. Банковское дело и финансирование инвестиций. В 2 т. Пер. с англ. / Под ред. Н. Брука. Институт экономического развития Всемирного банка, 2004.
21. Белых Л.П. Устойчивость коммерческих банков: Как банкам избежать банкротства. М.: Банки. ЮНИТИ, 2006.
22. Головинский В. Н. Управление инвестиционной деятельностью иностранного банка на основе капитализации его стоимости. — дисс. . канд. экон. наук. 08.00.05. - Москва, 2007.
23. Евдокимова В. Э. Методологические и организационные основы формирования и развития инвестиционного банковского бизнеса в России. — дисс. канд. экон. наук. 08.00.10. - Саратов, 2006.
24. Казинцев В.В. Рыночная капитализация российских промышленных корпораций как фактор повышения экономической эффективности производства. — дисс. . канд. экон. наук. — 08.00.05. — М., 2003.
25. Какабадзе А. И. Потенциал и основные факторы роста инвестиционно-банковского сегмента в России. М.: МАКС Пресс, 2007.
26. <http://www.xalqqazeti.com>
27. <http://www.maliyye.gov.az>
28. <http://www.president.az>
29. <http://referat.ilkaddimlar.com>
30. <http://kitabxana.net>
31. <http://e-qanun.az>
32. <https://www.cbar.az>

SUMMARY

Over recent years, the economic processes in the world proves that the more competitive countries should have the power to determine the real economy and also in terms of economic structure must be healthy. In this case as well as in the financial and banking sector in the economic growth of the importance of this comparison emerge. Based on this, a number of reforms in recent years have been carried out in Azerbaijan for the growth of the real sector. While the reforms have not been fully adopted a law specifically for investment banks.

Glass-Steagall Act's adoption, at that time in America, where in 1933 the difference between commercial and investment banks, as well as gorsətmisdir. This is in itself a foreign country as well as investment and commercial banks, investment banks and the development of competition between the different long-term maintenance of protected areas has helped. At the same time the role of investment banks in the United States at that time to the development and implementation of more infrastructure has been the basis for a closer look.

РЕЗЮМЕ

В этом случае, а также в финансовом и банковском секторе в экономическом росте важности этого сравнения мола. Исходя из этого, ряд реформ, в последние годы были проведены в Азербайджане для роста реального сектора. Несмотря на то, что реформы не были полностью принят закон специально для инвестиционных банков.

Принятие Закон о Гласса-Стиголла, в то время в Америке, где в 1933 году разница между коммерческими и инвестиционными банками, а также gorsətmisdir. Это сам по себе заграница, а также инвестиционные и коммерческие банки, инвестиционные банки и развитие конкуренции между различным долгосрочным поддержанием охраняемых территорий помогли. В то же время роль инвестиционных банков в Соединенных Штатах в то время разработки и реализации дополнительной инфраструктуры является основой для более близкого взгляда.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistratura Mərkəzinin
magistri Kərimov Rəlan Aslan oğlunun
“İnvestisiya banklarının fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri”
mövzusunda magistr dissertasiyasının**

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Xalqın ölməz lideri Heydər Əliyev giriş qoyduğu və prezidentimizin müvəffəqiyyətlə davam etdirdiyi siyasət nəticəsində indiki vəziyyətdə Azərbaycan dünya üzrə ən inkişaf etmiş ölkələr sırasına çevrilməyə başlamışdır. Hazırda Azərbaycan Prezidentinin iqtisadiyyatın idarə olunması və inkişafı sahəsində imzaladığı qanun və sərəncamlar, fərmanlar əsnasında yoxsulluğun aradan qalxması, sahibkarlığın inkişafı, antiinfilyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi və s. ölkədə demokratik iqtisadi şərait yaranmışdır. Azərbaycandakı bütün istiqamətlər üzrə lazımi proqramların olması və onların daha da peşəkar icrası ölkədəki inkişafı sürətləndirir. Bunları nəzərə alsaq, Azərbaycan 2009-cu ildən başlayan hələ də müəyyən vaxtdı davam edən böhrandan lazımi səviyyədə çıxdı. İqtisadiyyatdakı əsas rol dövlət büdcəsi təşkil edilir. 2012-ci ildəki büdcə xərclərinin prioritetləri dövlətin müdafiəsini möhkəmləndirmək üçün konkret maliyyə ehtiyatlarının yaradılmasını təmin etməkdən, sosial yardımın, regionlar üzrə iqtisadi-sosial inkişaf üzrə tədbirlərin, investisiya proqramlarının təminatından və s. ibarətdir. Azərbaycan MDB ölkələri üzrə adambaşına düşən xarici sərmayə həcminə görə qabaqcıl yerlərdən birini tutur.

Prezidentin yeritdiyi siyasət nəticəsində əsas məqsəd cəmiyyət daxilində tarazlıq-bərabərlik yaratmaq, əhalinin maddi gəlirləri arasında baş verən uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq idi. 2006-cı ildə Dövlət İnvestisiya Şirkətinin yaranması barədə sərəncam imzalanmışdır ki, bu qurumun da əsas hədəfi ölkəmizdə sənaye potensialının artırılmasına güclü təkan verməkdən ibarətdir.

Azərbaycanda uzunmüddətli dövr ərzində möhkəm və tarazlı inkişafın təmin olunması üçün investisiyanın rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Ölkədəki bu sahə

üzrə investisiyanın inkişafında əsas vəzifə ona olan həcm və keyfiyyətin lazımı səviyyədə təmin olunmasıdır. 2011-2014-cü illər üçün ölkədə investisiya siyasətinin əsas xəttini aşağıdakı mühüm prioritetlər təşkil etməliydi: ölkədə olan investisiya yatırımlarının regionların və qeyri-neft sektorunun inkişafına istiqamətləndirməsinin stimullaşdırılması; investisiya fəaliyyəti üzrə sosial mövqenin gücləndirilməsi; insan infrastrukturu, kapitalına qoyulan investisiyanın potensiallığı; investisiya siyasətinin dürüst və şəffaflığının təmin edilməsi; dövlət müdafiəsi ilə əlaqədar qabiliyyətliliyin artırılması.

Özəl investisiya baxımından siyasətin vacib prioritetləri kimi bunları sadalamaq olar:

- ölkə müəssisələrinin investisiyaya cəlb edilməsini təmin edilməsi üçün tədbirlərin ardıcıl davam etdirilməsi;

- kompaniyaların texnoloji inkişafı ilə əlaqədar texniki avadanlığın Azərbaycana gətirilməsi üçün xarici ticarətin təkmilləşdirilməsi;

- daxili investisiya ilə yanaşı xarici investisiyaların da ölkə üzrə ixrac yönümlü sahələrə yönləndirilməsi;

- beynəlxalq standartlar üzrə auditor xidmətinin və uyğun mühasibat uçotunun yaradılması prosesinin gücləndirilməsi.

Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin güclü inkişafı, biznes sahəsi mühitinin lazımı səviyyədə daha da artırılması və biznesə başlamaq üçün prosedurların yüngülləşdirilməsi üçün Azərbaycan Prezidenti "2007-ci il 25 oktyabr tarixli, 2458 sayılı Sərəncam " imzalamışdır. Belə bir sistemin tətbiq olunmasından sonra sahibkarlar biznesini qeydiyyatdan keçirtmək üçün əvvəllər olduğu kimi uzun müddət gözləməirlər, buna 3 gün tələb olunur və prosedurların sayı 15-dən 5-ə kimi azadılır. İntestisiya fəaliyyətində dövlət tənzimlənməsi elmi-texniki və sosial siyasət yerinə yetirilməsi məqsədilə həyata keçirilir və yerli, həmçinin respublika büdcələrinin köməkliyi ilə maliyyələşdirilər. İntestorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliy aktlarına əsasən güzəştlər tətbiq olunur. Dövlət hər hansı bir mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investisiyaların, bununla yanaşı xarici investisiyanın qorunmasına təminat verilir. İntestisiyanın qorunması dövlət

qanunvericiliyi ilə yanaşı, başqa dövlətlərlə bağlanmış kontraktlarla da təmin edilir. Yerli və xarici investorlar bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar.

Rezidentin imzaladığı 2006-cı il 30 mart tarixili Sərəncama əsasən iqtisadiyyat üzrə qeyri-neft sahələrinin inkişafına, bu bölmədə olan kompaniyaların maddi-texniki bazasının yeniləşdirilməsinə investisiyaların cəlb olunması məqsədilə Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti yaradılmışdır. Bu halda şirkət ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafında qarşıya qoyulmuş vəzifələri laqincə yerinə yetirir. Bunu nəzərə alsaq qida məhsullarının emal edilməsi, sement zavodlarının inkişafı, gəmiqayırma kampaniyalarının yaradılması və başqa sahələrdə lahiyələrin yerinə yetirilməsi ilə bağlı konkret addımların atılmasını qeyd etmək olar.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə kiçik sahibkarlığın inkişafına, ölkə əhalisinin fəaliyyətinin artırılmasına maliyyə köməkliliyinin göstərilməsi məqsədilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi daxilində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu yaradılıb.

Beləliklə, prezidentin yürütdüyü sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin əsas istiqaməti Azərbaycanın dünya üzrə ümumi iqtisadi sistemində daxil olunmasının sürətləndirilməsinə istinad edilir.

Bank sistemi şəraitində resurs bazarının gücləndirilməsi və banklardakı investisiya prioritetinin artırılması aktual xarakter daşıyır. Resuslardan bir qismi vətəndaşlar tərəfindən qəbul edilir, digər resuslar xaricə çıxarılır, kollektiv investorlar üzrə vəsaitlərin bankdakı depozitlərdə yerləşməsinə təklif edilir və dövlətin qiymətli kağızlarına müsbət üstünlük verilir.

Yerli və xarici banklar içərisində vacib maliyyə sürətini yaratmış olan müştərilər uğrunda mübarizə əzmini artırır. Banklarda investisiya potensiallığının artırılmasının əsas məğzi ölkə daxilində investisiyaya olan tələbatın artırılması ilə əlaqədardır.

Ölkənin bank sistemi daxili kapitalının miqyasına, təqdim olunan xidmətlərin keyfiyyətinə görə bunun kimi yeni tələblərə cavab verilməlidir.

Son zamanlar ölkə iqtisadiyyatına investisiyanın cəlb edilməsinin biraz zəifləməsinə və beynəlxalq səviyyədə birbaşa və portfel investisiyalarının axınlarının həcmində azalmasına baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatı üzrə investisiyaların təkrar bölgüsü

funksiyasını təmin edən banklara olan maraqlar yetərincə güclüdür. Belə bir vəziyyətdə bankların üzərinə düşdüyü öhtəliklərdə real sektor kapitalının, həmçinin likvidliyin böhran vəziyyətində uzun müddətli maliyyələşmənin köməkliyi ilə formalaşdırılması məsələsi durur.

Prosesin daha potensial həlli üçün bankların mövcud investisiya xidmətləri investorların tələbatlarına yüksək səviyyədə cavab verməsi vacib sayılır. Bu xidmətlərin hansı formada lazımı siyahısının təyin edilməsi, ancaq bankların investisiya prinsiplərinin yüksək səviyyədə elmə əsaslanmış qiymətləndirməsi əsasında mümkündür. Buna görə investisiya potensialının lazımı səviyyədə dəyərləndirməsi üzrə sistemin işlənərək hazırlanması, uzunmüddətli resusların təmin edilməsi probleminin həll edilməsi yollarının axtarılması tələb olunur.

İnvestisiya bankları peşəkar ixtisaslı kadrlara malik olmaqla, dövlət qanunvericiliyə və güclü dünya birjalasında listing əməliyyatlarını təhlil etmək yolu ilə, investisiyaların cəlb olunması istiqamətində emitentlərə yüksək səviyyədə ixtisaslı kömək göstərmək olar. Kapital bazarının rəqabət vəziyyəti indiki halda vacib tətbiqi nəzəri məsələ hesab olunur. Tədqiqat vəziyyətində iddia tərəfkeşləri banklar üzrə sistemin və banklardakı investisiya fəaliyyətinin irəliləməsi sahəsində elmi uğurlara əsaslanıb.

Hazırkı vəziyyətdə iqtisadiyyatın təşəkkül tapdığı bir vaxtda bu mövzunun aktuallığı danılmazdı. Çünki bir çox firmalara kapital qoyuluşları öz istehsalı üçün vacibdir. Bir çox hallarda müəssisələr investisiya olmaması səbəbindən rəqabət aparmaq üçün köhnəlmiş avadanlıqlardan da olsa istifadə edirlər, lakin bu kompaniyanın istehal gücünü artırmır. Belə bir vəziyyətdə şirkət digər rəqiblərlə mübarizə apara bilməyəcək və nəticədə yerli istehsalçılar bu çətin vəziyyətdən sarsılmış kimi çıxacaqlar.

Dissertasiya işinin öyrənilmə səviyyəsi. Bu kimi bank sektorunun fəaliyyəti öz növbəsində müxtəlif zamanlarda müxtəlif ekspert və tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılaraq tədqiq olunmuşdur. Amma buna baxmayaraq hər il bu sahənin başdan-başa təzələnməsi ilə əlaqədar bank sektorundakı struktur ilbəlilə olaraq öyrənilmişdir

və bu baxımdan meydana çıxan problemlərin tətqiq olunması daima yeniliklərin olmasını tələb edir. Bütün bunların araşdırılmasına baxmayaraq son illərdə bankların yürütdüyü prosedurlardakı müasir problemlər tam olaraq öz həllini hələ də tapmamaqdadır. Belə bir problemlərin ortaya çıxması da öz növbəsində tədqiqat işlərinin yüksək səviyyədə araşdırılmasına zəmin yaratmışdır. Məhz bu yönümdən qeyd olunan xarici tədqiqatçıların rolu daha çox olmuşdur: M.Fridman, R.Kotler, Timofeyev E., Balabanov N., Kormoş Y.İ. və başqaları, ölkəmizin alimləri içərisində isə aşağıdakıların adlarını çəkmək olar: Sadiqov E.M., Rzayev R.M., Bağırov D.A., Bəşirov R.A., Qəhrəmənov S., Kərimov A.M., P.Mustafayev və s.

Disertasiya mövzusunun məqsədi və vəzifələri iqtisadiyyatda investisiya banklarının əhəmiyyətinin hansı vəziyyətdə müəyyən olunması və bank sistemindəki investisiya quruluşuna təsiri normasının tətbiq olunması üzrə elmi tədqiqatların həllindən ibarətdir.

Tədqiqat işindəki məqsədləri müvafiq tutaraq aşağıdakı vəzifələri əsas götürmək olar:

- *investisiya banklarının fəaliyyətinin nəzəri və metodoloji əsasları;
- *ölkə daxilində investisiya banklarının tətbiqi inkişaf xarakteristikalarının öyrənilməsi;
- *investisiya bankları ilə ölkə iqtisadiyyatının arasındakı qarşılıqlı əlaqənin tətbiqi;
- *ölkə daxilində investisiya strukturunda idarəetmənin tam şəkildə öyrənilməsi.

Burada **tədqiqat obyekt** kimi investisiya banklarıdır, hansı ki, bu sahənin inkişafı ölkə iqtisadiyyatına lazımi qədər öz təsirini göstərəcək.

Disertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasları-Burada ölkəmizin və xarici tədqiqatçıların bank fəaliyyətləri, investisiya banklarının fəaliyyəti çərçivəsində praktiki və elmi dərəcəli əsərləri, Milli Məclis daxilində qəbul olmuş qərarlar, həmçinin Nazirlər Kabinetinin qərarları, ölkəmizin prezidenti tərəfindən qəbul olunmuş sərəncam və fərmanlardan istifadə olunmuşdur, bununla bərabər qrafik təsvirlər və elmi abstraktlar təsvir olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası-Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank və kommertiya banklarının daxili məlumatları, bu

kimi qurumların internet sitələri və başqa mənbələr.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

*investisiya banklarının fəaliyyətinə təsir edən və həmçinin müasir təbii proseslərdən əmələ gələn amillərin müəyyənləşdirilməsi;

*investisiya banklarındakı fəaliyyətin iqtisadi inkişaf prosesləri ilə uyğunlaşdırılaraq təsirli yolların göstərilməsi;

*Azərbaycandakı investisiya banklarının xidmətlərinin təhlili;

*bu kimi bankların investisiya fəaliyyətində iştirak etməsinin vəzifələri və məqsədi. **Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti.** Tədqiqat işində əldə olunmuş nəticələrdən bankların, xüsusilə də investisiya banklarının fəaliyyət strategiyası baxımından və investisiya fəaliyyəti yöndən hazırlanmış materiallardan istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Burada əldə olunmuş nəzəri və praktiki əhəmiyyətli tərəflər investisiya banklarının yürütdüyü siyasətlərin təkmilləşdirilməsində, ümumən bu kimi bankların investisiya siyasətinin hazırlanıb təşkil olunmasında istifadə oluna bilər. Və bununla bərabər dissertasiya işinin hazırlanması zamanı əldə olunmuş nəticələr investisiya banklarının fəaliyyətinin təşkil olunmasında, tənzimlənməsində, portfelin təşkil olunmasında və başqa bu kimi proseslərin təşkil olunmasında vacib əhəmiyyət kəsb edə bilər.

İşin quruluşu və həcmi dissertasiya mövzusu giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən həmçinin istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından, kompyuter yazısı ilə yazılmış və 86 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya mövzusunun birinci fəslə "İnvestisiya bankalarının yaranması" adlanır. Bu fəsildə ümumilikdə investisiya banklarının yaranmasından, inkişaf istiqamətlərindən söz açılır.

Dissertasiya mövzusunun ikinci fəslə "İnvestisiya banklarının əməliyyatları" adlanır ki, bu fəsildə də investisiya banklarının iqtisadiyyatda yerinə yetirdiyi əməliyyatların məcmusundan danışılır.

Dissertasiya mövzusunun üçüncü fəslə "İnvestisiya banklarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi" adlandırılır. Bu fəsildə isə həmin istiqamətdəki bankların hansı

yöndə strateji məqsədə uyğun olaraq müştərilərə göstərilən xidmətlərdən bəhs edilir. Araşdırma və təhlilin sonunda nəticə və təkliflər çıxarılmış, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı tərtib olunmuşdur.